

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

ISSN: 2757-7767 • E-ISSN: 2757-7481 • CİLT/VOL: 2 • SAYI/NUMBER:6 • EYLÜL-ARALIK / SEPTEMBER-DECEMBER: 2022

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume 2 • Sayı/No: 6 • Eylül-Aralık / September-December 2022

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume: 2 • Sayı/No: 6 • Eylül-Aralık / September-December 2022
ISSN: 2757-7767 • E- ISSN: 2757-7481

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Adına Sahibi/Owner: Sinan TAVUKCU
Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Doç. Dr. Güray ALPAR
Tasarım/Design: Hasan GÖKMEŞE

Genel Koordinatör/General Coordinator: Alper TAN

Editör/Editor-In Chief: Doç. Dr. Güray ALPAR
Yardımcı Editör/Associate Editor: Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

Alan Editörleri/Section Editors

Siyaset Bilimi ve Sosyoloji/Political Science and Sociology

Prof. Dr. Tevfik ERDEM

Ekonomi ve Maliye/Economics and Finance

Prof. Dr. Abuzer PINAR

İklim ve Çevre/Climate and Environment

Prof. Dr. Levent AYDIN

Sosyal Bilimler, Savunma ve Güvenlik/Social Sciences, Defense and Security

Doç. Dr. Güray ALPAR

Uluslararası İlişkiler-Bölgesel Çalışmalar/International Relations-Regional Studies

Dr. Gökberk DURMAZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU

Prof. Dr. Mehmet BİBER

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Telefon/Phone: (0312) 473 80 45

E-posta/E-mail: makale@sdeakademidergisi.org

Genel Ağ/Web: www.sdeakademidergisi.org

YAYIN TÜRÜ/PUBLICATION TYPE

Yerel Süreli

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Eylül 2022

Baskı Hazırlık/Print Application: Karınca Ajans

Baskı Yeri/Print Address: Karınca Ajans

© Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz.
Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SDE Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Kurumsal görüşü yansıtmaz

SDE Akademi Dergisi 4 (dört) ayda bir yayımlanır.

Hakemli bir dergidir.

İÇİNDEKİLER

Editörden	7
Outsourcing Intelligence and Conceptual Modelling of Private Intelligence Agencies-Contractors <i>Dış Kaynak Kullanımı Yoluyla İstihbarat Temini ve Özel İstihbarat Şirketlerinin Yapısal Analizi-Yüklenici Şirketler</i> Kadir Murat Altıntaş	14-37
Türkiye'de Muktedir Ve Muhalif Olmak: Demokrat Parti İktidarının İlk Döneminde Adnan Menderes İle Osman Bölükbaşı'nın Karşılaştırmalı Analizi (1950-1954) <i>Being Ruler And Opposition in Türkiye: Comparative Analysis Adnan Menderes and Osman Bolukbasi in the First Period Of The Democrat Party Government</i> Soner Dursun	38-57
1929 Ekonomik Bunalımının Bir Sonucu Olarak Menemen Olayı <i>Menemen Incident as a Result of 1929 Great Depression</i> Süleyman Sıdal	58-87
Toplumsal Etkisi Bakımından Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre Eseri: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi <i>Namık Kemal's Vatan Yahut Silistre in Terms of Its Social Impact: An Experiment on Literature Sociology</i> Mehmet Fatih Aslan	88-118
Siyasi Kırılmanın Eşiğinde Kuzey Makedonya <i>North Macedonia is on The Verge of Political Fracture</i> Çağdaş Duman	120-138
Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişinin Temel Belirleyicileri <i>Key Determinants of the Rise of Radical Right Parties in Europe</i> Museyib Shiraliyev	140-159
Editöre Mektup Azerbaycan Şehitlerini Anma Günü Münasebetiyle Reşad Mammadov	160-162

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abuzer Pınar	Prof. Dr. Yüksel Bayraktar
Prof. Dr. Ahmet Özcan	Prof. Dr. Araz Gozelov/ Rusya
Prof. Dr. Akile Gürsoy	Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk
Prof. Dr. Aparna Srivastava/ Hindistan	Doç. Dr. Akmaral Maldıbek/ Kazakistan
Prof. Dr. Ayten Koç Aydın	Doç. Dr. Ali Asker
Prof. Dr. Cevat Özyurt	Doç. Dr. Alper Mumyakmaz
Prof. Dr. Erol Turan	Doç. Dr. Aydın Aktay
Prof. Dr. Gülise Gökçe	Doç. Dr. Bartosz Józwiak/ Polonya
Prof. Dr. Gülnisa Aynakul	Doç. Dr. Cengiz Buyar/ Kırgızistan
Dr. Habib Awada/ Lübnan	Doç. Dr. Cholpon Toktosunova/ Kırgızistan
Prof. Dr. Hacer Huseynova/ Azerbaycan	Doç. Dr. Christos Teazis/ Yunanistan
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen	Doç. Dr. Demet Kardeş
Prof. Dr. Haldun Soysal	Doç. Dr. Ferhat Mikailov/ Azerbaycan
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu	Doç. Dr. Gökhan Bozbaş
Prof. Dr. Hikmet Kavruk	Doç. Dr. Güray Alpar
Prof. Dr. Hülya Eşki Uğuz	Doç. Dr. Hakan Acet
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel	Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Prof. Dr. İlhan Aksoy	Doç. Dr. Khalid El-Awaisi/ Filistin
Prof. Dr. İsmail Hira	Doç. Dr. Merve Karacaer Ulusoy
Prof. Dr. Jamoldinova Odinakhon Rasulovna/ Özbekistan	Doç. Dr. Mirzahan Egamberdiyev/ Kazakistan
Prof. Dr. Kürşat Öncül	Doç. Dr. Nurlan Baigabilov/ Kazakistan
Prof. Dr. Levent Aydın	Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga
Prof. Dr. Mehmet Akıncı	Doç. Dr. Olga Sciuchina/ Moldova
Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın	Doç. Dr. Savaş Erdoğan
Prof. Dr. Muharrem Çetin	Doç. Dr. Tekin Avaner
Prof. Dr. Mujahid Ali Mansoori/ Pakistan	Dr. Abdullah Erol
Prof. Dr. Muntazir Mehdi/ Pakistan	Dr. Adem Bölükbaşı
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan	Dr. Ahmet Ateş
Prof. Dr. Mustafa Şenel	Dr. Atıla Kartal
Prof. Dr. Mykola Vaskiv/ Ukrayna	Dr. Bala Ishiyaku/ Nijerya
Prof. Dr. Nail Öztaş	Dr. Cahit Çelik
Prof. Dr. Nihat Yılmaz	Dr. Dipanwita Pal/ Hindistan
Prof. Dr. Oktay Tanrıseven	Dr. Efe Jennifer Aiyeoba/ ABD
Prof. Dr. Ömer Alpaslan Aksu	Dr. Faisal Zulhumadi/ Malezya
Prof. Dr. Orhan Gökçe	Dr. Froilan Mobo/ Filipinler
Prof. Dr. Ramazan Yelken	Dr. Gökberk Durmaz
Prof. Rafał Ożarowski/ Polonya	Dr. Kainar Kaldybay/ Kazakistan
Prof. Dr. Sarash Konyrbayeva/ Kazakistan	Dr. Keisuke Wakizaka/ Japonya
Prof. Dr. Safiye Kırlar Barokas	Dr. Mariam Sulkhanişvili/ Gürcistan
Prof. Dr. Şevket Ökten	Dr. Mustafa Onur Tetik
Prof. Dr. Sezer Akarcalı	Dr. Mustafa Armut
Prof. Dr. Soyalo Tamçelik	Dr. Nurbol Baibakhov/ Kazakistan
Prof. Dr. Tamalika Sultana/ Bangladeş	Dr. Terana Naghiyeva/ Azerbaycan
Prof. Dr. Tefvik Erdem	Dr. Violla Makhzoum/ Lübnan
Prof. Dr. Ümran Türkyılmaz	Dr. Murat Bürkan Serbest

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucu,

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) tarafından, yazarlarımız ve hakemlerimizin titiz çalışmaları sonucu hazırlanan, bilimsel hakemli dergimizin altıncı sayısını sizlerle paylaşmakta büyük bir onur duyuyoruz. Bundan önceki sayılarımıza gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ediyor, desteğinizin bizim için çok değerli olduğunu bilmenizi istiyoruz.

Bu sayımızda da sizlere; uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji siyaset ve istihbarat alanlarında hazırlanan makaleleri sunuyor ve SDE Akademi Dergisinin özgün akademik çalışmaları düşünce dünyamıza kazandırmayı amaçlayan bilimsel hakemli bir dergi olma hedefini tekrar vurguluyoruz.

Görüşünüze sunduğumuz ilk makalemiz, Prof. Dr. Kadir Murat ALTINTAŞ tarafından İngilizce olarak hazırlanan ve “Outsourcing Intelligence and Conceptual Modelling of Private Intelligence Agencies-Contractors (Dış Kaynak Kullanımı Yoluyla İstihbarat Temini ve Özel İstihbarat Şirketlerinin Yapısal Analizi-Yüklenici Şirketler)” ismini taşıyan makaledir. Makalenin amacı Özel İstihbarat Şirketlerinin diğer post-modern askeri temelli taahhüt şirketlerine göre yapısal farklılıklarını betimlemek ve misyonları çerçevesinde görev kapsamının genel kabul görece bir biçimde daha açık tanımlanması ve sınıflandırılması için bir model oluşturmak olduğu vurgulanmıştır. Bu eğilimin işlevselliği ve nihai başarısı ÖİŞ’lerinin görev, yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesine ve resmi istihbarat teşkilatları ile uyumlu çalışabilecekleri yasal altyapısının oluşturulmasına bağlıdır. Son 50 yılda ekonomik ve siyasi küreselleşme, bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, internetin insan yaşamına entegrasyonu (nesnelerin interneti), insanlığı çok farklı bir dünya ile karşı karşıya bırak-

mıştır. Bu dönemde, kamu istihbarat otoriteleri tarafından tespit edilen terör saldırılarına ilişkin değişen temel algılar, ticari kuruluşların istihbarat toplama konusunda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Özel İstihbarat Şirketlerinin (ÖİŞ) günümüzde resmi istihbarat kurumlarının dikkate değer bir tamamlayıcısı haline geldiği, kolaylıkla iddia edilebilir. Tamamen ticari amaçlar için çalışan ve teorik olarak standart bir ticari kuruluştan herhangi bir farkı bulunmayan ÖİŞ, siyasi karar vericiler için alternatif istihbarat temin kaynağı haline dönüşmüştür. Günümüzde ÖİŞ, çok uluslu şirketlerin karmaşık küresel ticari faaliyetlerini analiz etmenin yanı sıra, dünyanın çeşitli bölgelerindeki ekonomik ve siyasi olaylar hakkında jeopolitik danışmanlık hizmeti de sunmaktadır. Ancak, tüm dünyada çok çeşitli alanlarda hizmet veren ÖİŞ'nin faaliyet sınırları ve görev kapsamı arasında kavramsal olarak bir netlik bulunmamaktadır.

İkinci makale Dr. Soner DURSUN tarafından hazırlandı ve “Türkiye’de Muktedir ve Muhalif Olmak: Demokrat Parti İktidarının İlk Döneminde Adnan Menderes ile Osman Bölükbaşı’nın Karşılaştırmalı Analizi (1950-1954)” başlıklı. Cumhuriyet Halk Partisinin 27 yıllık hükümetinin ardından 1950 yılı seçimlerini kaybetmesi ile siyasetteki dengeler değişmiş ve Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Türk siyasi hayatında büyük bir değişim yaşanmıştır. Dört yıl önce kurulan Demokrat Parti seçimleri kazanmış iktidara gelmişti. Seçimin ardından Demokrat Parti’nin kurucuları hükümetin erk organlarını aralarında paylaştı. Demokrat Parti’nin iktidar da olduğu üç dönem boyunca Meclis içinde ikinci büyük parti Cumhuriyet Halk Partisiydi. 50’li yıllarda Halk Partisinden hariç başka oluşumlarda ortaya çıktı ancak etkinlikleri çok olmadı. Demokrat Parti iktidarı sürecinde başbakanlık görevini yürüten Adnan Menderes makalenin muktedir alanını oluşturmuştur. Diğer taraftan 1950’li yılların sembolleşmiş ismi Osman Bölükbaşı araştırmanın muhalif alanında yer almaktadır. Türkiye’de muktedir ve muhalif olmanın avantajları ve dezavantajları vardır. Karşılaştırma yaparken her iki ismin siyasette elde ettiği kazanımlar ve kayıplar bu çerçevede analiz edilmiştir.

Üçüncü sırada Dr. Süleyman SIDAL’ın hazırlamış olduğu “1929 Ekonomik Bunalımının Bir Sonucu Olarak Menemen Olayı” konulu makale,

erde, erken dönem cumhuriyet tarihinin tartışmalı konularından biri olan Menemen olayı, 1929 Ekonomik Bunalımı bağlamında incelenmiştir. “Menemen Olayı”, toplumun farklı kesimlerince uzun bir süre irticacı veya rejim karşıtı bir kalkışma olarak ya da cumhuriyet rejiminin müte-deyyin kesimler üzerinde baskı kurmak için bahane ettiği bir olay olarak görülmüştür. Bu çalışma ise farklı bir bakış açısıyla, siyasi veya kültürel faktörlerin ötesinde ekonomik faktörlerin etkili olduğu savını ileri sürmektedir. Bu kapsamda Menemen olayının, 1929 Bunalımının yarattığı ekonomik sorunlar karşısında çözüm üretemeyen bir siyasal sistemin krizi olduğu ve Çalışmada, Menemen olayının gerçekte kimlerin gerçekleştirdiğinden bağımsız olarak, başta münferit ve önemsiz bir olay olarak görülüp, sonrasında bir rejim karşıtı komplo olarak sunulması sistem krizini aşmak ve sisteme yöneltilmiş toplumsal talepleri bastırmak için kullanıldığı iddia edilmektedir. Bu kapsamda, David Easton’ın sistem yaklaşımı çerçevesinde olay analiz edilmiş ve konu üzerine yazılmış güncel bilimsel çalışmaların yanı sıra dönemin ünlü şahsiyetlerinin anılarından, biyografilerinden ve o dönem yayın yapan bazı günlük gazetelerden yararlanılmıştır.

Dördüncü sırada Dr. Mehmet Fatih ASLAN tarafından hazırlanan, “Toplumsal Etkisi Bakımından Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre Eseri: Bir Edebiyat Sosyoloji Denemesi” konulu makalede, Namık Kemal’in Vatan yahut Silistre eseri, dönemin toplumsal şartları, tiyatro kültürü ve Batılılaşma tartışmaları ekseninde edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenmiştir. Tanzimat dönemi, Türk modernleşmesinin Batılılaşma ekseninde ilerleyişinin resmileşmesi anlamına gelirken, Batılı tarzda ilk edebi ürünler bu dönemde ülkeye gelmiştir. Tiyatro, yeni edebi türler arasında toplumla iletişim kurma açısından en etkili yoldur ve Tanzimat aydınları tiyatronun bu yönünü fark ettikten sonra ülkede bir tiyatro kültürünün oluşması için çaba sarf etmiştir. Perâda azınlık cemaatlerin tekelinde olan tiyatro, Gedikpaşâda bir “tiyatro-i Osmani” kurulmasıyla açılırken, Türklerin izleyebileceği oyunların sahnelenmesi ve tiyatronun yaygınlaştırılması adına “Tiyatro Geliştirme Encümeni” oluşturulur. Bu encümen içinde en dikkat çeken isim kendi dönemine göre iyi bir tiyatro bilgisi olan, Paris ve Londra’da Batı tiyatrosunu yakından takip eden Namık Kemal’dir. Encü-

men kurulduktan kısa bir süre sonra Vatan yahut Silistre eserini sahnelen Kemal, tiyatronun toplumsal etkisine çok yakından şahit olur. Bu etki sadece toplumda gözlenmez aynı zamanda eseri kaleme alan ve tiyatroya sever diğer aydınlar da bu etkiyi derinden hisseder. Eserinde, vatan sevgisi ve hürriyet fikrini seyirciye aktarmak isterken izleyicinin salondan taşır sokaklarda slogan atması ve basın günlerce bu eseri tartışması bir tiyatroya eserinin izleyicideki etkisini gösterir. Eseri kaleme alan Namık Kemal ise tevkif edilir ve 38 ay sürecek uzun bir sürgüne yollanır. Tiyatronun genel olarak izleyiciyle etkili bir iletişim kurma aracı olduğu malumdur. Bu çalışma, eser-toplum ilişkisini tiyatroya üzerinden analiz etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda idealist ve politik bir aydın olarak Namık Kemal'in, tiyatroya kültürünün henüz oluşmaya başladığı Tanzimat döneminde yazdığı Vatan yahut Silistre eseri ve toplumsal etkisi analiz edilmiştir.

Beşinci olarak Dr. Çağdaş DUMAN'ın kaleme aldığı makale "Siyasi Kırılmanın Eşiğinde Kuzey Makedonya" adını taşıyor. Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği üyelik sürecindeki belirsizlik mevcut iktidarı hem iç hem de dış kamuoyunda zor duruma sokmaktadır. Yapılan son yerel seçimlerde başta başkent Üsküp olmak üzere büyükşehirlerin önemli bir kısmını muhalefetin kazanmasıyla, gözler Makedon İç Devrimci Örgütü-Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi (VMRO-DPMNE)'ne çevrildi. Yapılan kamuoyu yoklamalarında oylarının artması ve iktidardaki Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM)'nin önünde gözükmesiyle muhalefetin erken seçim çağrıları ve sokak protestoları ivme kazanmıştır. Makalede, Ukrayna Krizi'nin Balkan ülkelerindeki siyasi dengelere olan etkisi Kuzey Makedonya üzerinde inceleniyor ve bu çerçevede Kuzey Makedonya siyasetindeki değişim potansiyeli ve muhalefetin mevcut durumunu analiz ediliyor.

Altıncı sırada Doktora öğrencisi Müseyip SHİRALİYEV'in hazırlamış olduğu, "Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişinin Temel Belirleyicileri" ismini taşıyan makalede, literatür taraması yöntemiyle elde edilen veriler doğrultusunda, Avrupa'da güçlerini arttırmaya başlayan aşırı sağın yükseliş trendi, sağcı partileri ortaya çıkaran ve onların oy kazanmalarına neden olan faktörler incelenmiş, dolayısıyla aşırı sağ partilerin yükselişinin te-

mel ana nedenleri araştırılmıştır. Bu gelişmeler üç ana faktör olan Avrupa'daki "istikrarsız ekonomik durum", "mülteci krizleri ve göç" ve "siyaset memnuniyetsizliği" çerçevesinde ele alınmış ve Avrupa parti sistemindeki kriz nedenleri öğrenilirken onun Brexit ve aşırı sağ hareketleriyle ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Aşırı sağ, liberal demokrasinin büyüyen iç krizini yansıtmaktadır. Avrupa'nın bir bütün olarak kendi sorunlarını çözemeyeceğini düşünen seçmenlerin, aşırı sağ partileri destekleme olasılıkları daha yüksek görünmektedir. Avrupa'da "yabancı" karşıtı söylemler göçmenleri ve mültecileri toplumsal bir sorun haline getirmiştir. Önyargı ve stereotiplere dayalı bu bakış açısına dayanarak, Avrupa nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan göçmenler, aşırı sağ partilerin dışlayıcı konumundan zarar görmektedir. Neredeyse tüm aşırı sağ partiler, ülkedeki veya kıtadaki sorunların asıl sorumlusu olarak göçmen nüfusu işaret etmektedir. Böyle bir durumda kriz, esas olarak siyasetin reddedilmesine ve egemen siyasi sınıftan en uzak olduğu düşünülen partilerin desteklenmesine neden olmaktadır.

Her sayımızda bir dost ve kardeş ülkeye dergimizde yer veriyoruz. Bu sayımız için seçtiğimiz ülke, kardeş Azerbaycan. Azerbaycan tarihi vatani için canını vermiş şehitlerin de tarihi. Özellikle 1990 sonrası Azerbaycan topraklarına yönelik yapılan saldırılarda binlerce Azerbaycanlı hayatını kaybetmiştir. Editöre mektup köşesinde Azerbaycan Ankara Büyükelçisi Sayın Reşad MAMADOV'un Azerbaycan Şehitleri Anma Günü münasebetiyle yapmış olduğu konuşmaya yer verdik. Şehitlerimizi saygıyla anıyor ve Allah'tan rahmet diliyoruz.

SDE tarafından özenle seçilmiş olan ve ilgiyle okuyacağınızı tahmin ettiğimiz bu makalelerin sizlere faydalı olmasını ve sürdürülen bu mütevazı çalışmaların bilim ve düşünce dünyamıza katkı sağlamasını umut ediyoruz. Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle. Saygılarımızla.

Doç. Dr. Güray ALPAR

DIŞ KAYNAK KULLANIMI YOLUYLA İSTİHBARAT TEMİNİ VE ÖZEL İSTİHBARAT ŞİRKETLERİNİN YAPISAL ANALİZİ-YÜKLENİCİ ŞİRKETLER

Kadir Murat Altıntaş*

Öz

Son yarım yüzyılda, ekonomik ve siyasi küreselleşme, bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, internetin insan yaşamına entegrasyonu (nesnelerin interneti), insanlığı çok farklı bir dünya ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu dönemde, kamu istihbarat otoriteleri tarafından tespit edilen terör saldırılarına ilişkin değişen temel algılar, ticari kuruluşların istihbarat toplama konusunda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Özel İstihbarat Şirketlerinin (ÖİŞ) günümüzde resmi istihbarat kurumlarının dikkate değer bir tamamlayıcısı haline geldiği, kolaylıkla iddia edilebilir. Tamamen ticari amaçlar için çalışan ve teorik olarak standart bir ticari kuruluştan herhangi bir farkı bulunmayan ÖİŞ, siyasi karar vericiler için alternatif istihbarat temin kaynağı haline dönüşmüştür. Günümüzde ÖİŞ, çok uluslu şirketlerin karmaşık küresel ticari faaliyetlerini analiz etmenin yanı sıra, dünyanın çeşitli bölgelerindeki ekonomik ve siyasi olaylar hakkında jeopolitik danışmanlık hizmeti de sunmaktadır. Ancak, tüm dünyada çok çeşitli alanlarda hizmet veren ÖİŞ'nin faaliyet sınırları ve görev kapsamı arasında kavramsal olarak bir netlik bulunmamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, ÖİŞ'lerinin diğer post-modern askeri temelli taahhüt şirketlerine göre yapısal farklılıklarını vurgulamak ve misyonları çerçevesinde görev kapsamının genel kabul görece bir biçimde daha açık tanımlanması ve sınıflandırılması için bir model oluşturmaktır. Sonuç olarak, bu eğilimin işlevselliği ve nihai başarısı ÖİŞ'lerinin görev, yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesine ve resmi istihbarat teşkilatları ile uyumlu çalışabilecekleri yasal altyapının oluşturulmasına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Vekil Organizasyonlar, Özel İstihbarat Şirketleri

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, kadiralintas@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8422-1086>.

Bu makaleye atıf için: Altıntaş, Kadir Murat. (2022). Dış Kaynak Kullanımı Yoluyla İstihbarat Temini ve Özel İstihbarat Şirketlerinin Yapısal Analizi-Yüklenici Şirketler, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 14-37

OUTSOURCING INTELLIGENCE AND CONCEPTUAL MODELLING OF PRIVATE INTELLIGENCE AGENCIES- CONTRACTORS

Kadir Murat Altıntaş

Abstract

Transforming perceptions of terrorist attacks identified by public intelligence authorities in the last half century have led commercial entities to burst into prominence for intelligence gathering. It can easily be asserted that some of Private Intelligence Agencies (PIAs) have evolved into a remarkable complement of official intelligence institutions. Operating with purely trading motives and hypothetically no distinction from a standard commercial enterprise, PIAs are organized as an alternative intelligence gathering institutions for political decision makers. Today, PIAs provide also geopolitical consultancy about regional economic and political events at some parts of the world as well as analysing the complex global commercial activities of multinational corporations. However, there is a conceptual uncertainty between the operational limitations and task scope of PIAs that serve in a wide range of activities all around the world. The primary aim of this study is to emphasize the conceptual differences of PIAs compared to other post-modern military based contracting companies and to model for a better classification of task scope within the framework of their mission among themselves. Consequently, the functionality and ultimate success of this tendency largely depends on the clarification of the tasks, authorities and responsibilities of PIAs and the establishment of legal infrastructure in which they can work in harmony with the official intelligence agencies.

Keywords: Intelligence, Proxy Organizations, Private Intelligence Agencies

Introduction

In the 21st century, economic security of nations has become the crucial part of national security for both developed and developing countries. Therefore, within the constraints of today's hybrid warfare concept, in other words in a global environment where asymmetric struggles are common between countries, it is a necessity for nations to take comprehensive precautions to protect their economic, political, technological and military gains from external threats. In this framework, security concept (both economic and political) has become one of the primary issues for almost every institution and every nation, regardless of their status.

The digital revolution that created the information age recently and the innovations observed in communication technologies have deeply affected national economies as well as commercial entities' global operations, revealing the need for an advanced organizational structure. At this point, we come across the concept of 'outsourcing', which has been widely accepted in management literature for many years and is used by global businesses on a large scale. Developed countries have been particularly affected by this management tendency, and almost all service areas, including basic public services, were completely transferred to private enterprises.

In today's world, where the demand for information constitutes the main necessity for security of both countries and companies, the absolute realization of national and investment safety depends largely on the production of sufficient and satisfactory intelligence for relevant parties. At this point, there has been a remarkable evolution that took place, namely the end of Cold War, as a result of the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics. A surplus of highly skilled labour force emerged from the leading intelligence services of eastern Bloc countries. At the end, the period resulted in several employment opportunities of that qualified workforce at multinational corporations which have become giants in the world economy.

In recent years, the quantitative and qualitative boundaries of service-delivery differentiation between public and private institutions have al-

most been blurred, and it is observed that a new security and intelligence approach has come to the fore, especially in western sophisticated societies. Inadequate communication and information sharing between intelligence communities of countries, as well as the ineffective competition among the members of intelligence communities, resulted in a wide spread security problems for countries. Due to the ineffective closeness between public intelligence agencies and insufficient political decision-making mechanism in recent years, the quantity and quality of the products (intelligence) has declined gradually.

Besides, the diminishing motivation of labour force by various reasons (exhaustion, lack of satisfying financial opportunities, strict bureaucratic practices, etc.) has also decreased their management performance in intelligence production process. For all these reasons, the delegation of intelligence production process to private contractors, under the supervision and administration of public intelligence agencies and political authorities has been heavily involved in the international agenda of security professionals. In some cases where the intelligence is not satisfactory in terms of quality and quantity or inadequate intelligence sharing between military and intelligence authorities, obtaining intelligence from a third party can be a more effective solution for strategic decision-making processes of political authorities. Today, the vast majority of private contractors established in this business have been implemented by people who have a significant experience in intelligence production at public institutions recently.

Due to all these recently experienced prominent incidents, the threat perceptions of developed countries and global companies have seriously been evolved and this has resulted in private contractors coming to the forefront of intelligence gathering. However, there is not adequate clearness regarding the task scope and operational limitations of PIAs activities. In other words, the mission and responsibility of PIAs both in literature and practice are indefinite and interpenetrated among each other. The main reason for this is that PIAs operate on many different issues and their assumed tasks with other contracting firms are sometimes overlap-

ping. Also, the '2018 UN Human Rights Special Procedures, Mercenaries and Special Military/Security Companies' regulation is not sufficiently explanatory regarding the authorities and responsibilities of contracting firms accompanied with the lack of any international legal enforcement.

In this study, data and information regarding the activities of PIAs, which are still operating on a global scale, were analysed. In this sense, the data and information belonging to 49 PIAs, which have a significant market share in this service segment and whose data can be accessed, were utilized. The primary aim of this study is to emphasize the conceptual differences of PIAs compared to other post-modern military based contracting firms and to model for a better clarification of the task scope of PIAs among themselves as well as their mission. The study concludes with the structural transformation of PIAs into a new identity emphasizing their conceptual differences from other contracting firms and provides a fundamental model for the activities of PIAs for the first time in the literature.

1. Outsourcing of Intelligence within the Framework of Hybrid Warfare

The main consequence observed in the power struggles among countries is that conventional battles (which require enormous expenditure and destructive consequences) lost its priority and was replaced with a brand-new warfare concept called 'Hybrid War - Gerasimov Concept'. While the tendency eradicated the sharp frontier between war and peace gradually, it also removes the virtual borders of military and civilian people. Besides, due to the hesitation of participating intelligence with private contractors, local intelligence authorities are generally reluctant to share information with society in developing countries. As a result, these countries had to take a more limited initiative and indicate an uncertain approach for transferring intelligence services to private industry.

While before Cold War, intelligence services were carried out within the framework of one-dimensional and standard patterns, since then it has

gained a multi-dimensional and global characteristic. For this reason, the perception of threat in terms of traditional security policies has completely transformed and the need for a new intelligence settlement has begun to emerge. In a world, where there are no economic, political and geographical constraints, 'proxy battles' come to the fore and a new intelligence gathering approach has needed to arise recently. Due to the loss of availability of traditional intelligence service supply, the necessity of recruiting qualified personnel with unusual qualifications has come up, especially for services such as translation, interrogation or local staff engagement.

In 2006, there were over 6000 private contract linguists supporting various operations in the Global War on Terrorism at a total annual cost exceeding US\$ 250 million (Voelz 2009). Today, close to a million contractors hold a security clearance in the United States. This is a quarter of all cleared personnel, and more than the total population of the District of Columbia, where most major federal government institutions are located. Tens of thousands of contractors contribute to core intelligence functions like collection and operations, analysis and production, and even mission management (Office of the Director of National Intelligence 2015). Diversifying of global intelligence gathering caused official intelligence agencies face with a workload that they could not easily cope with. Within this framework, official intelligence agencies particularly from western developed countries outsourced some of their specialized services to the private contractors. Finally, this period resulted about the privatization of certain part of intelligence gathering activities and this circumstance gained momentum especially after the first Gulf War.

Aside from the September 11 initiator of religious extremists prepared to use violence, intelligence is now aligned to other societal shifts, of globalization, the growth of technology, and securitization across a range of government policies and programs. Tracing these changes in intelligence concepts since 1945, it is possible to identify the trajectory towards public-private partnerships, where 'intelligence is now a big business' (Hermann 1996). Besides, a rigid approach to intelligence exchanges that does not

recognize the role and contributions of the private sector, leads to far too many incomplete pictures (Palmer 2013).

In the twenty-first century, more than ever before, government intelligence agencies collaborate with the private sector to counter diverse security threats. Speaking at an industry conference, an official from Office of the Director of National Intelligence recognised how essential the private sector has become to the national intelligence effort, stating: ‘We can’t spy if we can’t buy.’ (Everett 2007). In the last decade, the US intelligence community has disbursed hundreds of billions of dollars to acquire goods and services from the industry and intensified its efforts to liaise with the private sector. The extent to which American spies interact with the private sector is unparalleled and comes as a shock to outsiders, yet it is a severely underrepresented subject in the literature on intelligence (Van Puywelde 2019).

The 2018 report, prepared by the United Nations Human Rights Council through a working group established to examine human rights violations, briefly covers private enterprises established in security and intelligence issues; defined as ‘legal entities providing military and/or security services on a balancing basis by natural and/or legal people. However, there are many diverse groups within the private military industry: mercenaries, private security companies, private detective companies, private intelligence companies, or private military companies (United Nations 2018). The amount of intelligence that is shared in the private sector and between major multi-national companies that own and operate major civil infrastructures is substantial. In their day-to-day operating environments, there are clear pressures for any intelligence product to be valuable to the respective company in terms of its reputation, its profits, protection from industrial/economic espionage, and the potential to expand its business into new areas. These corporate priorities create an ongoing business demand for targeted intelligence product that is integrated into strategic and operational decision making (Palmer 2013:5).

Private intelligence sector teams can also support strategic decision-making. For example, if an energy company is exploring new market entry

in Nigeria, executives might be concerned about corruption, kidnapping, pipeline tapping, piracy, and Boko Haram. The intelligence assessment would examine what threats would translate into real risks for the company, considering the company’s prospective vulnerabilities and the likely impact. Boko Haram would pose a credible threat to operations planned in Borno state, but not the Niger Delta, where more pressing concerns would be pipeline tapping, kidnapping, and piracy. New market entry support can also identify political instability and reputational concerns prior to investment. While some intelligence teams focus on strategic opportunity intelligence, most activity in the private sector intelligence field continues to be concentrated on risk and security (Campbell 2011). In the case of private sector intelligence, consumers of private intelligence—corporate executives, travellers, or any other employees being protected or supported by intelligence—are unlikely to have sufficient familiarity with intelligence tradecraft to accurately assess the quality of the service. A key driver of professionalization is to establish baselines and standards to overcome the asymmetry of information between experts and clients (Morrow 2022).

Technological advances and the concomitant universal reliance on such innovations to communicate and to conduct personal and business transactions electronically have generated an unprecedented number of data points about individuals who use email, surf the web, speak via telephone, wire money, bank and travel commercially, and transact business via the Internet. All of the information about particular electronic transactions is possessed in large measure by private firms involved in commerce, finance, and telecommunications. With high-powered computers and increasingly sophisticated software, analysts can mine these stores of data and detect particularly significant patterns of behaviour, including activities ostensibly indicative of terrorist planning (Michaels 2008). Entrusting part of the intelligence production to private organization, has both advantages and disadvantages. Intelligence provided by the private sector is important in order to manage information overload and provide timely and sound intelligence. On the other hand, the quality of the intelligence produced might vary. The private sector might be unaware (for reasons that have to do with

national security) or unable to understand, what an intelligence consumer is looking for. In addition, the private sector is concentrating on providing short term analysis and not long term assessments (Liaropoulos 2006).

2. The Need for Private Intelligence Agencies (Contractors)

Private Intelligence Agencies are one of the advanced global organizations that emerged within the framework of a new security approach observed in Post-Modern societies. They are non-state comprehensive units that provide strategic intelligence support, supply especially technology-based services, perform covert/ clandestine HUMINT-Human Intelligence operations, and present investment consultancy services to public intelligence agencies as well as multinational corporations. Though, they act purely with standard commercial motives, PIAs carry out intelligence gathering activities independently from any other organizations.

Acting purely with commercial motives and no difference from a standard business, PIAs are organized as a substitute to traditional intelligence agencies, in other words creating an alternative intelligence source with a different content for political decision makers. Besides, PIAs provide geoeconomically consultancy for regional economic and political developments to multinational corporations in a global environment as well as analysing their overseas commercial operations. In addition, PIAs can analyse economic/financial investment trends on a global scale and provide strategic analysis support to minimize the possible risks and uncertainties for decision-making mechanisms of multinational corporations. For instance, they provide services which plan to invest in the emerging markets of Africa, Eastern Europe and East Asia, in other words geographies that are not easy to comprehend and contain serious investment risks.

Though most experts accepted the reality of a fundamental transformation in the practice of warfare, few saw that a parallel revolution was occurring in the intelligence world, even though this specific field of national security was undergoing similar challenges and change. The 'Revolution

in Intelligence Affairs' in the 1990s and early 2000s actually occurred and its affects have become increasingly evident. This 'intelligence revolution' resulted from a combination of changes in international politics, information technologies, and socio-political context (Denece 2014).

There was a need for commercial augmentation especially for carrying out of non-traditional military overseas operations where there wasn't adequate supply of labour force. In order to support this diverse range of operations, the government was forced to return to commercial augmentation, particularly for specialized intelligence tasks such as translation, interrogations, debriefings, and document and media exploitation in obscure target languages where the military services and US Intelligence Community (IC) could not maintain sufficient levels of trained personnel (Voelz 2009).

IC historically has relied on contractors to help meet national security goals, but that reliance deepened after the September 11, 2001 attacks. A decade after the attacks, the IC remains heavily reliant on contractors, so this hearing was held to discuss reasons for this continued reliance such as: (1) specialized technical capability deficiencies within the government workforce; (2) cultural, military, or linguistic expertise deficiencies within the government workforce; and (3) greater flexibility with contractors that allows government to quickly fill and remove positions (Allen 2011).

On 14 May 2007 a senior procurement executive from the Office of the Director of National Intelligence gave a presentation to an intelligence industry conference in Colorado convened by the Defence Intelligence Agency (DIA). Her presentation, 'Procuring the Future', was posted on the DIA website, but later modified and subsequently removed. In it, she revealed that the proportion of the US intelligence budget spent on private contractors is 70 per cent. By removing the scale from a table on intelligence expenditures but not the underlying figures, she also revealed that the amount the United States spends on such contractors is US\$ 42 billion, out of an implied total intelligence budget of US\$60 billion for the 2005 financial year (Chesterman 2008).

Some of the main obstacles to export trade that have been clearly identified are related to the business community's dearth of knowledge in key areas necessary for international operations. Too many businesses have little or no knowledge of foreign markets and have not developed the pertinent skills needed to assess the relative competitiveness of other companies in the same sector, find potential new suppliers, understand the relevant regulations in new markets, or detect new business opportunities. Good business intelligence also grows out of a sophisticated understanding of user/consumer needs. They therefore have a greater need for intelligence training that empowers them to define requirements, gain an understanding their environments, and carry out intelligence reporting than larger organizations (Matey 2013).

Private firms offer a wide range of operational support to government intelligence agencies, such as target tracking and monitoring through satellites, human sources development in foreign countries, interrogation of persons of interest, and enhanced interrogations (such as in Guantanamo Bay prison). Many private intelligence firms help the government to identify terrorists on a worldwide scale by providing lists containing names, locations, group affiliations, and potential violent activities in which suspected terrorists are involved. As for technical support, government intelligence agencies rely on private contractors to provide hardware and software solutions to technological challenges. For instance, corporations provide technical support through development of customized information technology, information sharing architecture design, elaboration of encryption algorithms, and global network platforms (Lemieux 2018).

A historical view of private intelligence suggests that in the modern era corporations and government agencies have always been linked in some way and will continue to be. However, the type and number of private actors participating in national intelligence have varied considerably. Some place the peak for private intelligence in the United States in the first decade of the twenty-first century. Others see only superficial abatement of the trend towards intelligence contracting and outsourcing in recent

years. Despite the questions that these conditions pose for the way that intelligence is understood, organized, and conducted, private intelligence remains poorly researched (Hansen 2014). Similar to the early study of private security, scholarly work explaining and understanding private intelligence has emphasized disagreements far more than it has produced consensus knowledge. This is due, in part, to institutional secrecy and the absence of empirical examples of private intelligence practice (Bean 2015). Despite claims of private intelligence providing goods and services more efficiently and effectively, the empirical evidence suggests that the outsourcing of intelligence is marked by inefficiency, corruption and criminality. These problems are not produced occasionally or depend on personalities; rather, the problems are structural in nature, such as the likelihood of a revolving door, public intelligence's need to outsource "dirty work", etc. (Butt 2010).

3. The Conceptual Modelling of PIAs

Today, PIAs continues to collect data and information for global interests of multinational corporations in various regions of the world, and also they have been widely contracted by public intelligence agencies for long years. Though PIAs do not have any official linkage with other organizations or governments, it gives them to be a more flexibility when serving in much wider regions of the world. Also, they carry on business in an economic and political environment that is not limited by certain international/national legislations. The other side of the issue in terms of national security is industrial espionage attacks, which have experienced frequently in sophisticated industry segments of developed countries. It is one of the most serious threats to the economic security of industrialized nations. Governments and corporations which do not want to be in evidence of an economic/industrial espionage attempts, almost cooperate with private intelligence agencies to avoid from various legal sanctions. Hereby, they were engaged with 'proxy activities' to carry out certain special activities

by private contractors. In addition, PIAs also provide counterintelligence services to multinational corporations as part of their service portfolio.

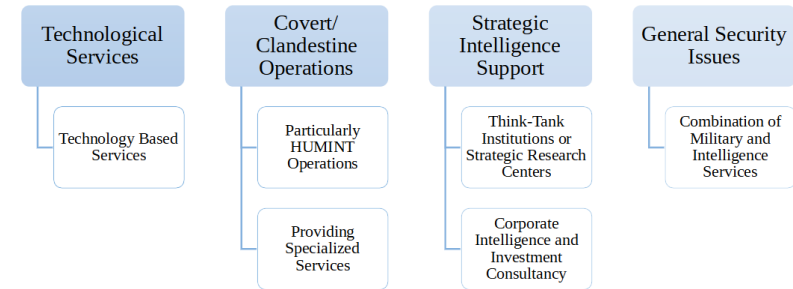
Since the legal status of employees of PIAs was interpreted as a freelance individual (independent contractor), the legal responsibility of activities which carried out in terms of international/national laws must be undertaken only by the individual directly. On the other hand, various illegal incidents have generally been legally pursued against international laws. Nevertheless, satisfactory results have not been achieved to protect the rights of the victims.

Although there is not any significant distinction about the mission and responsibility of PIAs among each other, the possible differences come up with the undertaken contracts they perform. Conceptual modelling of PIAs has been structured for the first time in the literature by the Author, within the framework of their main task scope and operational limitations of their activities. From this point of view, the general functions of PIAs are discussed in the form of basically at four main titles and six different sub-headings:

1. PIAs which specialize in technology-based services,
2. PIAs which specialize in covert/ clandestine operations,
3. PIAs which specialize in strategic intelligence support,
4. PIAs which specialize in general security issues.

In line with the general classification stated above, it is possible to sum up the area of specialization and task scope of the PIAs into six different sub-headings. Displaying various samples of PIA's from all around the world currently, it is possible to simplify the categorization of service segment more perceptible and manageable. In the figure below (Figure 1), there is a detailed modelling of the mission and responsibility of PIAs within the relevant operational limitations:

Figure 1: The Conceptual Modelling of PIAs

1. Technology-Based Services: PIAs which specialize in providing services that require extensive technological infrastructure, such as SIGINT-Signal Intelligence or IMINT-Image Intelligence. In order to support the global operations of military forces or intelligence agencies, some of PIAs, which undertake the responsibility for the execution of high-tech operations, use their technological know-how in areas where governments hesitate to invest in or do not want to allocate adequate resources to these leading technologies (such as surveillance satellites, geospatial intelligence, signal analysis, etc.). Leidos-Lockheed Martin, Science Application International Corporation-SAIC, ASI Group (integration of technical tracking hardware into flight systems), The Steele-NSO Group (producer of the famous spyware Pegasus), BAE Systems (software for geospatial intelligence analysis, information technology solutions, integrated warfare intelligence systems, analytic solutions for operations, applied intelligence), Pluribus (simplifying increasingly complex cloud network operations by securing and automating networking across distributed cloud environments), CSRA (information technology services for US national security agencies) are the primary examples of this type of PIAs.

2. Particularly HUMINT Operations: In line with the content of assigned contracts, these types of PIAs provide services, such as recruiting local collaborators (agents or informants or staffed resources), translation services in various regional languages, counterintelligence and counterespionage services, target tracking and conducting surveillance or private investigations. Major examples of this type of PIAs are Nortrop Grum-

man, GK Sierra, Kroll, Booz Allen Hamilton, International Intelligence Limited, Jane's Information Group (providing technical intelligence or intelligence for all kinds of threats to countries or defence industries).

3. Providing Specialized Services: Services such as special interrogation and prison management (CACI International-USA), industrial espionage and surveillance (Surefire Intelligence-USA), explosive destruction or search/rescue (KBR-Halliburton), perception management and analysis, social media manipulation campaigns or rival research by artificial intelligence projects, strategic disinformation, fake news production or cyber security (Archimedes Group-Israel, Psy-Group-Israel, Cambridge Analytica-UK., Black Cube-Israel, Esoteric Ltd.-UK, DarkMatter-UAE, Everbridge NC4-US), critical infrastructure protection in challenging operational regions of the world-oil or natural gas risk management, protective security and crisis management (Olive Group-UAE) are generally performed by this type of PIAs.

4. Think-Tank Institutions or Strategic Research Centres: They are special organizations (which are generally financed from public resources or to whom they are organically affiliated) that provide strategic data and information support, as well as political, social and economic analysis and offer policy options. Such organizations are highly functional project development entities in terms of managing and strategically directing the social perception and provide valuable recommendations to decision makers in the process of transforming information into policies and strategies. Remarkable examples are US Air Force-related Rand Corporation, CIA-related Stratfor, MI6-related Chatham House, Mossad-related Jinsa etc. They also support the international vision of multinational companies by providing comprehensive geopolitical risk assessments as well as assisting access to alternative sources by making use of their global network. In fact, they have generally assumed responsibility mostly at the 'analysis' phase of strategic intelligence gathering process (Geos Groupe-France).

5. Corporate Intelligence and Investment Consultancy: Believing that geography is never a restrictive variable, certain PIAs offer their clients

not only strategic intelligence support but also services such as commercial intelligence, competitive intelligence and international investment consultancy. In addition, they provide services to their international clients such as intelligence gathering training support, executing strategic investment analysis, improving public relations strategies and international market research with open-source intelligence. Primary examples of such Agencies are Hakluyt & Company, Abraxas Corp., Frontier Horizons, Fusion GPS, Smith Brandon International, Diligence, Global Strategies Group-KPMG, Economic Intelligence Unit, Control Risks Group-Control Risks, GPW-Grayson, Pender and Wordsworth, Global Source (competitive intelligence support and risk analysis for international financial markets), and Oxford Analytica can be given.

6. Combination of Military and Intelligence Services: PIAs produce general security solutions for their international customers (multinational companies, NGOs, states, non-state actors, etc.) with a focus on both military and intelligence activities such as domestic/external tactical combat operations, providing operational intelligence, and providing military training at various levels. Some of the spectacular Agencies all around the world are Academi-Constellis, Aegis, Northbridge Services Group, Triple Canopy-Constellis, Asia Security Group, Dyncorp, iJET (an intelligence-driven risk management Agency and solution provider that helps multinational corporations and government agencies survive and thrive in the face of global threats) and International Regional Security Agency (information gathering and intelligence production for fundamentalist terrorist organizations).

Today, American Central Intelligence Agency (CIA) still maintains commercial relations with many companies operating in the private sector directly, and purchases not only services but also products especially in technology-oriented matters, through outsourcing. Even these companies, in a sense, work as R&D departments of the CIA. The major companies that develop products in this sense are: personal investigation-InQtel, video surveillance-3VR, criminal tracking-CrimeDex, digital evidence col-

lection-Adaptx, DNA/RNA and protein analysis-Biomatrica, large-scale data storage-Cloudera, WiFi sensors-GainSpan, foldable satellite dishes-GATR, low-energy radio products-Ember, Virtual-Holographic simulation-Infinite Z, portable cameras on clothing- Looxcie, electricity-saving software-MiserWare, monitoring other people's computer-OpenSpan, health check with human body contact-Seventh Sense, detecting inaudible sounds-Sonitus Medical Inc., handheld super-powered radars-Spotter RF, handheld X-Ray-Walleye that shows inside solid objects, information gathering from social media-Visible Technologies (Hickley, 2012).

Conclusion

There are so many different kinds of private contractors (such as private military companies, mercenaries, security companies, detective companies, private intelligence agencies) within the system regarding the conversion of security services to the private enterprises in the world. The execution of a certain part of intelligence gathering, which is one of the most strategic public service areas, by means of PIAs, have been successfully performed by western developed countries for about a quarter of a century. In a global environment, where the opportunities and capabilities of PIAs are widely used by sovereign countries, private contractors are used as an alternative to official armed forces or intelligence agencies in order to achieve the leading countries' strategic goals in various geographies of the world.

When the PIAs' activities have analysed in recent years, it was seen that they have operated on many different matters within the scope of intelligence gathering. But there is not any clear differentiation among their mission and task boundaries. In other words, there is a conceptual uncertainty between the operational limitations and task scope of PIAs that serve in a wide range of activities all around the world.

In this study, at first, to distinguish PIAs from other private contractors, the fundamental description and task scope has been determined with the help of various samples that are still in practice. In addition, to make

up the shortage about the inadequacy of PIAs' conceptual modelling research in literature, they are structurally classified into four main headings and six different subheadings in terms of their functionality; PIAs which are specialized in technology-based services, covert operations, strategic information support and general security issues. In addition, these agencies are categorized into other six sub-headings: Technology-Based Services, Particularly HUMINT Operations, Providing Specialized Services, Think-Tank Institution or Strategic Research Centres, Corporate Intelligence and Investment Consultancy, and Combination of Military and Intelligence Services. It is estimated that this conceptual categorization will fulfil the ambiguous gap between PIAs in itself and will also clarify the theoretical basis of PIAs with different contractors.

The remarkable and growing trend of outsourcing intelligence services to private enterprises, which has been observed in the world recently, indicates that private contractors will also be favoured and draw interest also in developing countries. The functionality and ultimate success of this tendency largely depends on the clarification of the tasks, authorities and responsibilities of PIAs and the establishment of legal infrastructure in which they can work in harmony with the official intelligence agencies.

References

Allen, Charles E. (2011). Intelligence Community Contractors: Are We Striking the Right Balance? Oversight of Government Management, the Federal Workforce, the District of Columbia Subcommittee, Activities of the Committee on Homeland Security and Governmental Affairs. https://irp.fas.org/congress/2011_hr/contractors.pdf.

Bean, Hamilton. (2015). Privatizing Intelligence. Routledge Handbook of Private Security Studies, 1st, Edition, 79-89.

Butt, Stephen. Outsourcing Intelligence: The Relationship Between the state and Private Intelligence in Post-Apartheid South Africa, (2010), (17.04.2022). https://open.uct.ac.za/bitstream/handle/11427/3796/thesis_hsf_2010_butt_stephen.pdf;sequence=1,

Campbell, Stephen. (2011). H. A. Survey of the U.S. Market for Intelligence Education, in; International Journal of Intelligence and Counterintelligence, no. 2, March 7, 307–337.

Chesterman, Simon . (2008). We Can't Spy, If We Can't Buy!: The Privatization of Intelligence and the Limits of Outsourcing Inherently Governmental Functions, in; European Journal of International Law, Volume 19, Issue 5, November (2008), 1055–1074. Tim Shorrock, Spies for Hire-The Secret World of Intelligence Outsourcing, (New York 2008), Simon and Schuster.

Denécé, Eric. The Revolution in Intelligence Affairs: 1989-2003, in; International Journal of Intelligence and Counterintelligence, (2014), 27(1): 36.

Everett, Terri. (2007). Procuring the Future: 21st Century Acquisition, Office of the Director of National Intelligence, presentation given at conference organised by the DIA, (Colorado), Boulder.

Hansen, Morten. (2014). Intelligence Contracting: On the Motivations, Interests, and Capabilities of Core Personnel Contractors in the US Intelligence Community, in; Intelligence and National Security, 29 (1): 58–81.

Hermann, Michael. (1996). Intelligence Power in Peace and War, (Cambridge), Cambridge University Press.

Hickley, Walt. 25 Cutting Edge Firms Funded By The CIA, (2012), (09.08.2021) <https://www.businessinsider.com/25-cutting-edge-companies-funded-by-the-central-intelligence-agency-2012-8#biomatrica-works-with-preserving-biological-materials-4>.

Lemieux, Frederic.(2018).The Rise of the Private Intelligence Sector, in; Intelligence and State Surveillance in Modern Societies, Emerald Publishing Limited, (Bingley), 191-205. <https://doi.org/10.1108/978-1-78769-171-120181009>.

Liaropoulos, Andrew. A. (2006). (R)evolution in Intelligence Affairs? In Research of a New Paradigm”. RIEAS, Research Paper No.100.

Matey, Gustavo Diaz.(2013).The Use of Intelligence in the Private Sector, in; International Journal of Intelligence and Counterintelligence. Routledge Taylor & Francis Group, 26: 276.

Michaels, Jon D. (2008).All the President's Spies: Private-Public Intelligence Partnerships in the War on Terror, in; California Law Review. Vol. 96, No. 4, 901-966.

Morrow, Maria A. Robson. (2022). Private sector intelligence: on the long path of professionalization, in; Intelligence and National Security. Taylor & Francis Group, DOI: 10.1080/02684527.2022.2029099 p. 6.

Office of the Director of National Intelligence, National Counterintelligence and Security Center, 2015 Report on Security Clearance Determinations, 28 June 2016, p. 5; Office of the Director of National Intelligence, FY 2013 Congressional Budget Justification, Vol. I: National Intelligence Program, February 2012, p. 69.

Palmer, Mick. (2013). Benefits, Challenges, and Pitfalls of Private Intelligence, in; Salus Journal Volume: 2, Issue: 1, 3-7.

United Nations Human Rights Special Procedures, Mercenarism and Private Military and Security Companies. Special Rapporteurs, (2018),

(16.09.2021). www.ohchr.org/EN/Issues/Mercenaries/WGMercenaries/Pages/Members.aspx.

Van Puywelde, Damien. (2019). *Outsourcing US Intelligence Contractors and Government Accountability*, Edinburgh University Press Ltd. (Edinburg, UK).

Voelz, Glenn. (2009). *Contractors and Intelligence: The Private Sector in the Intelligence*, in; *International Journal of Intelligence and Counter-Intelligence*, 22, 586-613.

Genişletilmiş Özet

Geçtiğimiz elli yıllık bir dönem süresince, ekonomik ve siyasi küreselleşme, bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, bilgiye ulaşımın kolaylaşması, internetin insan yaşamına dahil edilmesi (nesnelerin interneti), insanlığı çok farklı bir dünya ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu dönüşüm, bireyleri olduğu kadar toplumları da derinden etkilemiş ve üretimden tüketime, sağlıktan eğitime ya da güvenlik istihbarata kadar, toplumlar tarafından daha önce hiç tecrübe edilmemiş ama daha önce tecrübe edilmemiş farklı bir çevrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim/dönüşüm süreci ise, toplumların aralarındaki rekabet ve mücadele süreçlerini de kavramsal boyutta derinden etkilemiş ve adeta savaş/barış kavramlarına ilişkin temel tanımlamaların, yeniden gözden geçirilmelerini gündeme getirmiştir. Toplumların güvenlik ve istihbarat algılarının temelden değiştiği bu dönemde, “devlet dışı aktörler” olarak ifade edebileceğimiz düzensiz kuvvetlerin de savaş denklemi içerisine entegre edildiği görülmektedir.

Öte yandan, aynı dönemde bilgi çağını yaratan dijital devrim ve iletişim teknolojilerinde gözlenen yenilikler, ulusal ekonomilerin yanı sıra ticari kuruluşların küresel operasyonlarını da derinden etkilemiş, gelişmiş bir organizasyonel yapıya olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu noktada, yönetim literatüründe uzun yıllardır yaygın olarak kabul gören ve küresel işletmeler tarafından büyük ölçüde kullanılan ‘dış kaynak kullanımı’ kavramı ile karşılaşmaktayız. Bu yönetim eğiliminden özellikle gelişmiş ülkeler daha fazla etkilenmiş ve bazı temel kamu hizmetleri de dahil olmak üzere, neredeyse tüm hizmet alanları tamamen özel teşebbüslere devredilmiştir.

Kamu ve özel kuruluşlar arasındaki hizmet-sunum farklılığının nicel ve nitel sınırları adeta belirsiz olup, özellikle batılı gelişmiş toplumlarda yeni bir güvenlik ve istihbarat yaklaşımının öne çıktığı görülmektedir. Ülkelerin istihbarat teşkilatları arasında yetersiz iletişim ve bilgi paylaşımının yanı sıra istihbarat teşkilatları mensupları arasındaki sınırlı rekabet, ülkeler için ciddi bir güvenlik sorununa yol açmaktadır. Kamu istihbarat teşkilatları arasındaki işbirliğinin istenilen düzeyde olmaması, siyasi karar alıcılara

arz edilen ürünlerin (istihbarat) miktar ve kalite bakımından giderek düşüşüne neden olmaktadır.

Ayrıca, kamu istihbarat teşkilatlarındaki mevcut işgücünün çeşitli nedenlerle (mesleki tükenme, maddi imkanların yetersiz kalması, katı bürokratik uygulamalar vb.) azalan motivasyonu da, istihbarat üretim sürecindeki yönetim performanslarını düşürmüştür. Tüm bu nedenlerle, istihbarat üretim sürecinin kamu istihbarat teşkilatları ve siyasi otoritelerin gözetimi ve idaresi altında, özel yüklenici şirketlere devredilmesi, uluslararası güvenlik ve istihbarat sektörünün gündemine dahil olmuştur. İstihbaratın nitelik ve nicelik olarak tatmin edici olmadığı ya da askeri ve istihbarat makamları arasında istihbarat paylaşımının yetersiz kaldığı durumlarda, siyasi yöneticilerin stratejik karar verme süreçlerinde, üçüncü bir taraftan istihbarat temini etkili bir çözüm olabilmektedir. Bu anlamda, günümüzde faaliyette bulunan özel istihbarat şirketlerinin büyük çoğunluğu, genelde kamu kurumlarında daha önceden istihbarat üretiminde deneyime sahip kişiler tarafından yönetilmektedir.

Yukarıda kısaca ifade edilen dikkat çekici gelişmeler nedeniyle, gelişmiş ülkelerin ve küresel şirketlerin tehdit algıları ciddi bir şekilde değişmiş ve bu durum özel istihbarat şirketlerinin istihbarat toplamada ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ancak, ÖİŞ'nin görev kapsamı ve faaliyet sınırları konusunda, yeterli açıklık bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, ÖİŞ'nin hem alanyazında, hem de uygulamada, görev ve sorumlulukları belirsizdir ya da üst üste çakışmaktadır. Bu durumun nedeni, ÖİŞ'nin birçok farklı konuda faaliyet göstermesi ve diğer yüklenici firmalar ile üstlendikleri görevlerin bazen örtüşmesidir. Öte yandan, '2018 BM İnsan Hakları Özel Usulleri, Paralı Askerler ve Özel Askeri/Güvenlik Şirketleri' yönetmeliği, yüklenici firmalarının yetki ve sorumluluklarına ilişkin yeterince açıklayıcı olmaması yanında, uluslararası herhangi bir yasal yaptırımın da bulunmaması, uygulamada ortaya çıkan karmaşıklığın asıl sebebinin oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle küresel ölçekte faaliyet gösteren ÖİŞ'nin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin veri ve bilgiler analiz edilmiştir. Bu kap-

samda, özel istihbarat hizmeti sunan şirketler arasından, kayda değer bir pazar payına sahip olan ve kaynak temini mümkün olan toplam 49 ÖİŞ'ne ait veri ve bilgilerden yararlanılmıştır. Bu çalışmanın esas amacı, diğer post-modern askeri tabanlı yüklenici firmalara kıyasla, ÖİŞ'nin kavramsal farklılıklarını vurgulamak ve ÖİŞ'nin kendi aralarındaki görev, yetki ve sorumluluk kapsamının daha iyi açıklığa kavuşturulması için alternative bir model oluşturmaktır. Bu çalışmada, alanyazında ilk kez ÖİŞ'nin faaliyetlerinin kapsamı çerçevesinde temel bir model sunulmaktadır.

Bu anlamda, alanyazındaki kavramsal modelleme araştırmalarının yetersizliği hususundaki eksikleri gidermek amacıyla, ÖİŞ yapısal olarak dört ana başlık ve işlevsellik açısından altı farklı alt başlıkta sınıflandırılmıştır; Teknoloji Tabanlı Hizmetler, Gizli Operasyonlar, Stratejik Bilgi Desteği ve Genel Güvenlik konularında uzmanlaşmış ÖİŞ'leri. Ayrıca bu şirketler, altı alt başlıkta sınıflandırılmıştır; HUMINT Operasyonları, Teknolojiye Dayalı Hizmetler, İhtisas Hizmetleri Sunma, Think-Tank Kuruluşu veya Stratejik Araştırma Merkezleri, Kurumsal İstihbarat ve Yatırım Danışmanlığı, Askeri ve İstihbarat Hizmetlerinin Birleşimi. Bu kavramsal sınıflandırmanın ÖİŞ'leri arasındaki görev, yetki ve sorumluluğa ilişkin belirsizliği ortadan kaldıracığı ve ÖİŞ'lerinin teorik temellerini netleştireceği tahmin edilmektedir.

Dünyada istihbarat hizmetlerinin özel teşebbüslere devri yönünde gözlenen dikkat çekici eğilim, gelişmekte olan ülkelerde de özel istihbarat şirketlerinin ilgi göreceğini göstermektedir. Bu eğilimin işlevselliği ve nihai başarısı, büyük ölçüde ÖİŞ'lerinin görev, yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesine ve resmi istihbarat teşkilatları ile uyumlu çalışabilecekleri hukuki bir altyapının oluşturulmasına bağlıdır.

BEING RULER AND OPPOSITION IN TÜRKİYE: COMPARATIVE ANALYSIS ADNAN MENDERES AND OSMAN BOLUKBASI IN THE FIRST PERIOD OF THE DEMOCRAT PARTY GOVERNMENT

Soner Dursun

Abstract

The Republic of Türkiye has been a state with a parliamentary tradition since the Ottoman Empire. However, it cannot be said that a successful tradition has been established regarding the limit of tolerance to opposition figures in Türkiye politics. Therefore, the government-opposition relations have created tensions and political crises in several times. Particularly after 1946, with the transition to multi-party life, the harsh discussions continued increasingly under the roof of the parliament. After the Democrat party came to power in 1950, a great change took place in Turkish political life. The balances in politics changed when the Republican People's Party lost the elections in 1950 after 27 years of government. The Democrat Party, founded four years ago, won the elections and came to power. After the election, the founders of the Democratic Party shared the power organs of the government among them.

During the three periods when the Democratic Party was in power, the second largest party in the Parliament was the Republican People's Party. In the 50s, it appeared in other formations other than the People's Party, but they did not have many activities.

Adnan Menderes, who was the prime minister during the Democratic Party rule, constitutes the competent area of the article. On the other hand, Osman Bölükbaşı, the symbolic name of the 1950s, is in the opposition area of the research. Türkiye is capable and has the advantages and disadvantages of being dissidents and ruler. While making a comparison, the gains and losses achieved by both names in politics will be analyzed within this framework.

Keywords: Ruler, Opposition, Adnan Menderes, Osman Bolukbasi

TÜRKİYE'DE MUKTEDİR VE MUHALİF OLMAK: DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK DÖNEMİNDE ADNAN MENDERES İLE OSMAN BÖLÜKBAŞI'NIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ (1950-1954)

Soner Dursun*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri parlamenter geleneği olan bir devlettir. Ancak Türk siyasetinde muhalif isimlere tahammül sınırı konusunda başarılı bir gelenek oluşturulduğu söylenemez. Bu yüzden iktidar-muhalefet ilişkileri birçok dönemde gerginlikleri ve siyasi krizleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1946'dan sonra çok partili hayata geçiş ile birlikte meclis çatısı altında sert tartışmalar artarak devam etti. 1950 yılında Demokrat parti iktidara geldikten sonra Türk siyasi hayatta büyük bir değişim yaşandı. Cumhuriyet Halk Partisinin 27 yıllık hükümetinin ardından 1950 yılı seçimlerini kaybetmesi ile siyasetteki dengeler değişti. Dört yıl önce kurulan Demokrat Parti seçimleri kazanmış iktidara gelmişti. Seçimin ardından Demokrat Parti'nin kurucuları hükümetin erk organlarını aralarında paylaştı.

Demokrat Parti'nin iktidar da olduğu üç dönem boyunca Meclis içinde ikinci büyük parti Cumhuriyet Halk Partisidir. 50'li yıllarda Halk Partisinden hariç başka oluşumlarda ortaya çıktı ancak etkinlikleri çok olmadı.

Demokrat Parti iktidarı sürecinde başbakanlık görevini yürüten Adnan Menderes makalenin muktedir alanını oluşturmaktadır. Diğer tarafta 1950'lili yılların sembolleşmiş ismi Osman Bölükbaşı araştırmanın muhalif alanında yer almaktadır. Türkiye'de muktedir ve muhalif olmanın avantajları ve dezavantajları vardır. Karşılaştırma yaparken her iki ismin siyasette elde ettiği kazanımlar ve kayıplar bu çerçevede analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Muhalefet, Adnan Menderes, Osman Bölükbaşı

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sonerdursun@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8830-1833>

Bu makaleye atf için: Dursun, Soner. (2022). Türkiye'de Muktedir Ve Muhalif Olmak: Demokrat Parti İktidarının İlk Döneminde Adnan Menderes İle Osman Bölükbaşı'nın Karşılaştırmalı Analizi (1950-1954), SDE Akademi Dergisi, 2(6), 38-57

Giriş

Muktedir sözcüğü, kavramsal olarak incelendiğinde kesin bir tanımlama yapmak kolay değildir. Muktedir ve iktidar sözcükleri Arapça aynı kökenden gelmektedir. Kelime anlamına bakıldığında güçlü olmak, kudretli olmak anlamları içermektedir (Alkan, 2011: 1709). İktidarın tanımlanmasını genel olarak baskı, güç, şiddet gösteren etkisini bir grup içinde kendisi belirleyen bir etkendir.

Genel anlamda iktidar kelimesinin anlamı kuvvet ile rızaya dayanmayı ifade eder. Bu durum toplumda iktidar ilişkilerinin çeşitli vasıtalarla ortaya çıkabileceğini gösterir. Örneğin, ekonomik, dinsel, ailevi iktidarlara ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda yazının temel noktası siyasi iktidar kavramı üzerinde odaklanmaktadır.

Siyasal iktidar ilişkisi ilkel ya da modern toplumlarda görülür. Çünkü iki kişinin olduğu örgütlenmelerde birisi yöneten diğeri yönetilen statüsündedir. Siyasal iktidar sözcüğü, temelde gücü aşan bir meşruiyet kapsamında, bir şeyi gücü yetme anlamına gelir. Bazen de gücün uygulanma biçimi, yani rejim anlamında da kullanılır. Ayrıca toplum üzerindeki hiyerarşik üstünlük de iktidar sözcüğüyle anlatılır (Akal, 1999 : 40).

Muhalif sözcüğünün siyasi anlamı, şiddet kullanmaktan uzak, mevcut iktidarı eleştirme, iktidarın yanlışlarını söyleme ve onun yerine geçmek için yasal yollarla mücadele etme yöntemidir (Tuncel & Bakan, 2013 : 5344).

İktidarla muhalefet arasındaki en temel fark kapsadığı alandır: İktidar bütün rejimlerde bulunur, totaliter, oligarşik, dinsel yönetimlerde bulunur ancak muhalefet ya da muhalif siyasetçiler demokratik yönetimlerde olur. Bu yüzden demokrasi ve muhalif olmak paralel ilerleyen değerlerdir. Tarihsel sürece bakıldığında Osmanlı İmparatorluğundan itibaren muhalif hareketlerin görüldüğü söylenebilir. Özellikle II. Meşrutiyetle parlamenter sisteme ikinci defa geçilince iktidardaki İttihat ve Terakki Partisinin karşısında kısa süreliğine muhalif hareketler ortaya çıkmıştır. Atatürk döneminde iki defa muhalefet partisi oluşturma girişimleri başarısızlığa uğramış İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra muhalefet partileri kurulabilmiştir.

Türkiye, 23 yıllık tek parti döneminden sonra 1946 yılında bir kez daha çok partili hayata geçmeye karar vermişti.¹ Türk siyaseti için Demokrat Partinin kuruluşu bir dönüm noktasıdır. Partiyi kuran dört siyasetçi Demokrat Partiden önce Cumhuriyet Halk Partisinde siyaset yapıyorlardı.² Özellikle Demokrat Parti genel başkanı Celal Bayar, Atatürk'ün hep yanında olmuş başvekilliğe kadar yükselmiş bir devlet adamıydı. Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş Bayar ise milletvekili olarak siyasete devam etmiştir. Seçimleri Demokrat Parti kazanınca Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bayar'dan sonra ikinci adamın kim olacağı 1950 yılına kadar belli değildi. 1950'deki seçimlerden sonra hükümeti kurma görevi Adnan Menderes'e verildi.

1950 senesinde Demokrat Parti'nin iktidarı demokratik yollardan devralması büyük bir hadiseydi. Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver ilk sayfadaki yazısında şu tespiti yapıyordu: "1878 da Meşrutiyet taraftarlarının Sultan Azizi tahtan indirdikleri günden beri yani 74 yıldan beri ilk defadır ki iktidar, ihtilalsiz ve kansız, demokratik usullere ve kanuna tamiyle uygun bir şekilde el değiştirmektedir. İşte bugünün tarihi ehemmiyeti buradadır."³ (Daver, 1950 : 1).

Seçimlerden birkaç gün sonra Demokrat Parti bir beyanname yayınlarak ülkede iktidar değişmesinin vatandaşlarda huzursuzluk doğurmamasını istedi. Ayrıca hükümetin muhalefet partilerinin siyasi fikir ve kanaatlerini özgürce ifade edeceklerini belirtti (Milliyet, 19.05.1950). Ancak on yıllık iktidarında Demokratlar kendisinden önceki iktidar partisinin davranışlarını devam ettirmiştir. Türk siyasal hayatındaki iktidar-muhalefet ilişkileri Demokrat Parti döneminde de problemlili bir şekilde devam etti.

1950 seçimlerine giren üçüncü parti Millet partisidir. Seçimlerden iki yıl önce (1948) Demokrat Partinin hükümete karşı politikalarını yetersiz bulan Fevzi Çakmak⁴ ve arkadaşları Demokrat Parti'den istifa edip Millet

1 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildikten sonra Mustafa Kemal Atatürk iki defa çok partili hayata geçilmesi için muhalif oluşumlara izin vermişti. İlk deneme 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. İkinci deneme 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır.

2 Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü

3 Gazetede yazım hataları değiştirilmeden alıntılanmıştır.

4 Fevzi Çakmak, Kurtuluş Savaşının önde gelen komutanlarından. Hem Mustafa Kemal Atatürk hem de

Partisini kurdular ancak 1950 seçimlerinde Millet Partisi çok düşük bir oy aldı. Bu yüzden Meclise bir milletvekili gönderebilmişti. Millet Partisi aday Osman Bölükbaşı ise Kırşehir’de yüksek oy alarak tek başına milletvekili seçilmişti. Milletvekili seçildikten sonra Osman Bölükbaşı iki taraftan da yalnız kalacaktır: Birincisi Demokrat Parti karşısında Millet Partisi güçlü bir varlık gösterememişti. İkincisi Cumhuriyet Halk Partisi 1950’lili yıllarda güç kaybetmekteydi. Bu şartlarda Osman Bölükbaşı tek başına muhalif isim olarak öne çıktı. O dönemde “TRT Osman”, “Tırt Osman” ve “Anadolu Fırtınası” lakapları takılan Bölükbaşı siyasette muhalifliğin en önemli isimlerinden olmuştur (Limoncuoğlu, 2018 : 149).

Bu çalışma da hem Demokrat Parti’nin iktidara gelmeden önce demokratikleşme ile ilgili talepleri hem de Başbakan Adnan Menderes’in hükümette, muhalefete karşı tutum ve söylemleri incelenmiştir. Bu bağlamda Adnan Menderes ve Osman Bölükbaşı arasındaki siyasi tartışmalar üzerinde durulmuştur. Türkiye’nin demokratikleşmesi ile ilgili yaşadığı problemlerin kökenleri bu dönemde bulunmaktadır. Adnan Menderes siyasi tarihimize önemli etkileri olan bir liderdir. Özellikle Menderes’in iktidarının ilk yıllarında yüksek bir toplumsal destek aldığı seçim sonuçlarında görülmektedir. Bu gücüne rağmen Menderes’in, Osman Bölükbaşı’na karşı sert tavrı Millet Partisinin kapatılmasına neden olmuştur. Ancak Bölükbaşı başka bir parti çatısı altında muhalefet yapmaya devam etmiştir.

1950 Seçimleri ve Adnan Menderes’in Başbakanlığı

1950 seçimleri demokrasi tarihi açısından önemli bir değişimi ifade eder. Dünya tarihinde ilk defa tek parti iktidarı seçimle görevini rakip partiye devretmişti. Meclis yapısına bakıldığında Demokrat Parti 416, Cumhuriyet Halk Partisi 69, Millet Partisi 1 Milletvekili Meclis’e gönderdi. Demokratların neredeyse yüzde 90 oranında Mecliste sandalye sahibinin nedeni seçim sisteminin tuhaflığıydı.⁵ Hatta Demokratlar iktidara

⁵ İsmet İnönü dönemlerinde Genelkurmay Başkanlığı görevini üstlenmiştir.

⁶ Çoğunluğa dayalı seçim sistemiyle bir vilayette küçük bir oranla seçimi önde tamamlayan siyasi parti o ildeki tüm milletvekillerini alıyordu. Bu sayede Demokrat Parti, Meclis’te yüzde 90 oranında temsil hakkı elde etmiştir.

gelmeden önce bu sistemin haksız bir durum ortaya koyduğunu dile getirmişlerdi.

Seçimlerden sonra yapılan ilk iş, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlığı seçimidir. Yapılan tartışmalara bakıldığında Demokrat Parti’de genel Başkan Celal Bayar’ın Başbakan olması gerektiğini dile getirenler olmuştu. Çünkü Başbakanlığın idari görevinin daha çok olduğunu Cumhurbaşkanlığının onay makamı olduğunu düşünmüşlerdi.⁶ Son sözü Bayar söylemiş tercihini Cumhurbaşkanlığından yana kullanmıştı. Mecliste sandalye çoğunluğu bulunan Demokratlar, Celal Bayar’ı seçti. Ardından meclis başkanlığına Refik Koraltan seçildi.

Sonraki günlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kabineyi kurma görevini Adnan Menderes’e verdi. Adnan Menderes, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası Aydın il başkanı olarak siyasete girmişti. Ancak parti kısa süre sonra kapatılınca Menderes Aydın CHP İl başkanı olarak görevine devam etti. Mustafa Kemal Atatürk, Aydın’a ziyaretinde kısa süreliğine CHP İl Başkanlığına uğramış ve orada Adnan Menderes ile tanışmıştı. Henüz 30 yaşında olan Menderes’in fikirlerini beğenen Gazi, Menderes’i milletvekilliği listelerine eklemişti. Hatta Menderes “...beni Atatürk keşfetti” (Aydemir, Menderes’in Dramı, 1984 : 90) der.

1950 yılına kadar Adnan Menderes’in başbakanlığa seçileceği bilinmiyordu. Bayar’ın tercihini Menderes’ten yana kullanması yeni bir dönemin önünü açtı. Celal Bayar Türk siyasetinde yeni bir sayfa açarak Demokrat Parti genel başkanlığından istifa ederek koltuğu Menderes’e teslim etmiştir.

Adnan Menderes 20 yıldır geri planda siyaset yapmış bir isimdi. 1950’de Başbakanlığa yükselmesi ile tanınırlığı günden güne arttı. Diğer demokratlar gibi mitinglerde halka birçok söz vermişti. Özellikle CHP’nin anti-demokratik uygulamalarını eleştirenlerin başında geliyordu. Ancak başbakanın ilerleyen zamanlarda anti-demokratik uygulamaları muhalefetin sert tepkisi ile karşılaşmıştır.

⁶ Gazetelerde çıkan haberlerde Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı olmaması gerektiğini yazan yazılar çıkmaktaydı. Bkz. Milliyet, 19.05.1950

1950 Seçimleri ve Osman Bölükbaşı'nın Milletvekilliği

Osman Bölükbaşı'nın siyasi hayatı 1946'da Demokrat Parti'de başlamıştır. Demokrat Parti 1946 yılında kurulduğunda öne çıkan dört önemli ismi vardı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan kurucu kadroydu. Ancak seçimlerde İsmet İnönü'nün karşısında askeri ve siyasi yönü güçlü bir aday bulmaları gerekiyordu. Aranan isim Fevzi Çakmak oldu.⁷ Mareşal Çakmak, milletvekilliği seçimlerine İstanbul'dan bağımsız aday olarak katıldı. Demokrat Parti Çakmak'ı dışardan destekledi ve yüksek oy alarak İstanbul'dan milletvekili seçildi. Osman Bölükbaşı ve Fevzi Çakmak iki yıl sonra Demokrat Partiden ayrılma kararı alacaklardır.

Osman Bölükbaşı'nın Demokrat Parti ile yollarının kesişmesinde İstanbul Rasathane Müdürü Fatih Hocanın etkisi olmuştur. Fatih Hoca, Bölükbaşı'yı, Fuat Köprülüye önermiş ve partiye çok faydalı olacağını söylemiştir. (Ağaoğlu, 1992 : 47) Metin Toker'in anlattığına göre Fatih Hoca: "Ağzı iyi laf yapar, madem ki bir parti kuruyorsunuz, bunun gibileri size lazım olur. Özellikle Orta Anadolu'yu çok iyi bilir" (Toker, 1970 : 120) demiştir. İlk olarak Ankara Sümer sokakta Celal Bayar ve diğer kurucularla tanıştırılan Bölükbaşı, etkili konuşma yeteneğiyle DP'lilerin sevgisini kazanmıştır.

Osman Bölükbaşı'nın siyasette meşhur bir insan olması 1946 yılından itibaren. Bu bağlamda Adnan Menderes ile yolları kesişmektedir. Çünkü Menderes'in siyasette yükselmesi de bu dönemde gerçekleşti. Ancak Menderesin halk nezdinde tanınması daha çok iktidarın gücü ile olmuştu. Bölükbaşı ise muhalefet yaparak tüm ülke de tanındı ve sevildi.

Osman Bölükbaşı ve bazı DP'liler, CHP içinden gelmemişlerdi. Bu yüzden tek parti iktidarına karşı daha sert eleştirilerde bulunuyorlardı. (Çaylak, 2004 : 64) Bu durum, ilerleyen günlerde Bölükbaşı ve arkadaşlarının DP'den kopmasına neden olacaktır. Hatta Demokrat Parti içindeki bu muhalif kanat Celal Bayar ve diğer kurucuların yumuşak muhalefet

yaptıklarını, tek parti iktidarının yapmış olduğu diktatörlüğü yeteri kadar eleştirmediklerini söyledi.

Demokrat Partideki sertlik taraftarları kurulduktan iki yıl sonra 1948 yılında Demokrat Parti'nin önde gelen isimlerinden Fevzi Çakmak ve bir grup milletvekili (Osman Bölükbaşı dahil) DP'den istifa edip yeni bir parti (Millet Partisi) kurdu. Fevzi Çakmak, yeni kurulan partinin fahri genel başkanı olmayı kabul etti. Genel Başkanlığa tarihçi Hikmet Bayur, Genel Sekreterliğe Doktor Mustafa Kentli seçilmiştir (Bölükbaşı, 2008 : 103). Millet Partisi kurulma aşamasında Millî Mücadelenin önderlerinden Rauf Orbay'a da teklif götürülmüştür. Osman Bölükbaşı, Orbay'ı evinde ziyaret etmiş ve Mareşal'in partiye davet arzusunu iletmiştir. Rauf Orbay'ın verdiği cevap şu olmuştur: "Mareşal'in emrinde bir nefer olmak benim için bir şereftir. Ancak, ben bir kere siyasete girdim, namusumu ve canımı zor kurtardım. Teveccühünüze çok teşekkür ederim, ama politika mı Allah korusun, bir daha girmem." (Bölükbaşı, 2008 : 104).⁸

Fevzi Çakmak, Kurtuluş Savaşının önemli isimlerindendi. İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın partilerine karşılık üçüncü bir partiyi oluşturması siyaseten riskli bir davranıştı. Mareşal'in liderliğinde Millet Partisinin başarılı bir sonuca ulaşip ulaşamayacağı bilinemedi. Çünkü 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce Fevzi Çakmak vefat etti. 1950'den itibaren Millet Partisinde Osman Bölükbaşı öne çıkmaya başladı.

Adnan Menderes ile Osman Bölükbaşı Arasındaki Mücadelenin Siyasetteki Yansımaları (1950-1954)

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerden 8 gün sonra Meclis 9. Yasa döneminde açılmıştır. Dört yıl görev yapan Mecliste Osman Bölükbaşı Millet Partisinin tek mebusu olarak göreve başlamıştır. 9. Dönem Meclisinde toplam 128 konuşma yapan Bölükbaşı en çok Başbakan Adnan Menderes'i eleştirmiştir.

⁷ Fevzi Çakmak, 1944 yılında emekli olduğunda 20 yıllık Genelkurmay Başkanlığı tamamlaymıştı. Hatta askerliğe devam etmek istediğini ve bu yüzden İsmet Paşa ile aralarının bozulduğunu görülmektedir. Çünkü siyasete CHP'den değil DP sıralarından girmişti.

⁸ Rauf Orbay'ın namusumu ve canımı zor kurtardım dediği olaylar 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başına gelenler ve 1926 yılındaki İzmir Suikastı teşebbüsü yargılamalarıdır.

Adnan Menderes, ilk Meclis toplantısında bütünleştirici bir dil kullanmıştır: “*On dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimizin değil Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yad ediyoruz*” (TBMM Tutanak Dergisi, 1950 : 24).

Menderes’in bütünleştirici dil kullanmasına rağmen Osman Bölükbaşı’nın sert ifadelerle İsmet İnönü dönemini eleştirmesi Meclis’in tansiyonunu yükseltmiştir: “*Uzun seneler devam eden diktatörlük idaresini yıkmak için Türk Milletinin beş yıldan beri yaptığı mücadele, 14 Mayıs tarihinde tetviç edilmiştir. Bugün burada toplanmış olan arkadaşları, hürriyet için mücadeleden bir milletin mümessilleri olarak selamlıyorum.*” (TBMM Tutanak Dergisi, 1950 : 54).

Meclisin ilk günlerinde Adnan Menderes’in siyasi tavrına bakıldığında geçmişle hesabı kapatma niyeti olduğu açıktır. Buna karşılık Bölükbaşı, geçmiş dönemden şiddetli bir şekilde hesap sorulmasını istemekteydi. Bölükbaşı’nın bu tavrı ahlâken doğru olsa bile siyaseten doğru bir davranış olmadığı ileriki yıllarda anlaşılmıştır. Çünkü Demokrat Partililer geçmiş CHP iktidarına karşı sertleştikçe ülke, daha fazla ikiye bölünmüş ve hükümet ülkeyi yönetmekte zorlanmıştır.

Demokrat Parti’nin ilk icraatı 14 Mayıs 1950 (Seçim tarihi)’den önceki işlenen suçların affedilmesi ile ilgili yasadır. 1950 öncesi yolsuzluk, kanunsuzluk gibi eylemlerin af kanunu içine alınmasına sadece Osman Bölükbaşı itiraz etmiştir (Bölükbaşı, 2008 : 127).

25 Temmuz 1950’de hükümet Meclis’e danışmadan Birleşmiş Milletler Teşkilatına destek olma amacıyla 4500 Türk askerini Kore Savaşına gönderdi. Meclis’in onayı alınmadan asker gönderilmesi ilk defa olmuştu. Hem CHP hem de Millet partisi bu durumun bir oldu-bitti olduğunu dile getirmişti (Kudret Gazetesi, 1950). Kore’ye asker gönderilmesinin haklı gerekçelerini savunmak için 11 Aralık 1950’de Başbakan açıklamalarda bulundu. Bu meselenin Sovyet Rusya gibi düşünen kimi muhaliflerin (CHP ve Bölükbaşı’yı kastederek) bu sorunu sulandırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Bunun üzerine söz almak isteyen Bölükbaşı, partisinin grubu olmadığı

için söz verilmez. CHP grubundan Faik Ahmet Barutçu kendi söz hakkını Bölükbaşı’ya verir. Kürsüye çıktığında DP’liler esasa gir diye bağırması bunun üzerine Bölükbaşı: “*Başbakanınızın sözünü kuzu gibi dinliyorsunuz, bize geldi mi esasa gir*” diye bağırıyorsunuz demiştir. Kuzu ifadesi DP’lileri çok sinirlendirmiş “*Terbiyesiz, sözlerini geri al, biz kuzu değiliz*” diyerek karşılık vermişlerdir. Bölükbaşı “*Peki sizin istediğiniz gibi olsun. “Kuzu değilsiniz kurtsunuz kurt*” diye karşılık vermiştir (Çaylak, 2004 : 208-209).

Adnan Menderes iktidarının ilk senesinde Osman Bölükbaşı’nın eleştirilerini görmezden gelmiştir. Başbakan, genellikle CHP’lilerin eleştirilerine kürsüden cevap vermekteydi. Bunun üzerine sınırlanan Bölükbaşı “*Meclis sade Halk partisi değildir?*” (TBMM Tutanak Dergisi, 1951 : 119) diye itiraz etmiştir.

1952 yılına gelindiğinde Osman Bölükbaşı partisinin şehir gezilerine katılıyor ve mitinglerde konuşmalar yapıyordu. Mart ayının son günü Zonguldak’ta düzenlenen bir mitingde konuşan Bölükbaşı, Menderes’in halkın değil küçük bir azınlığın Başbakan’ı olduğunu iddia etmiştir. “*Bugünkü idarede düne göre olan değişiklik yalnız şahısların değişmesidir. Hiç olmazsa Halk Partisi, 27 senelik iktidarın verdiği bir çelebiliğe sahipti. Bunlarda şımarıklık var.*” (Kudret, 30.3.1952). 1952 yılı Millet Partisinin III. Olağan Kongresinde yaşanan tartışmalarla geçti. Partinin eski genel başkanı Hikmet Bayur, Atatürk devrimlerine partinin bağlılığını belirten bir rapor yazdırmak istemişti. Ancak parti içinde devrimlere karşı olan gerici bir grup bu fikre karşı çıktı. Hatta Bayur, Atatürk’e saygısı olmayan kişilerle aynı yerde bulunamam deyip kongreyi terk etti. Daha sonra Bayur ve arkadaşları ikna edilip olaylar bir süreliğine yatıştırıldı.

Bu arada 1950 yılından itibaren Osman Bölükbaşı’nın Mecliste, mitinglerde hükümeti ve Başbakan’ı sert bir üslupla eleştirmesi tahammülleri zorlamaktaydı. Öyle ki Menderes, Bölükbaşı ve MP’yi bitirmek için irtica söylemlerini kullanmaya başlamıştı. 22 Kasım 1952’de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman bir lise talebesi (Hüseyin Üzmez) tarafından bıçaklandı. Bu olayın ardından Menderes milliyetçilerin ve solcuların ülke için büyük bir tehdit olduğunu söylemesi yaklaşan tehlikeyi gösteriyor-

du. Dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle Büyük Doğu dergisinden Necip Fazıl Kısakürek ve Milliyetçiler Derneğinden Osman Yüksel Serdengeçti tutuklandı (Zafer, 24.1.1953).

Demokrat Parti’nin Gaziantep mitinginde konuşan Menderes, MP’yi irtica ile suçlamış “*Ortada sanki dinlerine dokunan varmış gibi maksadı mahsusla hareket eden bir avuç insanın şu yaygaralarına bakınız. Dinle asla kabili telif olmayan küfürlerle nasıl haykırıyorlar*” (Zafer, 18.1.1953) demiştir.

1953 Temmuz’unda Millet Partisi’nin irtica ile bağlantısı olup olmadığını tespit etmek için soruşturma başlatılmıştı. Bunun üzerine tartışmalar daha da şiddetlendi. Mecliste Emekli Sandığı Kanunu’nun maddeleri görüşülürken Bölükbaşı kürsüye çıkıp söz aldı ve meseleyi Millet Partisi’ne getirdi. Başbakan Menderes sert bir karşılık vererek “...yaptıkları iftiralardan Türk milleti tarafından nasıl yüzlerine çarpılacağını; şayet bu karmakarışık, ivicaklı⁹ yoldan yürüme neticesi partilerinin başına bir kaza gelmeyecek olursa, o zaman göreceklendir”. Bölükbaşı sinirle “*Diktatör! ha şöyle kararını açıkla*” diyerek bağırıştır. Menderes ise “*Hükümü ben değil mahkeme verecektir. Sevgili arkadaşlarım, birgün kürsüde, öyle tahmin ediyorum ki, volkan gibi yanan ihtirasların muhasebesi yapılabilir. Bunlar daha dün kendi aralarında, birbirlerine neler söylediklerini unutarak, bir partinin kongrelerinde sahte seçimler yapan bu insanlar, memleketin başına geçerlerse neler yapmazlar*”. Bölükbaşı araya girerek “*Sahtekâr sensin iade ederim*”. demiştir. Tartışmanın son kısmında Menderes, Bölükbaşı’ya hitaben “*Demokrasi, demokrasi diye göğsünü açıp sırtından çatlayacak şekilde feryat eden zat, Halk Partisi devrinden, tek parti tahakkümü devrinde acaba nerede idi?*” diye sordu.

Bölükbaşı cevaben “...*Bana hesap sormaya kalkışma. Milletvekili iken sen İnönü’ye methiyeler yazarken ben talebe idim. Burada şahitleri vardır*” (TBMM Tutanak Dergisi, 1953 : 370-373) demiştir.

Bu tartışmalara bakıldığında ilginç bazı hususlar vardır. Birincisi, Adnan Menderes, başbakanlığının ilk zamanlarında Bölükbaşı ile birebir tartışmalardan uzak durmaya çalışıyordu. Ancak 1953 senesinde bu çiz-

gisinden uzaklaştığı görülmektedir. İkinci husus, Bölükbaşı özellikle DP iktidarını anti-demokratik olmakla suçluyordu ve bunu destekleyecek birçok haklı tarafı bulunmaktaydı. Ancak şu gerçeği de unutmamak gerekir. Tek Parti devletinden yeni çıkmış bir ülkenin Meclisinde Bölükbaşı çok sert eleştiriler yapabilmıştır. Bu anlamda 1950’lili yılların Meclisinde Bölükbaşı’nın parti grubu olmadan tek başına muhalefet yapması Türk demokrasi geleneği açısından değerlidir.

Başbakan ile Bölükbaşı arasında Mecliste sert tartışmalar yapılırken Ankara Cumhuriyet Savcılığı MP’nin geçici olarak kapatıldığını duyurdu. Siyasette bomba etkisi yapan bu haber günlerce gazetelerde tartışılmıştır (Milliyet, 9.7.1953). Kapatılma kararı açıklandıktan kısa bir süre sonra polis MP’nin ikibine yakın şubelerini kapatmıştır.

Başbakan muktedir olarak sahip olduğu siyasi gücü sınırsız kullanmaya başlamıştı. Hatta yürütmenin yetkisi olmadığı halde davası devam eden bir olayı halkın gözleri önüne sermişti. 27 Ekim 1953 tarihli Mersin konuşmasında “*Bir Parti bütün Partiler için teminat istiyor. Hayır! Bu Parti bir Parti değil... Bir şekavet grubudur. Evet, Partiler için teminat istiyor! Hangi teminat? Bu Partilerden biri hâkimi baskı yüzünden ağlatacak kadar ileri gitmiştir. Allah bu memleketi onların şerrinden muhafaza etsin...*” (Çaylak, 2004 : 261) diyerek halka MP’nin kapatılmasının meşruluğunu açıklamıştır.

Millet Partisi, laiklik karşıtı ve irticanın merkezi olduğu gerekçesiyle 4 Temmuz 1953’te başlayan soruşturma 27 Ocak 1954’te tamamlandı. MP mahkeme kararıyla kapatılmıştır.

Çok Partili hayata geçildikten 8 yıl sonra bir muhalefet partisinin kapatılması Türk demokrasisi açısından kötü bir hadisedir. Bu meselede hükümetin yargı üzerinde baskı kurarak MP’nin kapatıldığını iddia edenler olmuştur. Yaşanan hadiseler bakıldığında bu iddiayı destekleyecek olaylar vardır. Siyaseten bakıldığında MP, özellikle Osman Bölükbaşı ile kuvvetli bir muhalefet yapmış ve bu noktada DP iktidarını korkutmuştur. MP’nin kapatılması Menderes hükümetinin yararına olmuştur (Çaylak, 2004 : 268.)

9 Eğri

Millet Partisi kapatıldıktan sonra Osman Bölükbaşı ve arkadaşları hızlı bir şekilde yeni bir parti kurdu: Cumhuriyetçi Millet Partisi.¹⁰ Özellikle parti programında cumhuriyet ve laikliğe bağlılık belirtilmişti (Cumhuriyetçi Millet Partisi Ana Nizamname ve Programı : 3).

Parti kurulduktan üç ay sonra ülke de genel seçimler yapıldı. (2 Mayıs 1954) DP ve CHP, her şehirde, CMP 40 ilde, Türkiye Köylü Partisi (TKP) ise 19 ilde aday gösterdi. CMP, ülke genelinde 427.024 oy alarak % 4.69 yüzde ile sadece Kırşehir vilayetinden tam liste halinde 5 milletvekili (Osman Bölükbaşı, Ahmet Bilgin, Osman Alişiroğlu, Mehmet Mahmutoğlu ve Tahir Taşer) çıkarmıştır. Önceki seçimle karşılaştırıldığında CMP oy oranını ikiye katlamıştı. O dönemde Mecliste 3 milletvekili olan parti, grup kurma hakkı elde edebiliyordu. Osman Bölükbaşı nihayet mecliste grubu adına rahatça konuşabilecekti. Bu durum Adnan Menderes ve Demokratlar için tam bir hayal kırıklığıydı. Hatta Kırşehir'deki seçim sonuçlarına itiraz ettiler ama Yüksek Seçim Kurulu yapılan itirazı kabul etmedi (Millet, 18.5.1954).

Seçimlerde DP yüzde 55 oranında oy almış ikinci parti CHP yüzde 39 oy almıştı. Bu sonuçlar DP için büyük bir zaferdi çünkü toplamda 503 milletvekili ile temsil hakkı elde etmişti. Böylesine büyük bir zafere rağmen Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarının Mecliste temsil hakkı elde etmesine Adnan Menderes kabullenemedi. İktidar gücünün verdiği hırsıyla Bölükbaşı'nın memleketi Kırşehir'i ilçe statüsüne getirdi. Artık Menderes'in demokrasiden uzaklaşan eylemlere imza attığı görülmektedir.

Kırşehir'in ilçe olmasını Bölükbaşı, hem basın yoluyla hem de Mecliste eleştirmiştir. "...Arkadaşlar, Hükümet maksadını açıklayamıyor; ben bu vilayeti ortadan kaldırmak istiyorum, dağıtmak istiyorum, diyemiyor. Ne yapıyor? Bir adamı öldürmek isteyen bir kimsenin açıktan açığa yapamadığı şeyi yapıyor : Kolunu kesiyor, bacağını kesiyor, muhtelif uzuvlarını kesiyor, ondan sonra, sen bu halinle yaşayamazsın hükmüne varıyor. Hükümetin esbabı mucibi bu mahiyettedir..." (TBMM Zabıt Ceridesi, 30.6.1954) Bölükbaşı

¹⁰ CMP 10 Şubat 1954'te kurulmuştur. Parti kurulduktan bir yıl sonra Osman Bölükbaşı genel başkanlığa seçildi.

ve Menderes arasında Kırşehir meselesi günlerce tartışıldı ama sonuç değişmedi. 1960 askeri darbesinin ardından yapılan Yassıada Mahkemelerinde Menderes, Kırşehir'in ilçe yapılmasının büyük bir hata olduğunu söylemiştir (Aydemir, İkinci Adam : 1950-1964, 2000 : 261).

1954 yılının son aylarında iktidarın anti-demokratik uygulamalarına karşın CHP ve CMP'nin işbirliği yapma konusunda basında yayınlar yapılmıştı ancak iki parti birlikte hareket etmeyi başaramamıştır (Çaylak, 2004 : 303).

Sonuç

Demokrat Parti 1946 yılında kurulduğunda iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisine karşı muhalefet etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Adnan Menderes, dört yıl boyunca özgürlükler konusunda CHP hükümetine karşı eleştiriler getirmekteydi. 1950 yılında DP iktidar olup Adnan Menderes başbakanlığa gelince ülkenin daha özgürleşeceği ile ilgili umutlar artmıştı.

1950 yılında Millet Partisinden Meclise giden tek isim Osman Bölükbaşıydı. Adnan Menderes ile Osman Bölükbaşı'nın karşı cephelede siyaset yapması bu dönemde başladı.

Osman Bölükbaşı, partisinin tek üyesi olduğu için Mecliste grubu yoktu. Buna rağmen Menderes hükümetinin yaptığı eylemlere sert eleştiriler getirmiştir. Hatta eleştirileri o kadar yoğunlaşmıştı ki kamuoyunda sürekli gündem olmayı başarmıştır. Bölükbaşı'nın tekrar ettiği eleştirilerin başında bir zamanlar Demokratların özgürlük talep ettiğini iktidara gelince verdikleri sözleri unuttuğu gelmektedir.

Başbakan Adnan Menderes iktidarının ilk senesinde Bölükbaşı'nın eleştirilerinden çok CHP'lilerin eleştirilerine cevap vermekteydi. Ancak 1952'den itibaren başbakanla Bölükbaşı arasında sert tartışmaların yaşandığı görülmektedir.

Adnan Menderes muktedir olduğunda toplumun her kesiminden büyük destek almaktaydı. Hatta CHP'liler ilk zamanlar eleştirilerini sınırlı

yapıyorlardı. Bir süre sonra hükümetin anti-demokratik uygulamalarına tepkiler arttı ve her kesimden aldığı desteği kaybetmeye başladı. İktidar'a geldiğinde toplumun birçok kesiminden Demokratlara destek verenler vardı (Keskin, 2012 : 111). Ezan'ın yeniden Arapça okunması, Halk evleri ve Köy Enstitülerinin kapatılması, İsmet Paşa'ya karşı DP'lilerin saygısız tavırları devlet içindeki bölünmeyi artırdı (Şahin, 2017). Zamanla, Meclis'teki gerginlik sokağa da yansdı ve 50'lili yıllarda Türk toplumu ilk defa ikiye bölündü (Bulut S. , 2009 : 144).

İkiye bölünen toplum içinde Bölükbaşı'nın etkili bir muhalefet yapmasını Başbakan Menderes kabullenememiş, bu yüzden 1954 yılında Millet Partisi'nin kapatılmasını desteklemişti. Bölükbaşı ve arkadaşları MP kapatıldıktan bir ay sonra yeni bir parti (CMP) kurmayı başarmış ve genel seçimlerde oy oranını iki katına arttırmayı başarmıştı. Bölükbaşı ve arkadaşlarının yasaklara karşı direnişi ve muhalefeti sonuna kadar sürdürmeyi başarması demokrasi geleneğimizde önemli bir yer tutmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Samet. (1992). *Siyasi Günlük: Demokrat Partinin Kuruluşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akal, Cemal, Bali. (1999). *Devlet Yasa Hakimiyet*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, Şükrü Halûk (Dü.). (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, Şevket, Süreyya. (2000). *İkinci Adam : 1950-1964* (Cilt III). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket, Süreyya (1984). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bölükbaşı, Deniz (2008). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Kitabevi.
- Bulut, Nihat (2020). *Siyasal İktidar Tipleri ve Bir Siyasal Tipi Olarak (Modern) Devlet*. <http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=si%CC%87yasal-i%CC%87kti%CC%87dar-ti%CC%87pleri%CC%87-ve-bi%CC%87r-si%CC%87yasal-ti%CC%87pi%CC%87-olarak-modern-devlet.pdf> adresinden alındı.
- Bulut, Sedef. (2009). Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Akademik Bakış*, s.144,145.
- Cumhuriyetçi Millet Partisi Ana Nizamname ve Programı. (1954).
- Çaylak, Adem. (2004). *Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Daver, Abidin. (22.05.1950). Bugün. *Cumhuriyet*, Erişim Tarihi:01 22, 2021.
- Keskin, Yusuf, Ziya. (2012), "Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.111.
- Kudret Gazetesi. (27.07.1950).

Kudret Gazetesi. (30.03.1952).

Limoncuoğlu, Alihan (2018), “Türkiye’de Üçüncü Yolun Başı: Millet Partisi (1948), *Akademik Hassasiyetler*, s.149, Güz,s. 145-155.

Millet (1954), 18.5.1954, s. 1.

Milliyet (1953), 9.7.1953, s. 1.

Milliyet (1950), 19.5.1950.

TBMM Tutanak Dergisi. (31.05.1950). C. 1, (9. Birleşim).

TBMM Tutanak Dergisi. (05.29.1950). C. 1, (3. Birleşim).

TBMM Tutanak Dergisi. (04.02.1951). C. 6, (59. Birleşim).

TBMM Tutanak Dergisi. (8.7.1953). *TBMM Tutanak Dergisi*, C. 24 (9. Dönem).

TBMM Zabıt Ceridesi. (30.6.1954). C. 1(15. Birleşim).

Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.

Tuncel, Gökhan, & Bakan, Selahattin (2013) “Türkiye Demokrasi-sinin Aksak Ayağı: Muhalefet” *Journal of Yaşar University*, s. 5344, Yaz, İstanbul, s. 5341-5370.

Zafer Gazetesi. (24.1.1953).

Zafer Gazetesi. (18.1.1953).

Extended Summary

The Republic of Türkiye is a state with a parliamentary tradition since the Ottoman Empire. However, it cannot be said that a successful tradition has been established on the limit of tolerance for dissident names in Türkiye politics. Therefore, the power-opposition relations have revealed tensions and political crises in many periods.

Particularly after 1946, with the transition to multi-party life, harsh debates continued increasingly under the roof of the parliament. After the Democratic Party came to power in 1950, a great change took place in Türkiye political life. After the Republican People’s Party lost the 1950 elections after 27 years of government, the balance in politics changed. The Democratic Party, which was founded four years ago, had won the elections and came to power. After the election, the founders of the Democratic Party shared the power organs of the government among themselves.

Political power relations are seen in primitive or modern societies. Since in organizations where there are two people, one of them is the manager and the other is the managed status. The word political power basically means to be able to do something within the scope of legitimacy that transcends power. Sometimes it is also used in the sense of the way the power is applied, that is, the regime. In addition, hierarchical superiority over society is also expressed by the word power.

The political meaning of the word dissident is a method of criticizing the existing power, telling the wrongs of the power and struggling with legal means to replace it, away from using violence.

The main difference between the government and the opposition is the area it covers: Power is found in all regimes, in totalitarian, oligarchic, religious administrations, but opposition or opposition politicians are in democratic administrations. That’s why democracy and opposition are values that go in parallel. Looking at the historical process, it can be said that opposition movements have been seen since the Ottoman Empire. Especially II. When the parliamentary system was passed for the second

time with the constitutional monarchy, opposition movements emerged for a short time against the ruling Party of Union and Progress. Attempts to form an opposition party were unsuccessful twice during the Atatürk period, and opposition parties could be established after the end of the Second World War.

It was a big event that the Democratic Party took over the power through democratic means in 1950. A few days after the elections, the Democratic Party issued a statement demanding that the change of power in the country should not cause unrest among the citizens. He also stated that the opposition parties of the government will freely express their political ideas and opinions (Milliyet, 19.05.1950). However, during his ten-year rule, the Democrats continued the behavior of the ruling party before him. The power-opposition relations in Türkiye political life continued problematically during the Democratic Party period as well.

The third party that entered the 1950 elections is the Millet party. Two years before the elections (1948), Fevzi Çakmak and his friends, who found the Democrat Party's policies against the government insufficient, resigned from the Democratic Party and founded the Nation Party. In the 1950 elections, the Nation Party received a very low number of votes. That's why he was able to send a deputy to the Assembly. The candidate of the Nation Party, Osman Bölükbaşı, received high votes and was elected as a member of parliament on his own. After being elected as a deputy, Osman Bölükbaşı will be alone from both sides: First, the Nation Party could not show a strong presence against the Democrat Party. Second, the Republican People's Party was losing power in the 1950s. Under these conditions, Osman Bölükbaşı came to the fore as a stand-alone opposition figure. Bölükbaşı, nicknamed "TRT Osman", "Tırt Osman" and "Anatolian Storm" at that time, became one of the most important figures of opposition in politics.

In this study, both the demands of the Democrat Party regarding democratization before coming to power and the attitudes and discourses of Prime Minister Adnan Menderes towards the opposition in the govern-

ment were examined. In this context, the political debates between Adnan Menderes and Osman Bölükbaşı are emphasized. The roots of the problems Türkiye experienced with its democratization lie in this period. Adnan Menderes is a leader who has important effects on our political history. It is seen in the election results that Menderes received a high level of social support in the first years of his rule. Despite this power, Menderes' harsh attitude towards Osman Bölükbaşı caused the closure of the Nation Party. However, Bölükbaşı continued to oppose under the umbrella of another party.

MENEMEN INCIDENT AS A RESULT OF 1929 GREAT DEPRESSION

Süleyman Sıdal

Abstract

In this study, the Menemen incident, which is one of the controversial issues in the early republican history of Turkey, will be examined in the context of the 1929 Economic Depression. For a long time, it was seen as a reactionary or pro-ancient regime attempt or as a tool by the republican regime that was used as an excuse to oppress religious people to escalate the modernization process. This study argues that beyond political or cultural factors economic factors have played a key role. In this context, apart from who was to blame for it; it is argued that the Menemen incident which was first shown as a discrete and insignificant event and later was presented as a serious anti-regime conspiracy, is a crisis of the current Republican regime that could not find a solution to the economic unrest created by the 1929 Depression, which was also seen as a tool to suppress the social demands arisen from different groups. In the study, the Menemen incident was analyzed within the framework of David Easton's system approach, and besides the current scientific studies written on the subject, the memoirs, biographies of key figures of the period, and some daily newspapers published at that time were used.

Keywords: 1929 Great Depression, Liberal Republican Party, Menemen Incident

1929 EKONOMİK BUNALIMININ BİR SONUCU OLARAK MENEMEN OLAYI

Süleyman Sıdal*

Öz

Bu çalışmada, erken dönem cumhuriyet tarihinin tartışmalı konularından biri olan Menemen olayı, 1929 Ekonomik Bunalımı bağlamında incelenecektir. Uzun bir süre irticacı veya rejim karşıtı bir kalkışma olarak ya da cumhuriyet rejiminin mütedeyyin kesimler üzerinde baskı kurmak için bahane ettiği bir olay olarak görülmüştür. Bu çalışma siyasi veya kültürel faktörlerin ötesinde ekonomik faktörlerin etkili olduğu savını ileri sürmektedir. Bu kapsamda Menemen olayının, 1929 Bunalımının yarattığı ekonomik sorunlar karşısında çözüm üretemeyen bir siyasi sistemin krizi olduğu ve Menemen olayının gerçekte kimlerin gerçekleştirdiğinden bağımsız olarak, başta münferit ve önemsiz bir olay olarak görülüp, sonrasında bir rejim karşıtı komplo olarak sunulması sistem krizini aşmak ve sisteme yönelmiş toplumsal talepleri bastırmak için kullanıldığı öne sürülmektedir. Çalışmada David Easton'un sistem yaklaşımı çerçevesinde olay analiz edilmiş ve konu üzerine yazılmış güncel bilimsel çalışmaların yanı sıra dönemin ünlü şahsiyetlerinin anularından, biyografilerinden ve o dönem yayın yapan bazı günlük gazetelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1929 Ekonomik Bunalımı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, suleyman.sidal@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5005-3774>
Bu makaleye atıf için: Sıdal, Süleyman. (2022). 1929 Ekonomik Bunalımının Bir Sonucu Olarak Menemen Olayı, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 58-87

Giriş

Parsons'a göre toplum birbiriyle etkileşim halinde olan ve birbirine bağımlı alt sistemlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri de siyasal sistemdir. Siyasal sistem, kurumlar, yapılar ve aktörlerden müteşekkildir ve iç ve dış etkiler siyasal sistemi etkilemektedir. David Easton, bu yaklaşımı siyasal sistem bağlamında ele almış ve analizinin temeline "değişen koşullarda bir siyasal sistemin nasıl olup ayakta kalabildiği" sorusunu yerleştirmiş ve cevabın Parsons'ın yapısal -işlevselci yaklaşımından farklı olarak işlevlerden ziyade sistem ve çevresinin ilişkisinde yatmakta olduğunu öne sürmüştür (Easton, 1957: 384).

Easton'a göre siyasal sistemin, her ne kadar bütünlüğünü iktidar gücünden ve ideolojik belirleyiciliğinden alsa da hayatta kalması, toplumsal açıdan işler olması ve kendisine yöneltilen talepleri işlemesine ve uygun, makul, kabul edilebilir veya meşru çıktılar üretmesine bağlıdır (Easton, 1957: 383). Bu açıdan bir sistem, toplumdan gelen talepler ve desteklerden oluşan girdiler (inputs) ile onların işlenmesi sonucunda ortaya çıkan çıktılar (outputs) yoluyla sürekli olarak işlemektedir (Easton, 1957: 384). Kendine yöneltilen taleplere uygun çıktılar üretemeyen bir siyasal sistem kaçınılmaz olarak krize girecektir ve krizden çıkmaması halinde çökecektir. Krizden çıkışın farklı yolları olabileceğini belirten Easton, demokratik rejimlerde halkın yönetime katılması, görüş ve şikayetlerini yöneticilere iletmesi, seçime gidip yönetimi değiştirebilmesi nedeniyle bu krizin geciktirilmesi veya aşılması mümkünken demokratik olmayan rejimlerde yöneticilerin, ideolojik argümanlara, şiddete veya cezalandırmaya başvurabileceğini, bunun da krizi bastırmakla birlikte sisteme duyulan güven ve desteği azaltıp farklı aktörlere veya sistem dışı eylemlere eğilimi güçlendirebileceğini belirtmektedir (Easton, 1957: 398).

Buradan hareketle bu çalışmada Tek Parti döneminde dış alemden kaynaklanan 1929 Ekonomik Bunalımının içeride bazı ekonomik ve toplumsal sorunlara neden olduğu ve halkın bu sorunların çözümü için sisteme yönelttikleri taleplere uygun, kabul edilebilir bir yanıt alamadıkları için siyasal sistemi ekonomik ve ideolojik bir krize sürüklediğini; krizi hafiflet-

mek ve talepleri sistemin meşruiyetine yönelik en az zararlarla atlatmak için bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulan bir muhalefet partisine yönlendirildiği, ancak muhalefetin umulandan daha hızlı ve güçlü şekilde büyümesiyle krizin sistemi çökertme noktasına geldiğini; münferit ve önemsiz bir kalkışma olarak görülebilecek Menemen olayını kullanarak sistemin ideolojik argümanlara, şiddete ve cezalandırma yöntemlerine başvurarak toplumsal talepleri bastırmak için bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışma, ilk olarak 1929 Bunalımının gelişimini ve toplumsal yansımalarını incelemekte; ikinci olarak bunun siyasal sistem krizine dönüştüğü SCF'nin kuruluşu ve güçlenmesi sürecine bakmakta ve son olarak bu krizden çıkış olarak Menemen olayının siyasal sistem tarafından rejime duyulan öfke ve talepleri bastırmak ve ardından ideolojik argümanlarla desteği tahkim etmek için basının da yardımıyla nasıl seferber edildiğini araştırmaktadır.

1. 1929 Bunalımı ve Türkiye'ye Yansımaları

Easton'a göre siyasal sistem dışa kapalı, durağan bir yapı arz etmemektedir. Aksine iç ve dış koşullarla sürekli etkileşim içerisinde olan dinamik bir yapıdır. Bu nedenle bir siyasal sistemin varlığını sürdürmesi iç ve dış koşullardaki değişime verdiği tepki ve uyumla yakından ilişkilidir (Easton, 1957: 384). Nitekim ülke dışında ortaya çıkan bir ekonomik kriz siyasal sistemi etkilemiştir.

29 Ekim 1929 Salı günü New York borsasında yaşanan büyük düşüşle birlikte tüm dünyayı saran 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, borsanın çöküşü ile başlayıp şirketlerin iflasları ve işsizlikle sonuçlanmıştır. Bunalım, sadece ABD'yi değil tüm dünya ekonomilerini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Türkiye o yıllarda yaklaşık 13.750.000 kişilik bir nüfusa sahip ve bu nüfusun %24'ünün kentte %76'sının kırdan yaşadığı büyük ölçüde geleneksel-köylü bir toplumdur. Bu sebeple üretim gücü büyük ölçüde toprağa bağlı tarımsal üretime ve hayvancılığa dayalıdır ve tarımda kullanılan teknik ve usul oldukça ilkel ve verimsizdir (Çetin, 1996: 213-214).

Türkiye’de o yıllarda sanayi de oldukça sınırlıdır. Resmi olarak gözükten 65.000 firmanın %96’sı beş ve daha az kişiden oluşan tamir, bakım onarım gibi işlerle uğraşmaktadır. Büyük fabrikalar, devletin ve yabancıların sahip olduğu maden işletmelerinden müteşekkildir. Bu büyük fabrikalar da çimento, zeytinyağı gibi ürünler üretmektedir. Yani Türkiye’de sanayi ürünleri büyük ölçüde dışarıdan ithal edilmektedir. Buna mukabil Türkiye, GSMH’sinin %44’ü toplam ihracatının %60’ı tütün, incir, üzüm ve pamuktan oluşmaktadır. Batı Anadolu, Çukurova gibi bölgeler dış piyasalara yönelik üretim yaparken, diğer bölgeler iç piyasaya yönelik üretim yapmaktadır. Bu kentlerde ve limanlarda ekonomik bunalımın etkisiyle üretim ve ihracat düşerken fiyatlar ve mal ve hizmetlerden alınan vergiler de önemli ölçüde artmıştır (Emrence, 2006: 49-55).

Kısa bir süre önce oluşan kuraklık nedeniyle tarım ürünlerinde oluşan kıtlık ve İzmir’de 1929 ve 1930 yılının Nisan ayında oluşan sel felaketleri durumu kötüleştirmiştir. Zarar gören ürünlerin başında incir, tütün ve palamut gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı dış piyasalarla bağlantılı olan Batı Anadolu şehirleri ve kasabaları iç bölgelere nazaran krizden daha öncelikli ve daha fazla etkilenmiştir (Gözcü, 2007: 89).

Bu olumsuz koşullardan etkilenenler sadece köylüler değildir. İşçiler ve tüccarlar da bunalımdan etkilenen kesimlerin başında gelmektedir. Yerel gazeteler özellikle İzmir, Manisa ve Aydın dolaylarında ortaya çıkan iflas haberleriyle doludur. Bunlardan biri de üzüm tüccarı olan Yenişehirli Alaettin Bey’dir. Alaettin Bey, bir tüccara beş yüz, devlete iki yüz lira vergi borcuna karşılık piyasadaki yirmi bin lira alacağı bulunmasına rağmen hiçbir şekilde tahsilât yapamadığı için kendini İzmir borsasında asmıştır. İntihar edenler sadece şerefini düşünen tüccarlar değil, açlık yokluk yüzünden kendini ağaca asan gençlerdir aynı zamanda. Yerel basında çıkan incir mağazalarının önünde iş bekleyen amelelerin, sırf aç oldukları ve iş istedikleri için polisten üstüne dayak yedikleri, Cumhuriyet gazetesine de yansıyan “aç insanların bir tabak yemek ve kışı geçirmek için kasıtlı olarak suç işleyip hapse girmeye çalıştığı” (Gözcü, 2007: 90) haberleri durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Bu olumsuz şartlara, Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun öncelikleri de katkıda bulunmuştur. “Tüm yurdu demir ağlarla örme” projesi çerçevesinde hükümetin her türlü kıtlığa ve imkânsızlığa aldırış etmeksizin demiryolu yapımına hızla devam etmesi ve denk bütçe ilkesinin fazlasıyla sıkı bir şekilde sürdürülmek istenmesi sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Fakat belki de en önemli sebep Cumhuriyet Halk Partisi’nin halka karşı tutumudur. Şevket Süreyya Aydemir bu konuda şunları dile getirmektedir:

“...Evvela Gazi artık eskisi kadar halk içinde değildi... Çankaya’da dil ve tarih işlerinin yarı akademik yarı da benzetmelere dayanan çalışmalarına dalmıştı... [H]alkın karşısında artık, daha ziyade hükümet vardı. Bu hükümet ise halk içinde daha ziyade parti kademeleri ve şahıslarıyla beraberdi. Fakat halk hem partiden hem hükümetten memnun değildi... 1930 sıralarında CHP halktan kopmuştu. Halkın dışında dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftarlardan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden “mutemetler” aşırı tahakküm ve pek sapmamakla beraber ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı... Merkezde veya taşralarda partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hulasa inkılâp partisi bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik...” (Aydemir, 2011: 363-364)

Dolayısıyla siyasal sistem, görece kapalı ve yönetilenlerle ilişkisi zayıf olduğu için dış alemde başlayıp sistemin işleyişini etkileyen bu krize gerekli tepki ve uyumu göstermekte başarısız olmuştur. Halk, sorunlarını hükümete iletememekte, ilerse bile bu sorunların çözümü konusunda herhangi bir çaba görememektedir. Halkın, hükümet deyince, Halk Fırkası deyince aklına yerelde, ağır vergileri toplayan mutemetler, inhisar sahipleri, meslek cemiyetlerinin başındakiler gelmektedir (Başar, 1981: 7). Bir seferinde İzmir’den dönen Hamdullah Suphi’nin “izlenimlerini soran İsmet Paşa’ya Hamdullah Suphi Tanrıöver’in anlattığı şu olay da halkın nasıl bir baskıyla karşı karşıya bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir: İzmir’de fırkamızın mutemedi olan zatı hayretle gördüm, birçok kimseleri yıldırılmış. Bir

çiftçi bana ondan bahsederken namazda iki yana selam verir gibi başını mütemadi sağa sola çeviriyordu. Merak ederek sordum: Ne var? Ne için hep iki tarafa bakıyorsun? İşittiğim cümle, üç ekmeğim vardı, elimden ikisini aldı. Son ekmeği de alır diye korkuyorum.” (Avşar, 1998: 130-131). Halk nazarında oluşan geniş çaplı hoşnutsuzluk, bir süre sonra –aslında hiç umulmayan bir yerde-, güdümlü, zararsız ve güçsüz bir göstermelik muhalefet fırkası olarak tasarlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) nezdinde ortaya çıkmıştır.

2. Ekonomik Krizin Siyasal Krize Dönüşmesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Easton'a göre çevreden gelen ve itici gücü oluşturan talepler -özellikle tek parti rejimi gibi kapalı ve halktan kopuk- bir sistemin kaldırabileceğinden fazla, çeşitli ve uzun veya karmaşık hale geldiğinde siyasal sistem girdileri gerektiği gibi işleyip uygun ve toplumsal açıdan kabul edilebilir meşru çıktılar üretilmediği zaman krize girmekte ve zaman içinde çökmektedir (Easton, 1957: 387). Bu olduğunda sisteme verilen destek azalır ve destek, başka liderlere, aktörlere veya ideolojilere kayabilir. Yani mevcut siyasal sistem açısından bir meşruiyet krizi yaşanabilir. Bu da demokratik toplumlarda farklı alternatif siyasi tercihlere yönelimi tetiklerken demokratik olmayan toplumlarda halkın tamamının veya bir kesiminin söylemsel ve eylemsel açıdan radikalleşmesine ve protestolara yol açabilir. (Easton, 1957: 397). Nitekim kanaatimizce SCF'nin kuruluş ve kısa süre sonra büyük bir muhalefet partisi ve iktidar alternatifi haline gelmesi nedeniyle kapatılması bu bağlamda yorumlanmaya müsaittir.

SCF'nin neden kurulduğuna dair bugün hala kesin bir görüş bulunmamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Gazi, mevcut hükümetin halkla iyi ilişkiler kuramadığını bilmekteydi. Bu sebeple halka ekonomik zorunlulukların gerektiği kadar anlatılmadığını buna karşın halkın sıkıntılarının da kendine yeteri kadar ulaştırılmadığını düşünmekte, halkın dilek ve şikâyetlerini kanalize edecek bir yolun gerekli olduğuna inanmaktaydı. İşte SCF bu amaçla ihdas edilmişti (Aydemir, 2011: 365). Mete Tunçay

ise, Gazi tarafından kurulan SCF'nin yapay bir parti olarak Terakkiper-Cumhuriyet Fırkası'ndan (TPCF) farklı olarak meclis içinden değil, tepeden inme olarak kurulduğunu ifade etmiştir. Tunçay'a göre Mustafa Kemal'in amacı hem Batı'da kendisi aleyhinde oluşan “diktatör” imajını kırmak hem de CHF'nin SCF'nin eleştirileri, yol göstermeleri ve muhalefeti sayesinde kendine gelip üzerindeki ölü toprağını atarak silkinmesini sağlamaktır. Tunçay'a göre M. Kemal'in CHF içinde bir hizip tesis etmek yerine müstakil bir parti olarak kendi eliyle SCF'yi kurmasındaki bir başka amaç, kendisine karşı kimseleri, görüşleri, odakları ortaya çıkarmak ve denetlemektir (Tunçay, 1981: 247-248). Falih Rıfki Atay'a göre ise; Mustafa Kemal'in kurduğu rejim, er ya da geç normalleşecek ve tek parti rejimi bir gün mutlaka sona erecek, çok partili, demokratik bir rejime geçilecektir. Gazi'nin kendisi bizzat bunu bilmekte ve arzu etmektedir. Bu geçişi kendi sağlığında ve kontrolü altında, en güvendiği dostlarından biri olan Fethi Bey'in yardımıyla gerçekleştirmeyi arzuladığı için SCF'yi bizzat kurmuştu (Atay, 2004: 503).

Sebebi ne olursa olsun SCF, bizzat Mustafa Kemal'in isteği, teşviki ve mali desteğiyle, bir oldubittiye getirilerek kurulmuştur. Kuruluş amacı itibarıyla SCF'nin görevi ve düşünülen işlevi, halkın şikâyetlerini üst kadroya iletecek bir parti olmak, CHF'ye yumuşak biçimde muhalefet etmek, uygulamaları kontrol etmektir. SCF kesinlikle iktidar alternatifi olarak düşünülmemiştir. 1930 yılının yaz aylarında o zaman Paris büyükelçisi olarak görevini sürdüren ve Gazi'yi ziyarete Yalova'ya gelen Fethi Paşa'ya bizzat Mustafa Kemal tarafından teklif edilmiş ve yine Mustafa Kemal tarafından belirlenen Makbule Hanım, Nuri (Conker), Ahmet (Ağaoğlu), Mehmet Emin (Yurdakul), Rasim (Öztekın) gibi isimler partiye katılmıştır. Partinin ismi bile Mustafa Kemal tarafından (“liberal” anlamına gelen serbest olarak) belirlenmiştir. Fakat daha evvelki TPCF deneyimini bilen Ahmet Ağaoğlu, ikinci bir fırka teşkilinden çeşitli sebeplerle kuşkulandı, bu nedenle Fethi Bey'e Mustafa Kemal'den yazılı teminat istemesi yönünde uyarıda bulunmuştur. Mustafa Kemal bu konuda Fethi Bey ile baş başa yazdıkları ve İsmet Paşa'ya da önceden okuttukları karşılıklı iki mektup yazıp yayınlamalarıyla bir şekilde bu teminatı sağlamıştır (Aydemir, 2011: 369).

Atatürk'ün bu sözü vermesi üzerine Fethi Bey, 12 Ağustos 1930 tarihinde SCF'nin kuruluş dilekçesini postayla Yalova'dan İstanbul Valiliği'ne göndermiştir. İlk merkezini İstanbul, Taksim'de açan SCF'nin programı, adı gibi liberal bir hüviyete sahiptir. Devletçi ekonomi politikalarını eleştirmiş ve özellikle demiryolu yapımı politikasının gereksiz ve tek bir nesle yüklenmeyecek kadar külfetli olduğu savunulmuştur. Fethi Bey'in önceden Mustafa Kemal'e sunduğu ve Gazi'nin bazı maddelerini "fazla liberal" olduğu gerekçesiyle törpülediği (Us, 1964: 136) programda, geniş halk kitlelerini heyecanlandıran vergilerin azaltılması ve adil şekilde tahsilatı gibi bazı maddeler de bulunmaktadır (Aysal, 2009: 591).

Fethi Bey'in konuşmaları hem basında hem halk kitlelerinde heyecan uyandırmaya başlamış ve parti her ne kadar tepeden inme biçimde kurulan bir danışıklı dövüş partisi olsa da halk nazarında en başından itibaren CHF'nin iktidar alternatifi olarak algılanmıştır. Bu algılamada Genel Başkan Fethi Bey'in verdiği demeçlerde İsmet Paşa hükümetini kıyasıya eleştirmesi ve "iktidara gelmeyi düşünüyor musunuz" sorularına verdiği olumlu yanıtın da payı büyüktür (Okyar, 1980: 475-476).

Asım Us'un anılarında yazdığına göre Mustafa Kemal de bu durumdan son derece rahatsızdır ve bir akşam kendisini yeterince tarafsız olmamakla tenkit eden Fethi Okyar'a aldığı sorumluluğun büyüklüğü, rejimin kırılabilirliği ve bu sebeplerle söylem ve eylemlerinin olası riskleri hakkında bazı uyarılarda bulunmuştur (Us, 1964: 142).

Teşkilatlanma çabalarına hız veren SCF, kısa zamanda Gazi'nin ve parti kurucularının beklemediği bir ilgiyle ve destekle karşılaşmış, Gazi'nin masa başında belli hesaplara göre kurduğu partinin umduğu biçimde kalmayacağı anlaşılmıştır. Bunun en büyük işareti SCF'nin İzmir mitingi esnasında ortaya çıkmıştır. 3 Eylül 1930 tarihinde parti teşkilatlanmasını gerçekleştirmek için bölgeye giden Fethi Bey ve yanındakilere gösterilen geniş çaplı ilgi, CHF teşkilatını endişelendirmiş ve korkutmuştur (Ağaoğlu, 1969: 29-30).

CHF, SCF liderlerinin İzmir'e inmesiyle husumet göstererek türlü engellemelere başvurmuştur. Buna karşı İzmir halkı büyük bir öfke gös-

terince olaylar büyümüştür. Fethi Okyar olayların bu hale gelmesinden korkarken halk başta o gün halkı oldukça aşağılayıcı bir başlık atan CHF yanlısı Anadolu gazetesini ve CHF'ye ait bazı binaları taşlamıştır. Kalabalığa müdahale edilince bazı şiddet olayları vuku bulmuş ve on dört yaşında Necati Kemal adlı bir genç atılan kurşunlar yüzünden ölmüştür. Babası oğlunu kapıp Fethi Bey'e götürmüş ve "işte size bir kurban, başkalarını da veririz, kurtar bizi kurtar!" diye haykırmıştır (Ağaoğlu, 1969: 37).

İzmir'de sadece rıhtımda kırk binin üzerinde insanın toplanması ve birçoğunun "Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Okyar, Kahrolsun Mutemetler" diye bağırması, orada bulunan kalabalığın varlık amacına dair ipucu vermektedir. Gencecik oğlunu kaybeden bir babanın başka kurbanlar da veririz yeter ki bizi bunlardan kurtar demesi, gösteriler esnasında CHF'lilere ait binaların taşlanması, bazı mutemetlerin darp edilmesi tepkinin irticacı bir kalkışmadan farklı bir görünüm arz ettiğine kanıt olarak görülebilir (Okyar, 1980: 499). Fethi Bey'i destekleyenlerin, ekonomik bunalımdan zarar gören çiftçi, köylü ve işçilerin çoğunluğunu oluşturduğu bir kesim olduğunu rejim yanlısı gazetelerden Cumhuriyet'in -biraz da çaresizlikten saptırılmış- yayınlarından bile anlamak mümkündür:

"Cumhuriyet 8 Eylül: "...Şimdi İzmir'de üzüm ve incir mevsimi olduğu için on beş yirmi binden fazla işçi vardır... tatil zamanı amele sokaklarda idi. Kordonboyu'nda ise davullarla zurnalarla haber verilmekte olan bu hadise vardı (SCF Mitingi) bu işçi takımının yalnız merak sevkiyle bile gürültünün olduğu yere gitmesini tabi görmek lazımdır... Hiçbir şey bilmeyen bir amelenin-Ne oluyor, kim yaşasın? Diye sorduğunu ve -Hürriyet geliyor, vergiler kalkacak cevabını aldığını farz edelim. Derhal amelenin de yeni bir hayat ve hareketle cemaate karışarak; Yaşasın! demeğe başlayacağını hemen ve kolayca anlarız." (Tunçay, 2009: 110-111).

Olaylar halkın öfkesi ve güvenlik güçlerinin şiddetiyle birleşince uzun süre dinmemiş ve iki kişinin ölümü, on beş kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından 7 Eylül'de İzmir Alsancak mitinginde büyük bir kalabalık stadı doldurmuş ve Fethi Bey'in nutkunu bile zaman zaman dinle-

meyip İsmet Paşa'nın resimlerini yırtıp bazıları başlarındaki şapkayı tutup atmışlardır. Yıllardır hükümete, fırkaya, memura karşı tepkisini dile getiremeyen kitlelerin içlerindeki öfkeyi bir anda boşaltmaları hem CHF'lileri hem de başta Fethi Bey olmak üzere SCF'lileri ürkütmüştür. Bu durum 9 Eylül tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin Gazi'ye hitaben yazılmış mektubuna Mustafa Kemal'in verdiği cevapla gerginleşmiş ve bir anlamda Mustafa Kemal, Fethi Bey'e verdiği tarafsızlık teminatını geri çekmiştir (Aydemir, 2011: 376).

Bu durumda Gazi'nin halktaki tepkisellikten korkarak, CHF'nin yapılacak ilk seçimlerde iktidarı terk etmesinden çekindiği ve bunu önlemek için bir an evvel ağırlığını koyması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sözler, SCF'nin de kendine çeki düzen vermesi, kuruluş amacına aykırı hale gelmemesi yolunda yöneticilere verilmiş bir gözdağı olarak da okunabilir. Ancak Ağaoğlu'nun da söylediklerine bakılırsa o gün bu durum SCF yöneticileri tarafından fark edilmemiş ve belediye seçimlerine katılma kararıyla birlikte mesele ciddileşmiştir. Bu seçimlerde ilk defa tek dereceli seçim usulü ve kadınların da oy kullanma hakkı hayata geçirilecektir ve SCF, teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamlamamış olmasına karşın 502 belediyenin 31'ini kazanma başarısını gösterecektir (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 1997: 77).

Seçimlerde CHF'li valilerin büyük baskı ve engellemeleri olmuştur. Örneğin SCF'ye oy vermesi muhtemel kişiler saatlerce oy verme kuyruğunda bekletilmiş, birçoklarına listede isimleri olmadığı için oy kullanamayacakları söylenmiş ve bazılarının yerine ise CHF'liler oy kullanmıştır. Buna karşın Samsun gibi seçimlerin görece daha adil koşullarda gerçekleştiği yerlerde SCF'nin ezici bir başarı kazanması nedeniyle aslında normal şartlarda çok daha büyük bir başarı elde edeceğini ispat etmiştir. Bu durum, Mustafa Kemal'in yaşanan bir sistem krizi olduğunu fark ettiğine işaret etmektedir (Soyak, 1973: 436).

Gazi'nin giderek SCF'den desteğini çektiği ve Fethi Bey ile İsmet Paşa arasındaki mücadelede ağırlığını İsmet Paşa'dan yana koyduğu görülmektedir. Nitekim seçimlerde yaşanan hile ve yolsuzlukların görülmesi için

5 Kasım'da meclise verilen soru önergesinin 15 Kasım'da görüşülmesinden bir önceki gün Gazi'nin Fethi Bey'e söylediği "Serbest Fırkaya karşı vaziyet almaya ve sizinle mücadele etmeye mecburum" (Aydemir, 2011: 377) sözleriyle SCF, arkasına memnuniyetsiz geniş halk desteğini alırken Cumhuriyet'in kurucusu Gazi'yi karşısına almıştır. Partinin önde gelenleri yalnız kaldıklarını ve bu saatten sonra yapacakları her şeyin Gazi'ye, onun kurduğu devlete ve rejime karşı olarak görüleceğini düşünerek partiyi feshetme kararı almışlardır. Halkın SCF'ye teveccühünü siyasal sisteme verilen desteğin azaldığına işaret ederken ve onun kurucusu olan Mustafa Kemal, kendisine karşı bir tepki, hakaret ve aşağılama olarak algılamış ve böyle bir durumu kabul etmemiştir (Us, 1964: 145). Oysa bize göre halk ağır vergiler altında ezilirken aynı devlete sesini duyurması mümkün olmamıştır. Çünkü eziyete sebep olan uygulamalar ve uygulayıcılar bizzat bu rejimin, partinin, hükümetin üyeleriydiler. Bu yüzden hürriyet diyen vergileri indirip tekelleri kaldıracağını söyleyen bir partiye can havliyle kendilerini atmışlardır. Ancak hem Gazi'nin hem de Halk Fırkalı milletvekillerinin söylemlerinde bunlar gerici, halifeliği ve şeriatı geri getirmek niyetindeki, rejim düşmanlarıydılar ve SCF, bu kimselerin oyununa bizzat alet olarak rejimi yıkma çabası içinde yer alıyordu.

Nitekim ertesi gün 15 Kasım'da soru önergesi hakkındaki tartışmalar esnasında başta Refik (Koralan) Bey olmak üzere bazı CHF'li vekiller SCF'yi gerici, vatan haini zatları parti teşkilatına kabul etmekle, gericilerin kışkırtıcılıklarına göz yummakla, halkın saflığından faydalanarak kısa yoldan iktidara gelmek için vergileri indirmek, şapkaları çıkarmak, eski alfabeyi geri getirmek, medreseleri yeniden açmak gibi vaatlerde bulunmakla suçlamışlardır. Bu tartışmalar sonucunda Fethi Bey'in soru önergesi reddedilmiş ve seçimlerin adil ve hukuka uygun biçimde gerçekleştirildiği kabul edilmiştir. Fethi Bey aleyhine dönen durumdan ürkmüş ve iki gün sonra 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'yi feshettiğini bildiren dilekçeyi İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir (Aysal, 2009: 598). Partinin feshedildiği haberinin alınmasıyla özellikle Ege bölgesinde ciddi bir kızgınlık ve Fethi Bey'e karşı kırgınlık oluşmuştur. Bunun yanı sıra SCF içindeki bazı üyelerin de bu alelacele ve kendilerine danışılmadan alınan fesih kararına karşı tepkili oldukları anlaşılmaktadır (İlmen, 1951: 28-29).

Parti feshedilmiş, tek parti yönetimine yeniden geri dönmüş ve halkın taleplerini iletebileceği farklı bir kanal kalmamıştır. Bize göre ekonomik krize yönelik taleplere siyasal sistem meşru ve makul çıktılar üretememiştir. Çiftçi ve köylülerin şikâyetleri konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Üstelik CHF'lilerin koro halinde SCF teşkilatını “gerici”, “rejim düşmanı” olarak suçlamasına rağmen TPCF örneğinde olduğu gibi iddialarını dayandırabilecekleri bir Şeyh Sait Olayı da gerçekleşmemiştir. Bu yüzden SCF'yi destekleyen kitlede oluşan hoşnutsuzluk ve tepkinin bastırılması için böyle bir olaya fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Çok geçmeden bu ihtiyacı giderecek bir olay Menemen'de gerçekleşecek, şahsi kanaatimiz, İsmet Paşa hükümeti, siyasal sistemin çıktı üretme kapasitesindeki krizi aşmak için bu provokatif ve şaibeli olayı bahane ederek talepleri ve öfkeyi bastırma yoluna gidecektir.

3. Toplumsal Taleplerin Bastırılması için bir Bahane: Menemen Hadisesi

Easton'a göre bir siyasal sistem, meşruiyet krizine girdiğinde, rejime verilen desteği çeşitli önlemler olarak yeniden tesis etmeye çalışacaktır. Örneğin toplumsal yardımları arttırıp, mali sıkılaştırma, ekonomik önlemler gibi düzenlemeler yapabilir. Öte yandan bunu gerçekleştirecek kapasitesi olmayan veya bu önlemlerin yeterli olmayacağını düşünen siyasal sistemler, sisteme desteği zora başvurarak sağlama yoluna da gidebilir. Örneğin meşruiyetini sorgulayan her türlü söz ve eylemi vatana hıyanet, devlete veya rejime başkaldırı, karşı devrim teşebbüsü, dış tehdit, savaş, işgal girişimi gibi ithamlarla mahkûm edebilir. Hatta fiili şiddet uygulayabilir, idam edebilir veya yargılayıp cezalandırabilir (Easton, 1957: 396). Bu durum, siyasal sistemin bir tür düşman (öteki) yaratarak düşen desteği yeniden arttırıp rejimin meşruiyetini tahkim etmesine olanak sağlayabileceği gibi ayrışma ve radikalleşmeyi de tetikleyebilir. Nitekim kanaatimizce tek parti rejimi, 1929 Bunalımı ile başlayan ve SCF ile büyüyen meşruiyet krizini aşmak için önce Menemen olayını, rejim karşıtı büyük bir komplo olarak lanse etmiş, ardından bazı kesimleri düşman ilan ederek cezalandırma yo-

luna gitmiş ve son olarak ekonomik bazı adımlar atmak mecburiyetinde kalmıştır.

23 Aralık 1930 günü Menemen'e sabah vakti giren Derviş Mehmet ve yanındakiler, sabah namazını kılanların bulunduğu camiye girerek yeşil bayrağı almış ve orada bulunanları “halife geri döndü, şeriat yeniden ilan edilecek, yetmiş bin kişilik şeriat ordusu her tarafı sardı, bu yeşil sancağın etrafında toplanmayan herkes kılıçtan geçirilecek” diyerek sancağın etrafında toplanmaya çağırmıştır. Kendilerine katılanlarla birlikte Menemen sokaklarında dolaşmaya başlamıştır. Kasaba meydanına dikilen sancağın etrafında toplanan kalabalığı görenler askerlere haber vermiştir. O sırada yedek subay olarak askeri hizmetini yapan genç bir öğretmen olan Mustafa Fehmi (Kubilay) bir grup askerle beraber olaya müdahale etmek için oraya gitmiş, askerleri geride bırakıp tek başına olayı çıkaranların yanına varmıştır. Farklı söylentilere göre gelişen olayda isyancılar, Kubilay'ı yaralamışlardır. Bu sırada onu korumak isteyen iki bekçi de vurularak öldürülmüş, hükümet binasına sığınmak isteyen Kubilay'ı yakalayan isyancılar genç subayın boğazını keserek bir mızrağın başına geçirmişlerdir. Ancak olay haber alınır alınmaz güvenlik güçleri yetişmiş ve isyancıardan biri hariç diğerleri ölü ya da yaralı olarak ele geçirilmişlerdir (Demir, 1931; Gonca, 2006).

Kemal Üstün'e göre, “aydın insanların memleketin doğusuna nazaran çoğunlukta bulunduğu” Batı bölgesinde böyle bir olayın meydana gelmesi şaşırtıcıdır! Ve her ne kadar “az sayıda yaşlının gittiği camide” başlayan olaylara “silahla korkutularak kendi istekleri dışında” meydana sürüklenen bir grubun desteğinden bahsetmek mümkünse de bu rejimin yerleşmediği manasına gelmemektedir (Üstün, 1977: 13). Fakat Menemen'de olayın gerçekleştiği gün ve ertesi gün hadise, basında başta çok fazla bir ilgi uyandırmamış gibi gözükmemektedir. “Birkaç esrarkeş, cahil dervişin provokatif bir eylemi” olarak algılanmış ve halkın hiçbir şekilde bu eyleme katılmadığı vurgulanmıştır (İnkılâp, 24 Kânunuevvel 1930). Halk Dostu adlı gazete de benzer şeyleri dile getirmiş ve hareketin münferit ve mecnunane bir vakadan ibaret olduğunu dile getirmiştir:

“Hadise tamamile mecnunane bir hareketten ibarettir. Halkımızın arasında böyle mecnunane, hainane teşebbüslere iltifat edecek bu hadisede de görüldüğü üzere üç beş akılsıza inhisar etmektedir. Fakat ne olursa olsun inkılap kendini daima kollamak mecburiyetindedir.” (Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930).

Cumhuriyet gazetesi de Menemen olayının haber alındığı ilk gün olayı münferit bir vaka, halkın yüz vermediği ve katılmadığı bir hadise olarak nitelerken (Cumhuriyet, 24 Kânunuevvel 1930) henüz olay hakkındaki ayrıntılar Ankara’ya yavaş yavaş ulaşırken bir anda ertesi gün aynı gazetelerin Menemen olayı ile SCF arasında bir bağ kurma gayreti içine girdikleri görülmektedir. Adeta bunu SCF döneminde muhalefet yapan gazetelere ve CHF’ye karşı SCF’yi destekleyen kitlelere karşı kullanılacak bir fırsat olarak kullanmak istemişlerdir. Yakalanan dervişin ve yanındakilerin ilk sorgularında “biz fırkacılık falan tanımayız, şeriat lazımdır” demelerine karşın İnkılâp, Halk Dostu ve Cumhuriyet gibi rejim yanlısı gazeteler çoktan olayla SCF arasındaki ilişkiyi “keşfetmiş” gözükmektedirler. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında suiistimal edilen basın özgürlüğünden dem vurmakta ve II. Meşrutiyet’e karşı ayaklananlarla Menemen’deki olay arasında bir benzerlik kurmaktadır (Cumhuriyet, 26 Kânunuevvel 1930). İnkılâp imzasıyla çıkan yazıda da yine basın özgürlüğünün bazılarında cesaret verdiğini ve özellikle SCF döneminde bunların rejim karşıtı kimseleri kıskırtmak için ellerinden geleni yaptığını Menemen’in bu olayların doğal bir sonucu olduğunu ifade etmektedir:

“Tıpkı 1925’te olduğu gibi evvela Fethi Bey, arkasından muhalefet matbuatı, arkasından Şeyh Sait ve Genç isyanı! Tıpkı 1925’te olduğu evvela Fethi Bey, arkasından muhalefet matbuatı, daha sonra Derviş Mehmet ve Menemen İsyanı! Şeyh Sait şeriat istiyor ve muhalefet gazetelerinden mülhem olduğunu söylüyordu. Derviş Mehmet şeriat istiyor ve muhalefet gazetelerinden mülhem olduğunu söylüyor. Bu hadise karşısında asla hayrete düşmüyoruz. Tarih tekerrürden ediyor! Aylardan beri fesadı körükliyen “Yarın”lar, “Son Posta”lar, “Koroğlu”lar ektiklerini biçiyor! Fırtına eken kasırga biçtiği gibi fesat ekenler de ihtilal biçiyorlar! (İnkılâp, 25 Kânunuevvel 1930).

Halk Dostu isimli gazetede Bozkurt imzasıyla çıkan yazıda daha ilk günlerden gösterilecek baskı ve tutuklamalarla ilgili ipuçları verilmektedir. Olay abartılarak rejim meselesi haline getirilmek istenmektedir:

“Fransız İhtilali tutuncuya, cumhuriyet İhtilali lehimleyinciye kadar taçlar karşısında üç defa sürçtü. Sonra kanlı bir örnek gibi kendini insanlığa armağan kıldı. O felaketler tekerrür etmesin diye. Menemen hadisesi haber alınınca inkılapları düşündük, bugünü düşündük... Şeriat isterük avazeleriyle Menemen sokaklarında silah patlatan eşkiya “La ilahe illallah”lı bayrakların ucuna cumhuriyet zabitanın kanlı kafasını taktı. Cumhuriyet şehidinin başından sızan kan kelime-i tevhidin yüzünü kızartmış olsa gerektir. Fethi B. Bayrak açtığı günden beri bunun böyle olacağı belliydi!” (Halk Dostu, 25 Kânunuevvel 1930).

İsmet Paşa’ya yakınlığıyla bilinen hatta İnkılâp gazetesini bizzat İsmet Paşa’nın her türlü desteğiyle SCF karşıtı yayını beslemek için kurduğu söylenen Ali Naci’nin (Karacan) yazısında Menemen olayının sorumlusu olarak SCF’yi ve onu destekleyen basını gösterdiği görülmektedir (İnkılâp 26 Kânunuevvel 1930).

Kanaatimize göre rejim yanlısı gazetelerin, Menemen olayını bir rejim meselesi haline getirerek büyütmesinde ve başta SCF’liler olmak üzere hükümet karşıtı, muhalif kesimlere karşı bir tür “cadı avına” dönüştürmeye çalışmasında ilk günlerden itibaren başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere hükümetin, bu olayı önceden planlanmış, karmaşık ve bütün ülkeye yayılmış sistemli bir komplo olarak lanse etme çabasının rolü ve etkisi büyüktür. Mustafa Kemal’in Menemen’i “ville maudite”¹ etmek istemesi duyduğu öfkeyi ve hareketin planlı olduğuna dair inancı ortaya koymaktadır (Soyak, 1973: 452)

¹ Fransızca “Lanetlenmiş kent” anlamına gelen sözcük, tarihsel olarak tarısal öfke nedeniyle felaketlere uğrayan ve üzerinde yaşamın yok olduğu şehirlere gönderme yapmaktadır. Mustafa Kemal, fiilen bir yerin yeryüzünden silinecek şekilde ve bir daha burada kimsenin yeniden yaşamak istemeyeceği biçimde yok edilmesini kastetmektedir.

“Menemen hadisesinin mevzii bir hadise olmaktan çok uzak bir vaka’i olduğuna artık hiç şüphe kalmamıştır. Çünkü gazetelerden biri hadisenin artık kapanmış olduğunu söylüyordu. Vaziyet bunun tamamen aksinedir. Mürteciler öyle zannolunduğu gibi dört kişiden altı esrarkeş veya meczuptan ibaret değildir.” (Güner, 2006: 72).

İsmet İnönü’nün Menemen olayı ile ilgili sözleri de duyulan hayret ve öfkeyi yansıtmakla birlikte hareketin planlı ve çok kapsamlı olduğuna yönelik hükümette oluşan kanaati ortaya koymaktadır (Halk Dostu, 27 Kânunuevvel 1930). Yakalananların sayısı her geçen gün artarken ortaya yeni komplo teorileri atılmış, Menemen olayının bizzat Yunanlılar, hatta Çerkez Ethem gibi dış güçlerce planlandığı ve içerdeki bazı hainler ve işbirlikçi kişilerce gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930). Bu aradan İzmir basınıyla Ankara ve İstanbul basını arasında Menemen olayının mahiyeti hakkında bir çatışma yaşanmaya başlamış, Rejim yanlısı gazeteler olayı, planlı programlı bir gerici hareket olarak görmek ve büyük bir planın parçası, bilinçli bir kalkışma olarak sunmak isterken (Anadolu, 25 Kânunuevvel 1930) İzmir basınının olayı fazla büyütmemek gerektiği, bunların birkaç cahil derviş olduğu ve böylesi bir olayın ne Menemenlilere ne de eski SCF’lilere mal edilemeyeceğini ifade etmektedirler (Yeni Asır, 24 Kânunuevvel 1930; Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930).

Muhaliif olan Yeni Asır hadiseyi ehemmiyetsiz ve gayet basit görmektedir. Halkçı olan Anadolu ise hadisenin çok mühim olduğundan bahsetmekte ve bu irticacımsı hareketi Yeni Asır gazetesinin “açlık var, sefalet var, halkı susturdular” şeklindeki aylardanberi devam eden neşriyatına atfetmektedir. Anadolu Başmuharriri Haydar Şükrü B. Yeni Asır Başmuharriri İsmail Hakkı beye şiddetle hücum ederek “Dün aziz varlıklarını kara topraklara tevdi ettiğimiz şehitler Yeni Asır muharririnin dediği gibi altı mecnunun kurbanları değil aylardanberi ümitle canlanan irticanın mazlum şehitleridir” diyor.” (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930).

Bu andan itibaren Menemen olayı, ulusal ölçekli bir gerici ayaklanması, karşı devrim denemesi, rejimi yıkma projesinin ilk ayağı olarak gösterilmiş

ve geniş çaplı bir tutuklama dalgasıyla birlikte olay önce Menemen, sonra Manisa ardından İzmit ve en sonunda İstanbul’a varan biçimde genişlemiş ve Nakşibendî tarikatıyla ilişkilendirilmiştir (İnkılâp, 29, 30 Kânunuevvel 1930; İnkılâp, 1 Kânunusani 1931). Tutuklamalar öylesine artmıştır ki artık toplanıp zikir yapmak, hatta yatıra mum dikmek bile Menemen olayı ilişkilendirilip gözaltına alınmak için yeterli sebep olabilmektedir (İnkılâp, 1, 2, 3 Kânunusani 1931). Tutuklama ve baskı altına alma dalgası o kadar sunilemiş ve sulandırılmıştır ki meclisteki milletvekilleri bile sırf Nakşibendî şeyhiyle komşu oldukları gerekçesiyle sorgulanmaya başlamışlardır (İnkılâp, 5 Kânunusani 1931). Kanaatimizce olay, bu şekilde münferit ve önemsiz bir eylem mertebesinde muazzam bir rejim karşıtı komploya dönüşürken basın, rejim yanlısı örgütlenmeler ve gençler bu yolda seferber edilerek ideolojik homojenliğin yeniden ihdası ve farklı taleplerin ve muhalif duruşun bastırılması için mücadele başlatılmıştır. Bu kapsamda rejim güdümünde kitlesel yürüyüşler, protestolar ve mitingler düzenlenmiştir (İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930; İnkılâp, 4 Kânunusani 1931; Halk Dostu, 3 Kânunusani 1931).

“Menemen sokaklarında dökülen kan senin kanındır. Yıkılmak istenen eser büyük adamın sana emanet ettiği eserdir, senin varlığındır. Sensin... Türk genci Cumhuriyet sana emanettir. Onu yok etmek isteyen düşmanlarla sarılısın. Kubilayın kanını takip et o yoldan tarihe gir; Bugünkü düşmanlarını orada okuyacak orada bulacaksın... Bunların bazısının cebinde ecnebi parası vardır. Bazısının adı sanı seninkine benzemez, senden değildir. Bazısının kasketinin altında yeşil sarık vardır. Birçokları da halife, saray uşaklarıdır. İşte bunlar Kubilayınki gibi senin kanını da içmeğe hazırlanmışlardır. Bunlar seni, seninle birlikte istikbalini, Türk tarihinin şahlanmış seyrini esir etmek istiyorlar. Sen onları esir edeceksin kanlarında boğacaksın...” (Halk Dostu, 28 Kânunuevvel 1930).

Resim 1

Kaynak: İnkılâp 7 Kânunusani 1931.

*“İtimadım ol kadar çoktur ki Cumhuriyete
Namını andıkça insan kalbine iman gelir;
İt gibi bir günde bin yavru doğursa irtica
Hepsinin de üstesinden yağlı bir urgan gelir!”*

Hüseyin Rifat, Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930.

Divan-ı harbin oluşturulması ve idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilanı, (Halk Dostu, İnkılâp, Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1931) geniş çaplı bir tutuklama, yargılama ve cezalandırma sürecine eşlik etmiştir. Basın, aldığı yönlendirmelerle beraber Menemen olayını Nakşibendilik tarikatı ve SCF ile ilişkilendirerek hem SCF'nin feshedilmesini meşrulaştırmaya, hem de 1925'te Şeyh Sait olayı ve TPCF'nin kapatılmasının ardından getirilen Takrir-i Sükûna benzer baskıcı bir hukuk düzeninin tesisini meşrulaştırmaya çalışmıştır. İzmir basını olaya daha soğukkanlı yaklaşmayı ve basın özgürlüğünün kısıtlanmamasını önerirken (Serbest Cumhuriyet, 31 Kâ-

nunuevvel 1930) rejim yandaşı basın adeta ateşi körüklemek için elinden geleni yapmaktadır:

“Evvelce birkaç serserinin mecnunane bir hareketi olduğu addolunan Menemen hadisesi, hükümetin süratli ve ihtiyatlı tahkikatı ile anlaşıldı ki zavallı Kubilay'ın aziz başını yeşil bayraklarının zirvesine takan ve onun masum kanını hayvani bir iştiha ile avuç avuç içmekten çekinmiyen yalnız Menemeni basan şeyh Mehmet ve avanesinden ibaret bir hadise değildir. Memleketin muhtelif semtlerinde basık tavanlı evlerinin, esrar dumanlarıyla dopdolu odalarının yırtık sedirleri üzerinde pinekleyen, riya ve müdahane maskeleri altında dindarane bir hüüzün ve huşu ile dünya işlerinden ellerini eteklerini çekmiş zannolunan bir grup meğer için için inkılâbın kutsi ve parlak ziyasını söndürmek arzu ve heyecanı içinde kıvranıp duruyorlarmış...” (Halk Dostu, 5 Kânunusani 1931).

Resim 2

Kaynak: Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930.

Yunus Nadi gibi Nazilerin Almanya'da Weimar Cumhuriyeti sonrasında rejimi korumak için aldıklarına benzer kararlar alınmasını önerenler (Cumhuriyet, 30 Kânunuevvel 1930), toplu idam gibi daha radikal çözümler, tepeden inmece bir terör düzeni tesis etmek isteyenler kadar (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930) daha itidalli bir yaklaşım benimseyenler de mevcuttur. Ancak onlar da bölgedeki muhalif yapılanmanın kurutulmasını ve süratli ve kesin bir şiddetle müdahale edilmesini, “bozulan düzenin” yeniden kurulmasını talep etmektedirler:

“...Bizce yapılacak şey şundan ibarettir: Yalnız mahalline masruf bir şiddet ve sür'at. Yalnız mahalline kaydına biz bilhassa ehemmiyet vermekteyiz. Cumhuriyet, inkılap bunu icap eder, istilzam eder. Bugün böyle bir tehlikeye maruz kaldık diye yarın ve öbür gün için şimdiden sıkı ve umumi ihtiyat tedbirlerine tevessül etmek bizce faidesinden ziyade zararı olan bir yoldur. İnkılâbımız böyle bir yol tutmak ihtiyacında bulunmayacak kadar kuvvetlidir.” (Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930).

Bu olay, kanaatimizce bir yönüyle rejimin 1929 Bunalımı ve SCF'nin kurulmasıyla bozulan “güçlü” imajını yenilemek, bir yönüyle de bunalımın etkilerini atlatıp tarım ve hayvancılık sektöründe bir atılıma gitmek için rejime zaman kazandırmak adına kullanılmıştır (Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930). Halk Dostu gazetesinde Mersin'de çıkan yerel bir gazete-ye referansla verilen haberde köylünün durumu anlatılmaktadır:

“Köylünün hali ne olacak, mal zürranın elinde kaldı, Avrupa mal almıyor, satış yok: “...Gerek köylümüz gerekse mahsulâtımız hergün uçuruma bir adım daha yaklaşmaktadır. Köylümüzün bugünkü hali çok acı olmakla birlikte istikbali de çok fecidir. Mahsulâtımız ise bu gidişle ne kredisi kalacak ne rağbet bulacaktır. En acı hakikat bugün köylümüzün mahvolmak üzere olduğu ve mahsulâtımızın bir takım suikastlere maruz kaldığını gördüğümüz bildiğimiz halde onun çaresini aramıyarak bir seyirci sıfatıyla bakmaklığımızdır. Bugün köylü ihmal edilmiş, terfihi için biri müsmir teşebbüste bulunmamış hiçbir hususi cemiyet ya da herhangi bir teşekkül düşünülmemiştir... Köylü-

müzün bugünkü vaziyeti esaslı bir yardıma, mahsulâtımız ise esaslı bir kontrole muhtaçtır” (Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930).

Yine Halk dostu imzalı bir yazıda Menemen olayında halkın eylemlere karşı çıkmaması ve rejimi yeterince benimsememiş olmasının arkasındaki asıl büyük sebebin ekonomik durum olduğuna yönelik bir ipucu verilmektedir:

“İnkılâbın İstırapları: “...Türk işçisine layık olduğu ehemmiyet verilmelidir. O inkılabı demir bir çember gibi sarmalıdır. Temiz Türk işçisi şu bu serserinin rejim aleyhinde kullanacağı bir unsur halinde bırakılmamalıdır. İnkılâp Türk işçisini mazinin elinden tıpkı Mısır ebramlarını kırbaç altında kaldıran esirler halinde aldı. Yakın bir yarın içinde inkılâbı yapan firkanın onun da vaziyetini haledeceğine, hakkını alacağına şüphemiz yoktur...” (Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930).

Bunun yanı sıra Gazi Mustafa Kemal'in yeniden hem halkı hatırlamasına hem de CHF teşkilatındaki kendince gördüğü bazı “çürük elmaları” ayıklamasına vesile olduğu söylenebilir. Olayda bazı devlet memurlarının açıkça görevlerini ihmal etmeleri, yeterince önemsememeleri ve zamanında merkeze haber vermemeleri bazılarının kafasında “acaba bu olay bizzat hükümet tarafından hazırlanmış bir mizansen mi” sorusuna yol açarken bazıları tarafından ise “bilinçli olarak yapılmayan hata, kusur ya da ihmal” olarak görülmüş fakat cezalandırılması talep edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Kânunuevvel 1930).

Nitekim olay İzmir basınının tüm itirazlarına rağmen bizzat Gazi ve çevresindekilerin yönlendirmeleriyle rejim yanlısı basın tarafından “rejim karşıtı büyük bir komplo” şeklinde sunulmuş ve buna dayanılarak bölgede tesis edilen divan-ı harp ve idare-i örfiye ile bölge yeniden zapturapt altına alınmıştır. Ancak Menemen olayı şeriatçı-gerici çevrelerle, SCF'lilerin işbirliği gibi yansıtılmasına rağmen hükümet nezdinde olayın asıl sebeplerinin ekonomik olduğunun anlaşıldığını söyleyebiliriz. Çünkü SCF kapatıldıktan sonra Mustafa Kemal, yeni bir yurt gezisine çıkmış ve halkın şikâyetlerini dinlemek için gayret göstermiştir. Yine Menemen olayı tüm

sıcaklığıyla basında yer almaya devam ederken hükümet tarafından kurdu-rulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 5 Ocak 1931'de ulusal çapta bir Ziraat Kongresi yapılmış ve ülkenin tarımsal sorunlarının uzmanlar tarafından masaya yatırılmıştır (Çetin, 1996: 213-226). Bu kongrede, Türkiye'de tarımsal yöntemin nasıl modernleştirilebileceği, Türk ihraç mallarının nasıl kaliteli hale getirilip dış pazarlarda tanıtılabileceği gibi farklı meseleler üzerinde durulmuş olması tesadüfi değildir (İnkılâp, 5 Kânunusani 1931).

Görüldüğü gibi yargılamalar sonucunda sırf isyancılara ip, sigara sattığı için asılanlar olmuş, tutuklananlardan bazıları Halk Partili çıkmış, Nakşibendî şeyhinin olayla ne gibi bir ilişkisi olduğu, var olduğu düşünülen komplonun ayrıntıları ortaya bir türlü çıkarılamamıştır (Müftüoğlu, 1991: 133). Böylece kısa sürede bazıları asıldıktan ve rejim 1929 Bunalımının yarattığı huzursuzluk ortamında SCF'yi destekleyen kesimleri baskı altına almayı başardıktan sonra olayın üzeri kapatılmıştır.

Sonuç

Menemen olayı, erken cumhuriyet dönemi tarihinin en tartışmalı konularından biridir. Fakat bugüne dek Menemen olayı, genellikle Cumhuriyet rejimine, Mustafa Kemal'e, onun inkılâplarına karşı, gerici, şeriatçı ve hilafetçi çevrelerin kalkışması olarak görülmüş ve resmi tarih yazımında "büyük bir şeriatçı komplonun bir parçası" olarak yorumlanmıştır (Bkz. Üstün, 1977, Demir 1931; Kırhan 1963). Ancak daha sonraki yıllarla birlikte Menemen olayına farklı bir açıdan bakan kendilerini İslamcı olarak tanımlayan kişilerin yazdıklarında Menemen olayı, İsmet Paşa başta olmak üzere "laik" hükümet üyelerinin dindar çevreler üzerindeki baskılarını arttırmak ve bunu halkın gözünde meşrulaştırmak için bizzat yazıp yönettiği bir tiyatro oyunu olarak nitelendirilmektedir. Buna göre Menemen olayında hükümetin, masonların, Siyonistlerin parmağı vardır ve amaç dindar kişileri, cemaat önderlerini gözden düşürmek, karalamak, hatta tamamen ortadan kaldırmaktır (Bkz. Müftüoğlu, 1991; Atılhan, 1970).

Bize göre Menemen olayının gerçekte ne olduğu öncelikli olarak önemli değildir. Aksine münferit ve önemsiz bir olay olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bundan ziyade olayın nasıl algılandığı ve topluma nasıl sunulmak istendiği çok daha önemli gözükmektedir. Bu çalışmada olayın, tek parti rejiminin 1929 Bunalımı ile dış alemde başlayan ve dış alemle ticari ve iktisadi ilişki içerisinde olan bölgeleri ve kentleri etkilemesiyle iç koşullara sirayet eden ekonomik krizin yarattığı sorunların sistem içinde makul, meşru ve kabul edilebilir biçimde çözülmemesi ile büyümesinin ve SCF nezdinde bir muhalefet partisine dönüşmesi ve bu muhalefetin mevcut siyasal sistemin kapalı yapısı nedeniyle sistemi çökertme noktasına getirmesi nedeniyle kapatılmasının sonucu olarak siyasal bir krize dönüşmesinin yarattığı sistemik krizi aşma çabası olduğu iddia edilmiştir. Bu minvalde olayın rejim karşıtı, dış güçlerle içerideki işbirlikçilerinin ortak ve planlı bir kalkışması olduğu ve rejimi ortadan kaldırma amacı güttüğü iddiası öne çıkarılmıştır. Demokratik ve açık olmayan siyasal sistem Menemen olayı bahanesiyle toplumdan yükselen talepleri bir yandan bastırmayı bir yandan da ideolojik argümanlarla düşüşe geçen rejime verilen desteği tahkim etmeyi amaçlamıştır. Bu kriz, bir süreliğine ertelenmiş olsa da tam olarak çözülmemiş, 1946 yılında çok partili yaşama geçişe kadar düşük yoğunluklu olarak sürmüştür.

Kaynakça**Kitap, Makale ve Tezler**

Ağaoğlu A. (1969). Serbest Fırka Anıları, (2 bsm), Baha Matbaası: İstanbul.

Atay F. R. (2004). Çankaya, Pozitif Yayınları: İstanbul.

Atılhan C.R. (1970). Menemen Hadisesinin İç Yüzü, Aykurt Neşriyat: İzmir.

Avşar A. (1998). Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Aydemir Ş.S. (2011). Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, C. III, (26. Bsm), Remzi Kitabevi: İstanbul.

Aysal N. (2009). “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, A.Ü Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 44, s. 581-625.

Başar A.H. (1981). Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları: Ankara.

Çetin, T. (1996). “1929 Bunalımı, Ziraat Kongresi, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 2, Sayı: 6-7, s. 213-226.

Demir K. (1931). Şehit Kubilay, Kanaat Kütüphanesi: (bsm yy.).

Easton, D. (1957). “An Approach to the Analysis of Political Systems”, World Politics, C. 9, Sayı:3, s. 383-400.

Emrence C. (2006). 99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları: İstanbul.

Gonca N. (2006). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Menemen Kazası (1923-1933), (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa.

Gözcü A. (2007). “Bir İntiharın Sosyo-ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, ÇTTAD, VI/14 (Bahar), s. 85-101.

Güner D. (2006). 1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'de İrticai Faaliyetler ve Basında Yansımaları, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir.

İlmen S. (1951). Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi: İstanbul.

Kırhan C. (1963). Öğretmen Kubilay ve Uydurma Mehdi (Devrim Yıllarında Geçmiş Olaylar), Sıralar Matbaası: İstanbul.

Müftüoğlu M. (1991). Yakın Tarihimizden Bir Olay: Menemen Vak'ası, Risale Yayınları: İstanbul.

Okyar F. (1980). Üç devirde bir adam: Fethi Okyar, (yayına haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları: İstanbul.

Okyar, O. & Seyitdanlıoğlu, M. (1997). Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.

Soyak H.R. (1973). Atatürk'ten Hatıralar” C. II, Yapı Kredi Yayınları: Ankara.

Tunçay M. (1981). Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Yurt Yayınları: İstanbul.

Tunçay M. (2009). Türkiye'de Sol Akımlar, İletişim Yayınları: İstanbul.

Us A. (1964). Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Vakıf Matbaası: İstanbul.

Üstün K. (1977). Menemen Olayı ve Kubilay, Çağdaş Yayınları: İstanbul.

Gazeteler

Anadolu, 25 Kânunuevvel 1930.

Cumhuriyet, 24 Kânunuevvel 1930.

Cumhuriyet, 26 Kânunuevvel 1930.

Cumhuriyet, 29 Kânunuevvel 1930.
 Cumhuriyet, 30 Kânunuevvel 1930.
 Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1931.
 Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 25 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930
 Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 27 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 28 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 3 Kânunusani 1931.
 Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930.
 Halk Dostu, 5 Kânunusani 1931
 Halk Dostu, 1 Kânunusani 1931.
 İnkılâp 26 Kânunuevvel 1930.
 İnkılâp, 1 Kânunusani 1931.
 İnkılâp, 1 Kânunusani 1931.
 İnkılâp, 2 Kânunusani 1931
 İnkılâp, 2 Kânunusani 1931
 İnkılâp, 24 Kânunuevvel 1930.
 İnkılâp, 25 Kânunuevvel 1930
 İnkılâp, 27 Kânunuevvel 1930.
 İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930
 İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930
 İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930.

İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930
 İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930.
 İnkılâp, 3 Kânunusani 1931.
 İnkılâp, 30 Kânunuevvel 1930.
 İnkılâp, 4 Kânunusani 1931.
 İnkılâp, 5 Kânunusani 1931
 İnkılâp, 5 Kânunusani 1931.
 Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930.
 Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930.
 Serbest Cumhuriyet, 31 Kânunuevvel 1930.
 Yeni Asır, 24 Kânunuevvel 1930.

Extended Summary

According to David Easton, in a modern and open political system, the internal and international environment is in a constant relationship. Demands and wishes are constantly transmitted from the environment to the system (input), and the political system takes these demands and wishes and turns them into a kind of decision, law, or practice (output). Sometimes the multiplicity of demands, incompatibility with each other, and internal or external conditions may prevent the political system from responding adequately to these demands. As a result, this leads to a situation that puts the whole system in crisis even a total collapse.

The incident that took place in Menemen on December 23, 1930, unraveled the political system's inability to reconcile or adequately meet the social demands that emerged as a result of internal and external dynamics. The economic depression in 1929 affected the exports and imports of Türkiye fiercely. Turkey's economy was largely based on primitive agriculture, and the depression worsened the living conditions of the peasants and farmers with the fall in the prices of agricultural products. In addition, Türkiye did not have the opportunity to raise the customs borders until 1928 to protect its local producers because of the Ottoman debts. Also, Türkiye's railway construction cost became a heavy burden on farmers' and peasants' income via taxes because of a lack of capital accumulation. These created widespread discontent and alienation between the ruling cadre and broad masses. Due to the existing political system, which was a lack of opposition, freedom, and competition based on the absolute rule of the single party, people's demands were easily ignored and suppressed by using occasional violence.

In this context, our opinion is that although the Menemen incident itself was an isolated and insignificant one, it was directly related to the economic problems created by the 1929 Depression since the system cannot produce an adequate response to these demands. It was presented as a regime problem to choose to suppress all these demands with this opportunity. In this context, it can be said that the Menemen incident was being

exaggerated by the pro-regime press and used as a means to control the discontent of the people against the government based on economic conditions. Therefore, in this study, first, the 1929 Depression and its reflections on the Türkiye's economy will be briefly discussed, then the founding of the Liberal Republican Party (SCF), which we see as the reflection of the depression on the political field, will be examined, and finally, it will be aimed to show connections with the Menemen incident. David Easton's system approach will be used as the framework and the memories and biographies of political figures of the period and some daily newspapers published at that time were used to justify the argument.

NAMIK KEMAL'S VATAN YAHUT SILISTRE IN TERMS OF ITS SOCIAL IMPACT: AN EXPERIMENT ON LITERATURE SOCIOLOGY

Mehmet Fatih Aslan

Abstract

In this study, Namık Kemal's Vatan yahut Silistre will be examined in the context of sociology of literature in the context of the social conditions of the period, theater culture and Westernization discussions. While the Tanzimat period meant the formalization of the progress of Türk modernization on the axis of Westernization, the first Western-style literary products came to the country during this period. Theater is the most effective way of communicating with the society among new literary genres, and after the Tanzimat intellectuals realized this aspect of theater, they made an effort to create a theater culture in the country. The theater, which was monopolized by the minority communities in Pera, was overcome with the establishment of a "theatre-i Osmani" in Gedikpaşa, while the "Theater Development Committee" was formed in order to stage the plays that the Türks could watch and to spread the theater. The most notable name in this committee is Namık Kemal, who had a good knowledge of theater for his period and followed the Western theater closely in Paris and London. Kemal, who staged Vatan yahut Silistre shortly after the Council was founded, witnessed the social impact of the theater very closely. This effect is not only observed in society, but also other intellectuals who write the work and love theatre, feel this effect deeply. In his work, while trying to convey the idea of patriotism and freedom to the audience, the audience's shouting slogans in the streets and the press discussing this work for days shows the effect of a theater piece on the audience. Namık Kemal, who wrote the work, is arrested and sent to a long exile that will last 38 months. It is known that theater is an effective means of communicating with the audience in general. This study aims to analyze the work-society relationship through theatre. In this direction, the work of Vatan yahut Silistre, written by Namık Kemal, an idealist and political intellectual, during the Tanzimat period, when the theater culture was just beginning to form, and its social impact will be analyzed.

Keywords: Sociology of literature, theatre, Namık Kemal, Vatan yahut Silistre, Tanzimat

TOPLUMSAL ETKİSİ BAKIMINDAN NAMIK KEMAL'İN VATAN YAHUT SİLİSTRE ESERİ: BİR EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ DENEMESİ

Mehmet Fatih Aslan*

Öz

Bu çalışmada Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre eseri, dönemin toplumsal şartları, tiyatro kültürü ve Batılılaşma tartışmaları ekseninde edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenecektir. Tanzimat dönemi, Türk modernleşmesinin Batılılaşma ekseninde ilerleyişinin resmileşmesi anlamına gelirken, Batılı tarzda ilk edebi ürünler bu dönemde ülkeye gelir. Tiyatro, yeni edebi türler arasında toplumla iletişim kurma açısından en etkili yoldur ve Tanzimat aydınları tiyatronun bu yönünü fark ettikten sonra ülkede bir tiyatro kültürünün oluşması için çaba sarf ederler. Pera'da azınlık cemaatlerin tekelinde olan tiyatro, Gedikpaşa'da bir "tiyatro-i Osmani" kurulmasıyla aşılırken, Türklerin izleyebileceği oyunların sahnelenmesi ve tiyatronun yaygınlaştırılması adına "Tiyatro Geliştirme Encümeni" oluşturulur. Bu encümen içinde en dikkat çeken isim kendi dönemine göre iyi bir tiyatro bilgisi olan, Paris ve Londra'da Batı tiyatrosunu yakından takip eden Namık Kemal'dir. Encümen kurulduktan kısa bir süre sonra Vatan yahut Silistre eserini sahneleyen Kemal, tiyatronun toplumsal etkisine çok yakından şahit olur. Bu etki sadece toplumda gözlenmez aynı zamanda eseri kaleme alan ve tiyatro sever diğer aydınlar da bu etkiyi derinden hisseder. Eserinde, vatan sevgisi ve hürriyet fikrini seyirciye aktarmak isterken izleyicinin salondan taşıp sokaklarda slogan atması ve basın günlerce bu eseri tartışması bir tiyatro eserinin izleyicideki etkisini gösterir. Eseri kaleme alan Namık Kemal ise tevkiif edilir ve 38 ay sürecek uzun bir sürgüne yollanır. Tiyatronun genel olarak izleyiciyle etkili bir iletişim kurma aracı olduğu malumdur. Bu çalışma, eser-toplum ilişkisini tiyatro üzerinden analiz etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda idealist ve politik bir aydın olarak Namık Kemal'in, tiyatro kültürünün henüz oluşmaya başladığı Tanzimat döneminde yazdığı Vatan yahut Silistre eseri ve toplumsal etkisi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat sosyolojisi, Tiyatro, Namık Kemal, Vatan yahut Silistre, Tanzimat

* Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mehmetfaslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7489-9280>

Bu makaleye atf için: Aslan, Mehmet Fatih. (2022). Toplumsal Etkisi Bakımından Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre Eseri: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 88-118

Giriş

Edebi metinlerin aynı zamanda gayr-ı resmi tarihî metinler olduğu göz önüne alındığında, tarihî bir dönem içindeki toplumsal ve siyasal değişimlerin, dönemin edebi metinlerine yansımaları ve dolaylı da olsa gözlemlenebilmesi, edebiyatın sosyolojik imkânını gösterir. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında, metnin yazıldığı dönemdeki toplumsal şartlar hakkında fikir sahibi olunabilirken aynı zamanda bu metinlerin içinden çıktığı toplumu yönlendirme ve değiştirme kabiliyeti de fark edilir. Bir ulusun tarihi hakkında bilgi sahibi olmak için tarih araştırmaları ne denli önemliyse, dönemin manzarasını yansıtması açısından edebi metinler de o denli önemlidir. Türk tarihinde yoğun siyasal ve toplumsal değişmelerin yaşandığı, “İmparatorluğun en uzun yüzyılı” (Ortaylı, 1987: 24) olarak adlandırılan 19. asırdaki toplumsal değişimi anlamak adına dönemin edebi ürünleri bu bağlamda bize önemli ipuçları verir.

Osmanlı modernleşmesinin önemli kırılmalarından biri olan Tanzimat Fermanı (1839), kısa süre sonra kendi ismiyle müsemma yeni bir edebi dönemin başlangıcını haber verir. Osmanlı'nın modernleşme sürecinin Batılılaşma olarak cereyan edeceği bu dönemde yenilikler sadece siyasal ve toplumsal alanla sınırlı kalmaz. Batılı tarzda yeni bir edebiyat anlayışı ve buna bağlı yeni edebi türler Türk edebiyatındaki yerini alır. Roman, hikâye, anı, eleştiri, mektup ve tiyatro gibi Türk edebiyatında daha önce bulunmayan türler Batı'dan öykünme yoluyla transfer edilirken Tanzimat aydınları yeni edebi türleri, yeni bir toplum ve zihin yapısı oluşturmada etkin olarak kullanırlar. Tanzimat dönemi ediplerinin, Osmanlı modernleşme sürecindeki rolü ve 19. asrın ikinci yarısındaki toplumsal dönüşüme etkisi düşünüldüğünde bu eserlerin incelenmesi ayrıca önem kazanır. Bu türler arasında tiyatro, öncesinde bir edebi metin olarak var olurken sonrasında sahnelenme imkânına sahip olmasıyla diğer edebi türlere nazaran daha güçlü, hızlı ve geniş çaplı bir etki alanına sahip olmuştur.

Batı tiyatrosunun Osmanlı'ya gelişinde, diğer bir ifadeyle Batılı tarzda Türk tiyatrosunun teşekkülünde Namık Kemal, kendi devrinin aydınları arasında ön plana çıkar. Türk tiyatrosunun kurucusu Namık Kemal olmasa

da bugünkü manada tiyatroyu bu topraklara getiren Namık Kemal'dir (Sevengil, 2015: 301). Türk tiyatro tarihinde derli toplu ilk kuramsal eserin Namık Kemal'e ait olması bu tezi destekler niteliktedir.¹ Tiyatroya atfettiği değer ve yüklediği ahlaki misyonla Namık Kemal, tiyatroyu toplumu bilinçlendirmede önemli bir araç olarak görür. Onun meşhur “hürriyet” mücadelesinin somut bir uzantısı olan *Vatan yahut Silistre* eseri, toplumsal etkisi ve sahneledikten sonraki gelişmelerle Türk tiyatro tarihinde benzerinin yaşanmadığı olaylara sebep olurken Namık Kemal bu oyundan kısa bir süre tutuklanır ve Magosa'ya sürülür. Oyunun sonunda izleyicinin “Yaşasın vatan! Yaşasın Kemal!” sloganlarıyla salonu terk etmesi ve sokaklara taşması, tiyatronun toplumsal etkisini göstermesi açısından yeterlidir. Bu çalışmada Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* eseri muhtevası ve toplumsal etkisiyle edebiyat sosyolojisi açısından değerlendirilirken, Osmanlı'da Batılı tarzda tiyatronun gelişimine, işlevine ve tiyatro-toplum ilişkisine de ışık tutacaktır. Zira, “*Tanzimat insanlarının tiyatroya verdikleri büyük önemi göz önünde tutarak, bu dönemi incelemenin yalnız tiyatroyu değil, bütün bir toplumu ve inanları anlamaya yardımcı olacağı unutulmamalıdır*” (And, 1972: 453).

1. Osmanlı'da Çağdaşlaşmanın Bir Mesele Olarak Ele Alınması: Tanzimat, Batılılaşma ve Aydınlar

Osmanlı modernleşme sürecinin ne zaman başladığına dair net bir tarih tayin etmek zordur. Tanzimat Fermanı, devletin resmi olarak idari ve toplumsal alanda yenileşme hareketinin somut bir adımı olmakla birlikte, Osmanlı modernleşmesi, çok daha önceye, devletin Batı karısındaki üstünlük psikolojisini kaybettiği döneme kadar götürülebilir. Bu konudaki genel kabul, Osmanlı modernleşmesinin Lale Devri (1718-1730) olarak tanımlanan dönemde, III. Ahmet'ten itibaren Batıyla ilişkilerin farklı bir boyuta taşınmasıyla başlamış olduğudur.² Osmanlı modernleşmesi, Batı'ya

1 Namık Kemal. (1889). *Mukaddime-i Celal*, Kostantiniye: Ebüzziya Matbaası.

2 Osmanlı modernleşmesi üzerine çalışan çoğu araştırmacı Batı ekseninde Osmanlı modernleşmesini Lale Devrinden başlatır. Bu konuda bkz. 1. Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar IV., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, 3. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları.

karşı bir varoluş süreci olmasının yanında Batı referanslarıyla geliştiğinden, modernleşme bir nevi batılılaşma hareketi olarak da görülebilir. Karal'a göre Lale Devri, Osmanlı modernleşmesinin Batı tesirinde gerçekleşmeye başladığı bir eşiktir. Lale Devri öncesinde yapılan ıslahatlar da mevcuttur. Bu ıslahatlar Osmanlı'nın kendi iç meselelerinden kaynaklanan sorunların çözülmesi, bozulan nizamın yeniden düzenlenmesi için yapılır. Bir yönüyle 17. yüzyıl modernleşmesi olarak adlandırılabilir bu dönemdeki ıslahatlar, Batı tesiri bulunmayan bir dönemin göstergesidir (Karal, 1999: 34).

Osmanlı Devleti, İslam hukuku ve örfi hukukun sentezi şeklinde, kendine has bir hukuk sistemiyle yönetilen ve İslami değerler üzerine bina edilen bir devlet olması hasebiyle, Batıyla ilişkilerini sınırlı bir seviyede tutar. Batıyla diplomatik ilişkiler dışında kültürel ya da ticari ilişkiler Lale Devri'ne kadar söz konusu değildir. Batı'nın "kâfir" ve "frenk" olarak tanımlanması (Berkes, 1975: 175), Batı'dan öğrenilecek bir şeyin olmadığı düşüncesinin temelini oluşturur. Osmanlı, son hak din olan İslam'a mensup olduğundan ve İslam'ın diğer dinlere olan üstünlüğünden dolayı, başka bir dine mensup Batı'nın yapıp ettikleriyle ilgilenmez (Gencer, 2014: 150). Bununla birlikte "... *garpla ta Haçlı seferleri devrinde başlayan sıkı ve devamlı bir temasa rağmen Ahmet III devrine kadar ne örf ve âdette ne de fikir ve sanat meselelerinde belli başlı ve doğurucu kıymetlere mâlik bir tesiri kaydetmek mümkün değildir*" (Tanpınar, 1988: 39). Tanpınar'ın bahsettiği temaslar; sürekli devam eden savaşlar, askeri ve diplomatik ilişkilerdir. Ne var ki Batı dünyasıyla ilişkiler bir noktadan sonra değişir ve üstünlük psikolojisi, askeri ve teknolojik alandan başlayarak tersine dönmeye başlar. Bunun sebepleri arasında kaybedilen savaşlar, büyük toprak kayıpları, klasik devlet sisteminin çözülmesi ve buna bağlı devlet idaresinde yaşanan problemlerdir. Kaybedilen savaşlar sonrasında askeri ve teknolojik olarak eskisine göre Batı'nın ileri bir seviyeye ulaştığı düşünülür. Batı'nın bu ilerlemesinin hikmetini anlamak adına, 18. yüzyılın başında Batı ile ilişkilerde yeni bir sayfa açılır ve Batı dünyası yani Avrupa tanınmaya çalışılır. Bu tarihten itibaren Avrupa'ya gönderilen sefirler, uzun süren Avrupa seyahatleri sonrasında çeşitli raporlar hazırlar ve ilk aşamada mimari ve teknik alanda sonrasında ise askeri alanda yüzeysel Batılı tarzda yenilikler gerçekleşir. 18.

Asrın sonlarından itibaren III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemleri önemli reformların yapıldığı ve Tanzimat'ı hazırlayacak kadroların yetiştiği bir dönemi ifade eder.

Osmanlı modernleşmesinin Tanzimat'a kadar olan kısmı, askeri reformlar üzerinden ilerleyen bir "*sınırlı modernleşme*" süreci iken, Tanzimat Fermanıyla sadece askeri alanı değil siyasal ve sosyal alanı da kapsayan bir "*bütüncül-Batıcı modernleşme*" süreci başlar (Özyurt, 2014: 55). Tanzimat Fermanıyla temelde amaçlanan şey siyasi birliğin sağlanması ve Osmanlı'nın bünyesinde barındırdığı farklı etnik ve dini unsurların devlete bağlılığını sağlamaktır. Bu bağlamda Batılı devlet ve kanun yapısına uygun bazı radikal kararlar alınmaya başlar. Fermanın hemen başında sultanın ilk düşüncesinin ülkeyi kalkındırmak ve milleti refaha kavuşturmak olduğu belirtilir. Tanzimat Fermanıyla amaçlanan sadece din ve devleti değil "mülk ile milleti ihya" etmektir (İnalçık, 2019: 142). Buradan anlaşılabilir Tanzimat Fermanıyla ilk defa modern Batılı devlet anlayışına benzer şekilde devletin millet için var olduğu düşüncesinin oluştuğudur. Tanzimat'ı kendinden önceki ıslahatlardan farklı kılan durum "tüm tereddütlerin" geride bırakılarak tam bir batılılaşma girişimi olmasıdır.

Tanzimat Fermanı, kendinden önceki ıslahat girişimlerinden daha radikal ve kararlı bir reform hareketinin başlangıcıdır. Tanzimat Fermanı'nı hazırlayıp Sultan Abdülmecid'e kabul ettiren Mustafa Reşit Paşa, Londra ve Paris elçiliklerinde görev yapar. Batıyla sıcak temasları olan Mustafa Reşit Paşa, Batı tesiriyle bu fermanı hazırlar. Söz konusu fermanı hazırlamasındaki niyet, aynı medeni haklardan faydalanan ve dini ilişkilere dayanmayan bir Osmanlı milleti meydana getirmenin temellerini atmaktır (Mardin, 1996: 21). Tanzimat Dönemi için özetle denebilir ki esas amaç siyasal bütünlüğü sağlamak ve bunun için Batılılaşmak, "civilisation"a girmektir (Tunaya, 1985: 142). Bu doğrultuda gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme programı, devlet yönetimi tarafından zaman içerisinde halka indirilmeye çalışılır. Bu bağlamda modernleşme programı, "aydın bir despotizmin bürokratik devlet görüşü" (Tunaya, 1985: 142) olarak tanımlanabilir. Devlet idaresi klasik sistemden modern sisteme geçerken,

Osmanlı toplumu geleneksel yapısını korumaya devam eder. Tanzimat uygulamalarının son adımı olan Kanun-i Esasi'nin kabulüyle yeni bir devir açılırken Tanzimat dönemi son bulur. 1839-1876 yılları arasındaki dönemi ifade eden Tanzimat dönemi modernleşme süreci, 1860'a kadar bürokrat elitler tarafından uygulanırken bu tarihten sonra Yeni Osmanlılar adıyla bilinen ilk sivil aydın grubu, Osmanlı'da yeni bir düşünce ortamı oluşturarak modernleşme sürecine etki etmeye başlar.

Tanzimat'ın bürokrat aydınları da Batılılaşma yolunda idari ve kültürel boyutta gayretler sarf etmiş, Batı düşüncesi ve felsefesinin tanınmasında çeviriler yoluyla katkı sağlamışlardır. Bürokrat aydınlar, devlet idaresinde görevli olduklarından siyasî bir çizgiden öte ansiklopedist bir tavırla hareket ederler. Onların amacı Batılılaşma yolunda milleti bilgilendirmektir. Bu konuda en iyi örnek 1851'de Encümen-i Daniş'in kurulmasıdır. 1862 yılına kadar faaliyet gösteren bu kurumun temel amacı Darülfünun'da okutulacak ders kitaplarının yanında halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserler hazırlamaktır (Uçman, 1995: 177). Mardin'in ifadesiyle Encümen-i Daniş, "Osmanlı dilinin sadeleştirilmesini ve bilginin yayılmasını hedef alan bir ansiklopedist hareket" olarak faaliyet gösterir (Mardin, 1996: 254). Yeni Osmanlılara kadar aydınlar nezdinde Batılılaşmanın temel motivasyonu, halkın bilgi sahibi olmasıdır. 1860'tan itibaren Yeni Osmanlıların sivil aydınlar olarak tarih sahnesine çıkmasıyla ansiklopedist aydın tavrı yerini daha siyasî ve edebî bir aydın hareketine bırakır. Şinasi'nin 1860'ta ilk özel gazete *Tercüman-ı Ahvâl*'i çıkarmasıyla sivil aydınlar basın ve edebiyat alanına hâkim olmaya başlar ve Batılılaşmayı sadece bilgi sahibi olmak şeklinde değerlendirmez. Yeni Osmanlılar, devleti eleştiren, sivil bir muhalefet hareketi olarak faaliyet gösterirler. Yeni Osmanlılar gizli bir cemiyet olarak 1865'te kurulur ve kuruluş amacı kısaca Osmanlı'daki siyasî reformların gerçekleştirilmesi, meşrutî ve anayasal bir sisteme geçilmesini sağlamaktır. Bunun için gerekli olan ise bu doğrultuda oluşturulacak bir kamuoyudur.

2. Yeni Toplum Düşüncesi: Yeni Edebi Türler ve Osmanlı'da Tiyatro

Siyasal reformların yanında devletin yeniden eski gücüne kavuşması adına gerekli toplumsal reformlar Yeni Osmanlılar tarafından basın ve neşriyat aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılırken, Batılılaşma bir uygarlaşma/çağdaşlaşma meselesi olarak ele alınır. Tanpınar'ın ifadesiyle "Artık bahis mevzu olan şey ordunun bazı tekniklerini ve sınıflarını garptan gelen bilgi ve nizamla ıslah etmek değildir; belki bütün hayatın, cemiyetin bünyesi ve manevî insanı vücuda getiren kıymetler manzumesinin, hepsinin birden değişmesidir" (Tanpınar, 1988:64). Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal dönüşümünde önemli bir mihenk taşıyken, bu dönüşüm sadece bu alanlarda kalmayarak, yüzyıllardır devam eden edebiyat geleneğinin de değişmesine sebep olur. İslami bir referans üzerinde gelişen Divan Edebiyatı yerini yeni bir edebiyat anlayışına, Batılı edebî türlerin ilk örneklerinin görüleceği Tanzimat Edebiyatı'na bırakır. 1860'lı yıllardan itibaren Şinasi ile birlikte Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami gibi isimler yeni bir toplum ve düşünce yapısı oluşturmak için basını etkili bir şekilde kullanır. Tanzimat'ın ilk dönem aydınları olan bu isimler gazetecilik faaliyetlerinin yanında Batılı tarzda yeni edebî türlerin Osmanlı'ya aktarılmasını sağlar ve yapmak istedikleri toplumsal reformları bu eserlerle gerçekleştirmek isterler. Batılı tarzda ilk roman, ilk tiyatro eseri, ilk şiir örnekleri bu dönemde verilir.

Türk edebiyatında Batılılaşma hareketleri genel itibarıyla Şinasi ile başlatılır (Okay, 1992: 167). Şinasi, birçok edebî türde ilk örnekleri verdiğinden bu başlangıç tarihi makuldür. Zira Batı'dan yapılan ilk manzum şiir çevirisi *Tercüme-i Manzume* (1859), Batılı tarzda ilk tiyatro eseri Şair Evlenmesi (1860), Türk şiirine yeni özellikler getiren *Müntehabât-ı Eş'âr* (1862) gibi eserler Şinasi'nin Türk edebiyatına getirdiği yenilikleri göstermesi açısından yeterlidir. Batı tarzında verilen edebî türler arasında hedef kitle olarak halkın belirlendiği türler roman/hikâye ve tiyatrodur. 1862'den itibaren tercüme yoluyla Türk edebiyatına giren roman ve hikâyenin ilk örnekleri Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* (1870), Şemsettin Sa-

mi'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) ve Namık Kemal'in *İntibah* (1876) eserleridir. Teknik anlamda önemli eksiklikleri olmasının yanında yine de daha önce Türk edebiyatında görülmeyen türler olması ve kendi döneminin olaylarını yansıtmaya açısından önemlidir. Mardin'e göre Osmanlı romanı, Türk modernleşmesini incelemek için önemli bir kaynaktır zira o döneme ait İstanbul çevrelerinin durumu ve modernleşmenin seyri hakkında önemli bilgiler verir (Mardin, 1991: 32). Tiyatro için de durum böyledir. Örneğin, Osmanlı'da Batılı tarzda yazılan ilk Türkçe tiyatro eseri Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* (1860), o dönemdeki geleneksel evlilik tarzının eleştirisiyle evlilik olgusunun dönem açısından değerlendirilmesi imkânını verir.

Tanpınar, Tanzimat Dönemi'nde Batı'dan gelen türler arasında tiyatro için şu ifadeleri kullanır: “1839-1856 yılları arasında memlekete giren yenilikler arasında bizce en mühimmi, o zamana kadar pek az bilinen bir yazı nev'ini tanıtmaya, sonra da bir taraftan umumî hayata, diğer taraftan gelecek nesillerin fikrî çalışmasına tesiri itibarıyla tiyatro olmuştur” (Tanpınar, 1988: 148). Bu noktada roman ve tiyatronun topluma/halkla ilişkisi açısından bir farklılık ortaya çıkar. Roman/hikâye türünde eserler daha ziyade toplumdan manzaralar barındırırken, tiyatro, bu özelliğin yanında toplumu güçlü bir şekilde “bilinçlendirme” görevi görür. Tiyatro'ya toplumu eğitme/bilinçlendirme misyonu yüklenmesi, tiyatronun tür olarak romandan farklı imkânlara sahip olmasından da kaynaklanır. Roman türü okuyucu kitlesine hitap ederken tiyatro hem okunması hem de izlenmesi açısından iki farklı kesime hitap eder.

Batılılaşma yolunda halkın bilinçlenmesini önemseyen aydınlar İstanbul halkının okuryazar oranını göz önünde bulundurduğunda roman/hikâyenin etki alanına karşın tiyatronun daha güçlü olduğunu fark ederler. Tiyatro romanın aksine çok kısa bir sürede, 1-2 saat içinde verilmek istenen mesajı halka ulaştırabiliyor, okuryazar oranının düşük olması halkın bilinçlenmesi önünde engel olmaktan çıkıyordu. Üstelik tiyatro aynı zamanda bir eğlence olduğundan romanın okunması zahmetinden(!) halkı kurtarıyor ve insanlar bir şeyler öğrenirken aynı zamanda eğleniyorlardı.

Fakat Osmanlı'da tiyatronun gelişimi 1860'lara dek aydınların istediği istikamette gerçekleşmediğinden ve sınırlı bir çevrede, saray ve gayr-ı Müslim azınlıklar arasında varlık gösterdiğinden tiyatroya dair yeni bir planlanma yapılması ihtiyacı doğar. Türk edebiyatında ilk tiyatro eserlerinin oynanmak için değil okunmak için yazıldığı da bu durumu doğrular niteliktedir. Zira tiyatro eserlerinin sahnelenmesi için gerekli fiziki şartlar yani tiyatro sahneleri ve izleyecek halk kitlesi hazır değildi.

Edebi metin olarak 1860 sonrasında ilk örneklerinin verilmesine karşın tiyatro Osmanlı'da çok daha önce sahne sanatı olarak kendisini gösterir. Batı tiyatrosuyla ilk temas Tanzimat'tan çok daha önce, 18. asırda Avrupa'ya gönderilen elçiler aracılığıyla gerçekleşir. Bu vesileyle saraylarda ve Osmanlı'nın Batı'ya açılan kapısı Pera'da tiyatro binaları inşa edilmiştir. Fakat bu ilk temas küçük bir saray çevresi ve gayr-ı Müslim seçkinlerle sınırlı kaldığından, Batılı tarzda Türk Tiyatrosu için Tanzimat (1839) başlangıç kabul edilir (And, 1972: 18). Bu tarihten itibaren bir kaç Türkçe oyun sahnelenmiş fakat bu oyunlar saray çevresiyle sınırlı kaldığından tiyatronun Türk halkıyla teması henüz başlamamıştır. Pera'da sahnelenen oyunlar ise yabancı dilde oynandığından çoğunlukla gayr-ı Müslimler ve yabancı dil bilen seçkin Türkler tarafından izlenmektedir. Osmanlı'da tiyatro kültürünün bu tarz sınırlı bir çevrede gelişim göstermesinden ötürü güçlü bir tiyatro kültürünün başlaması 1868 yılını bulacaktır (And, 2019: 69). Zira bu tarihte dönemin önemli tiyatro isimlerinden Güllü Agop tarafından Gedikpaşa'da “Tiyatro-i Osmanî” kurulmuş ve Türkçe oyunların yazılması ve sahnelenmesi devlet tarafından teşvik edilmiştir. Osmanlı'da sahnelenen ilk Türk tiyatro eseri Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'si de Güllü Agop'un Gedikpaşa tiyatrosunda 1873 yılında sahnelenmiştir.

And'ın Batılı tarzda Türk tiyatrosunu 1839'da başlatmış ve güçlü bir tiyatro kültürünün başlangıcı olarak 1868 tarihini işaret etmiş olması, Osmanlı tiyatrosunun bu tarihler arasında “üst kültür”den “halk”a ulaşma süreciyle ilgilidir. İstanbul başkent olarak tiyatroya yabancı değildir. Henüz fermanın ilan edildiği 1839 yılında, İstanbul'da 4 tiyatro binası inşa edilmiştir (And, 1976: 7). Fakat bu tiyatro binaları Beyoğlu'ndadır

ve daha ziyade azınlık cemaatleri tarafından kullanılmaktadır. Bu tarihlerde yurt dışından İstanbul'a turnelere gelen yabancı tiyatro topluluklarının oyunları sahnelenir. Yine bu dönemde Osmanlı padişahları saraylarda tiyatro salonları inşa ettirir ve dış devletlerden gelen devlet adamları için bu salonlarda oyunlar sahnelenir. Şinasi'nin Şair Evlenmesi de 1859'da Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nda sahnelenmesi için padişah tarafından ısmarlanmıştır (Şener, 1999: 28). Fakat oyunun sahnelenip sahnelenmediği bilinmemektedir.

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda tiyatro, "seçkin" aristokratik değerlerin sürdürüldüğü ve burjuvaya ait "yüksek kültür"ün öğretildiği mekânlar olarak varlık gösterir (Koçak, 2011: 199). Uzunca bir süre halktan kopuk üst kültür etkinliği olan tiyatro 19. yüzyıldan itibaren halkın uygarlaştırılması yolunda etkili bir sanat olarak kullanılır. Bu arada tiyatroya gitmek bir statü göstergesi olarak da anlam kazanır. Osmanlı'da tiyatronun gelişimine bakıldığında buna benzer bir sürecin İstanbul'da da gerçekleştiği görülür. Oyunların yabancı dilde sahnelenmesi sebebiyle yabancı dil bilen Türklerin ve devlet ricalinin takip ettiği tiyatro Türkler açısından bir "statü" göstergesi haline gelir (Koçak, 2011: 200). Saray'ın kontrolünde gelişim gösteren tiyatronun ilk yıllarda Beyoğlu dışına çıkmasına izin verilmez ve tiyatro binaları açmak padişahın iznine bağlı hale gelir. Geleneksel yaşantının henüz tiyatronun yaygınlaşması için elverişli şartlara sahip olmaması bu duruma sebep gösterilebilir. "*Meddah dinlemeye, Karagöz ve Ortaoyunu seyretmeye alışmış olan o devir halkının birden bire tiyatro seyircisi olması beklenemezdi*" (Akı, 1989: 54).

1868 yılında Türk tiyatrosu açısından yeni bir devir başlar. O tarihe kadar Pera'da faaliyet gösteren ve azınlıkların kontrolüne yabancı oyunların sergilendiği Naum Tiyatrosu'nun dışında Gedikpaşa'da devlet desteğiyle "Osmanlı Tiyatro"su kurulur. Güllü Agop'a halkın katılabileceği Türkçe oyunlar sahnelenmesi şartıyla on yıllık imtiyaz verilir (And, 1976: 21). Koçak, Naum Tiyatrosu'ndan Osmanlı Tiyatrosu'na geçişi şöyle tanımlar:

"Yabancılar ve Pera'nın ticaret burjuvazisininin gerek maddi gerekse manevi desteği ile kurulan Naum Tiyatrosu, Galata-Pera'ya sıkışmış

Avrupalı yaşamın kültürel bir dayanağını temsil ederken, Ali Paşa tarafından kurulmuş olan, bürokratlar ve aydınlar tarafından desteklenen 'kamu tekelli bir çeşit devlet tiyatrosu' olan Osmanlı Tiyatrosu, Batı kültürünü ya da uygarlığı halka ulaştırmada, Tanzimat döneminin en önemli aracı, Tanzimat'ın 'yukarıdan aşağıya inişi'nin bir kanıtı olmuştur" (Koçak, 2011: 226).

Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda, ilk yıllarda yabancı dillerden tercüme edilen oyunlar sahnelenir. Gedikpaşa Tiyatrosu, Türkçe eserlerin sahnelenmesi için devlet tarafından desteklenirken yerli bir tiyatro kültürünün oluşması için Türkçe eserlerin yazılması ve bu eserleri sahneleyecek Türk oyuncuların yetiştirilmesi öncelikli iştir. Hatta o dönemde Türk tiyatro oyuncusunun bulunmamasından Ermeni oyuncuların Türkçelerini güzelleştirmesi için de çalışmalar yapılır. Tüm bu çabaların kurumsal bir hale gelmesi adına 1872 yılının sonlarında bir "Tiyatro Geliştirme Komitesi" kurulur (Sevengil, 2015: 229). Bu komitede Osmanlı Tiyatrosu'nun yöneticisi Güllü Agop, İbret gazetesi başmuharriri Namık Kemal, Suriye valisi Raşit Paşa, Direktör Ali Bey, İbrahim Halet Bey ve Nuri Bey'ler yer alırken, en dikkat çeken isim Avrupa'da uzun yıllar tiyatroyla ilgilenen ve o en çok ses getirecek eser *Vatan yahut Silistre*'nin yazarı Namık Kemal'dir.

Komite ilk olarak yabancı oyunların tercüme ve oyuncuların Türkçelerinin güzelleştirilmesi için çalışmalar yaparken bir taraftan da İbret başta olmak üzere dönemin gazeteleri tarafından Gedikpaşa'daki oyunlar hakkında tanıtıcı yazılar yazılır ve halkın tiyatroya gelmesi teşvik edilir. Namık Kemal, İbret gazetesinde tiyatroya dair teorik yazılar kaleme alırken devrin aydınları da tiyatronun toplumu yönlendirme/bilinçlendirmedeki etkisini fark ederler ve Türkçe eserler kaleme almaya başlarlar. Namık Kemal'in Gelibolu Mutasarrıfı iken yazdığı *Vatan yahut Silistre* eseri, 1873'te Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenirken, tiyatronun toplumsal etkisi başta saray olmak üzere tüm entelektüel camia ve halk tarafından açıkça anlaşılır. Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* eseri bu doğrultuda, edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenmeye en uygun eserlerden biridir.

3. Namık Kemal, Tiyatro ve Toplum

Yeni Osmanlılar, bir taraftan geleneksel değerleri korumaya çalışırken öteki taraftan yeni ve modern olanı yakalamaya çalışır. Eski bürokrat olmalarından dolayı bir taraftan kendilerini potansiyel idareciler olarak görürken ve öte taraftan muhalif birer düşünce adamı olarak reformların ilerlemesinden kendilerini de sorumlu tutarlar. Fakat devrin siyasi iklimi sivil bir muhalefetin rahat hareket etmesini engeller. 1867'de Namık Kemal ve arkadaşlarının Avrupa'ya kaçmasıyla muhalif hareketin merkezi Londra ve Paris olur. Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi ve manevi himayelerinde 1870 yılına kadar Avrupada çeşitli gazeteler çıkaran Yeni Osmanlılar, Paşa'nın padişahla anlaşıp İstanbul'a dönmeleriyle güç kaybeder. Kısa süre sonra İstanbul'a dönmeye başlayan Yeni Osmanlılar arasında siyasi yazılarına devam eden isim Namık Kemal'dir. O, "İslami temelde geliştirdiği Batı siyaset felsefesi" (Koçak, 2009a: 73) ile Osmanlı'da modern siyasal düşüncenin öncülüğünü yapmıştır.

Namık Kemal'i çağdaşları arasında önemli kılan yönü Batılı ve İslami siyasi kavramlar arasında tutarlı bir sentez gerçekleştirmeye çalışması ve kendisinden sonraki kuşakları etkileyecek şekilde Batı'dan aldığı siyasi kavramları Osmanlı'da dolaşıma sokmasıdır (Mardin, 1996: 319). *Vatan, millet, istiklal ve hürriyet* kavramlarını Osmanlı düşünce hayatına ve edebiyata kazandıran ve daha önemlisi bunları sistemli bir şekilde işleyen ilk isim yine Namık Kemal'dir (Dizdaroğlu, 1995: 16). Namık Kemal için Osmanlı'daki siyasal bütünlüğün sağlanması öncelikle ülkeye "hürriyet" in gelmesiyle mümkündür. Hürriyet düşüncesi ilk etapta "fikir hürriyeti" olarak kendini gösterirken, özgür basının varlığı, fikir hürriyetinin sağlanmasında önemli bir adım olacaktır. Hürriyetle esas kastedilen Osmanlı milletinin siyasete doğrudan katılımıdır (Koçak, 2009b: 248).

Namık Kemal, salt bir edebiyat ve sanat alanıyla meşgul olmaz, Osmanlı'da deyim yerindeyse "hürriyet" mücadelesi veren bir aydın olarak, toplumun çağdaşlaşması uğruna politik eylemlerin önünde yer alır (Sevinçli, 1984: 7). Bu bağlamda onun tiyatro anlayışı edebi bir uğraş olmasının yanında politik bir harekettir. Sahnelenen ilk oyunundan kısa bir

sonra tevkif edilip Magosa'ya sürülmesi de bu tezi doğrular niteliktedir. Tanzimat Dönemi'nde tiyatroyla en fazla ilgilenen isimlerin başında gelen Namık Kemal, İbret, Diyojen, Hadika, gibi dönemin önemli mizah ve politika gazetelerinde Teodor Kasap'la tiyatro tartışmalarına girecek kadar tiyatroyla ilgilidir (Ümit, 2020: 154). Teodor Kasap ve Namık Kemal'in bu gazetelerdeki tiyatro tartışmaları, günümüzde hala câri olan geleneksel ve Batılı tiyatro üzerine yapılan tartışmaların kaynağını oluşturur. Namık Kemal'in tiyatroları üzerine çalışmaları olan Efdal Sevinçli bu tartışmaların içeriği hakkında şunları söyler:

"Diyojen ve Hadika gazeteleri arasında 1872-1873 tiyatro süreminde kızışan tiyatro tartışmalarının temelini, geleneksel tiyatromuzdan yararlanma isteğiyle, konularıyla bize yabancı, Batı'nın kopyası telif, uyarlama ve çeviri oyunların seyircimizdeki etkisi oluşturur. Daha dramın tanımının kavranmadığı bugünlerde, Teodor Kasap, Direktör Ali Bey, Batı etkisindeki tiyatromuzun yerinde geleneksel tiyatromuzdan yararlanıp bize özgün bir tiyatro geleneği yaratmayı savunurlarken Namık Kemal'in öncülüğündeki yazarlar da geleneksel tiyatromuzu oluşturan Karagöz'ü ve Ortaoyunu'nu ilkel bulup ahlâka aykırı oluşu gerçeğini vurgulayarak Batı'nın 2500 yıldır tanıdığı tiyatro sanatını öğrenmemiz gerektiğini savunurlar" (Sevinçli, 1994: XXIII-XXIV).

Namık Kemal'in, geleneksel seyirlik oyunlar Karagöz ve Ortaoyunu'nu ilkel bulması, Batı tiyatrosunu tanıdıktan sonra oluşan bir düşünce değildir. Henüz Avrupa'ya gitmeden 1867 yılının Ramazan ayında, *Tasvir-i Ef-kâr* gazetesinde tefrika olarak yayımlanan *Ramazan Mektubu* adıyla bilinen yazısında geleneksel oyunlarla ilgili düşünceleri oldukça olumsuzdur:

"... Ortaoyunları'nın halini bilirsiniz. Bunlar olsa olsa halkın fesâd-ı ahlâkta hâiz olduğu dereceye numune olabilirler. Vaki'a tuhaflığı inkâr olunmaz. Fakat ne derece mugâyir-i edep olduğu da meydandadır. ... Bizim oyunların ise ta'biratı o derece şeni'dir ki kenar mahallesinde değil belki tulumbacı kahvesinde bile tefevvüh olunamaz" (Namık Kemal, 1867: 3).

Geleneksel seyirlik oyunlarına dair Namık Kemal'in düşüncelerinde ahlaki kaygı ön plandadır. Ona göre geleneksel oyunlar halkın ahlakını bozmaktadır. Aynı zamanda toplumsal bir eleştiri de yapan Namık Kemal, toplum ahlakının da bozuk olduğundan bu oyunlara rağbet olduğunu söyler. Diğer bir ifadeyle ortaoyunları toplumun ahlakını bozar, çünkü toplumun bozuk ahlakı sahnelenir. İlgi çekicidir ama terbiye dışıdır. Başka ülkelerde de buna benzer oyunlar olsa da oralarda ahlak dışı ifadelere pek rastlanmaz ve seçkin kimseler bunları izler. Osmanlı'da ise halkın okumamış ve cahil kesimi bunları izler ve bu terbiyesizliklere şahit olur. Devletin bu oyunların zararlı olduğunu bilmesine rağmen neden izin verdiğini sorgulayan Namık Kemal, ortaoyunlarına kadınların, özellikle de seçkin kişilerin eşlerinin gitmesini toplum ahlakı açısından oldukça sakıncalı bulur. Zira oyunlarda kahve köşelerine bile sarf edilmeyen terbiye dışı sözcükler vardır. "Tulumbacı kahvesinde bile" söylenmeyecek kelimelerin duyulduğu bir ortamda kadınların bulunması yanlıştır ve Namık Kemal'e göre kadınlar bu oyunlara gitmemelidir. Açıkta ortaoyunlarının kapatılması gerektiğini söylemese de Namık Kemal, toplum ahlakını ve toplumsal faydası(zlığı)nı göz önünde bulundurarak bu oyunların karşısında olduğunu ifade eder (Sevinçli, 1984: 101).

Namık Kemal'in bu yazısından geleneksel oyunlar hakkındaki düşünceleri anlaşılırken Batı tiyatrosu hakkındaki görüşleri Avrupa'ya gittikten sonraki yazılarından anlaşılır. *Ramazan Mektubu* olarak bilinen yazısından altı ay sonra Avrupa'ya giden Namık Kemal yaklaşık üç yıl Paris ve Londra'da kalır ve oradaki tiyatro kültürünü yakından takip eder. Avrupa'ya gitmesinden kısa bir süre sonra babasına yazdığı mektubunda "... *Hele burada bir tiyatro var; hakikat görülecek bir şey!.. Âdeta hem ahlâk, hem de lisân için en büyük mekteptir*" (Tansel, 1967: 119). Namık Kemal'in Batı tiyatrosuna dair ilk yazısında ahlak kaygısı devam etmektedir. Batı tiyatrosuyla ilk temasında tiyatroyu bir "ahlak mektebi" olarak gören Namık Kemal, çağdaşlaşma yolunda önemli bir sanatla tanışır. Moliere, Victor Hugo ve Shakespeare'in oyunlarını izlediği, bir gazete yazısından anlaşılan Namık Kemal, Batı tiyatrosuna duyduğu hayranlığı gizlemez: "...*Buraya gel de gözlerin tiyatro görsün. Alimallah Victor Hugo'nun Les Miserables ro-*

manından çıkma bir dram oynuyorlar, dünyada böyle parlak bir şey olmaz", "...Biraz sabret; sana bir Shakespeare göndereyim ki görenler hayran olsun" (Sevinçli, 1984: 56).

Avrupa'dan döndükten sonra *Diyojen*'in 44. Sayısında "Tiyatro" başlıklı yazısı yayımlanır. Bu yazısında daha önceki ahlaki kaygıları devam eden Namık Kemal, Batı'dan gelen tiyatro oyunlarının denetlenmesi gerektiğini, tiyatronun toplum ahlakını ifsada uğratabilecek bir potansiyelinin olduğunu, Batı'dan turneye gelen ekiplerin tiyatroyu sadece birer eğlence ve kazanç kapısı olarak gördüklerini ifade eder (Sevinçli, 1984: 104). Eleştirilerinin yanında bir taraftan da Batı tiyatrosunu Türk toplumuna tanıtmaya çalışır. Fransa tiyatrosundaki dram ve komedy türleri hakkında bilgi vererek İstanbul'da oynanan Fransız oyunlarının Türk tarihi ve toplumuyla ilgisiz olduğunu ve bu oyunların topluma faydası olmadığını belirtir. Bu doğrultuda onun tiyatro hakkında bir önerisi vardır. Maarif Meclisi'nin bu oyunları denetlemesi, dışardan gelen oyunlar arasında sadece topluma faydalı oyunlara izin verilmesi ve komisyonun izni olmadan hiçbir oyunun oynanmasına izin verilmemesi gerektiğini söyler.³

Namık Kemal'in tiyatroyu, ahlaki açıdan kavraması, *Tiyatro'dan Bahseden Arkadaşlara* adlı yazısında değişime uğrar. Tiyatroya dair ilk yazısından sonra Avrupa'ya giden, Paris ve Fransa'da Batı tiyatro kültürünü yakından takip eden Kemal, insanların tiyatroya aynı zamanda eğlenmek için gittiğini fark eder. Diğer bir ifadeyle tiyatro, izleyiciye bir şeyler öğretirken aynı zamanda eğlendirdiği için tiyatro salonlarını dolduran insanlar sıkılmadan büyük bir keyifle oyunları izler. Tiyatro, insan hallerinin sahnedeki yansıması olduğundan ve trajikomik hikâyeler barındırdığından, tiyatro izleyicisi kendi yansımasını sahneden görmekten keyif alır. Ayrıca tiyatro oyunlarına müzikaller de eklendiğinde sahne sanatlarının eğlenceli dünyası izleyiciyi kendisine çekmekte zorlanmaz. Tiyatronun bu niteliklerini Avrupa'da tiyatro oyunlarını takip ederken fark eden Namık Kemal, tiyatronun eğlence yönünün öğretme niteliğinin önünde olduğunu fark

3 Namık Kemal'in, İstanbul'da oyunların denetlenmeden sahnelenmemesi gerektiğine dair ifadelerinin yanında kendi oyunu olan *Vatan yahut Silistre*'nin sahnelenmesi için resmi bir izin almaması dikkate değerdir (Sevinçli, 1984: 108).

eder. Bu süreçte Namık Kemal artık tiyatroyu ahlak mektebi olmasından önce bir eğlence olarak görür. Zira bu tarihte artık “Tiyatro Geliştirme Komitesi” üyesidir ve sorumluluk sahibi ve komite üyesi olarak Türk halkının öğrenirken aynı zamanda eğlenebileceği oyunların yazılması gerektiğini düşünür. Ona göre tiyatro faydalı bir eğlencedir çünkü eğlendirirken aynı zamanda öğretir: “*Yine tekrar ederim. Tiyatro eğlencedir. Fakat fikrimce beşerin icâd ettiği eğlencelerin cümlesine müreccah e cümlesinden faidelidir*” (Namık Kemal (N.K.), 1873: 3). Namık Kemal bu yazısında aynı zamanda tiyatronun da tanımını yapar ve toplumla ilişkisine ayna tutar: “*-Tiyatro Nedir? -Adetâ taklid. -Neyi taklid ediyor? -Ahval-i beşeri*” (N.K., 1873: 3).

Tiyatronun toplumsal durumları yansıtan bir eğlence olduğunu ifade etmesi bakımından Namık Kemal'in tiyatrosu edebiyat sosyoloji açısından incelenmeye değerdir. Namık Kemal için topluma etkisi bakımından tiyatro diğer edebi türlerin çok önündedir. “*Fransa inkılab-ı azîmesinde halkın gösterdiği vatan ve hürriyet meftuniyyet-i fedakâr-ânesinin gönüllerde husûlüne Corneille'nin âsâr-ı merd-anesi kadar belki hiçbir şey hizmet etmemiştir. Goethe'nin, Schiller'in oyunlarından Almanya'nın ahlakınca hâsıl olan tesirâtı tadat etmek lazım gelse bir büyük kitap sığmaz*” (N.K., 1873: 3).

Namık Kemal'in tiyatro-toplum ilişkisinde ve toplumun çağdaşlaşmasında tiyatronun rolüne atfettiği önem onun sonraki tiyatro yazılarında daha net görülür. *Tiyatro* adlı yazısında;

“*Tiyatro, edebiyatın en büyük kısmıdır. ... Edebiyatta tiyatroya takaddüm edebilecek bir kısım yoktur. Çünkü edib hayalini meydanda görünen bir vücutta tecessüm ettirdiği için gönüllere tabii, daha canlı, daha bedihi bir halde tasvir eder. Kitab, enis-i tenhanîşin-ane ise tiyatro nedim-i cemiyettir. Kitab-ı göz, tiyatroyu vicdan görür. ... Bir millet, umumen ahlak kitabı yazsa, bir adamı pek kolay terbiye edemez. Bir edib birkaç güzel tiyatro tertib etse, bir milletin umumunu terbiye edebilir*” (Kemal, 1873: 1).

Namık Kemal'in tiyatro-toplum ilişkisine dair bu düşünceleri ve kendisinin tiyatro geliştirme komitesi üyesi olması, onun Türk tiyatrosunu geliştirme ve Türk toplumunu yansıtan/ilgilendiren eserler üretmeye sevk

eder. Komitenin temel hedeflerinden biri de Türk milletinin yaşantısına ve ahlakına uygun eserler üretmektir. Kalem ve fikirleri dönemin tiyatro ortamını şekillendiren Namık Kemal 1872'de Gelibolu Mutasarrıfıyken yazmaya başladığı *Vatan yahut Silistre* eserini bu arada bitirmiştir ve bu yazısından birkaç gün sonra 1873 Mart'ında eserin Gedikpaşa Tiyatrosunda sahneleneceğini belirtir. *Hürriyet* şairi olan Namık Kemal, birkaç hafta içinde oyununun sahnelenmesini sağlar ve toplumun politize olmasına sebebiyet verdiği düşüncesiyle tevkif edilir. Kısa bir süre sonra da 38 ay sürgün hayatı yaşayacağı Magosa'ya sürülür.

Sürgündeyken de tiyatroyla ilişkisini kesmez. Yine bu süreçte yazdığı ilk eserler tiyatro türündedir. *Zavalı Çocuk, Akif Bey, Kara Bela*, Magosa sürgününde yazdığı tiyatro eserleridir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgünü son bulur ve İstanbul'a dönerler. Namık Kemal daha sonra okuduğu bir dize yüzünden Sultan Abdülhamid tarafından 1878'de Midilliye sürgüne gönderilir ve bir daha İstanbul'a dönemez. Yine bu süreçte Türk tiyatrosunun başlangıç yıllarındaki en derli toplu tiyatro kuram eseri olan *Mukaddime-i Celalî* ve son tiyatro eseri *Celaleddin Harzemşah*'ı kaleme alır. 1888'de Sakız Adası mutasarrıfıyken henüz 48 yaşında hayata veda eder. Onun en çok ses getiren eseri *Vatan yahut Silistre* dönemin manzarasını yansıtmaya ve toplumsal etkisi bakımından, ayrıca genel olarak tiyatro çevrelerinde ses getirmesi bakımından en önemli eseridir. Çalışmada *Vatan yahut Silistre*'nin incelenmesinin sebebi, tiyatronun toplumu etkilemesi yönünü izhar etmesinden dolayıdır.

4. Vatan yahut Silistre ve Toplumsal Etkisi

Namık Kemal, Tanzimat'ın öncü ve idealist aydınlarından. Sanat ve edebiyatı topluma faydası ölçüsünde önemserken, tiyatronun toplumu yönlendirmedeki etkisinin de farkındadır. Tiyatronun Avrupa'daki güçlü yıllarına şahitlik ederken tiyatronun toplumu çağdaştırma fonksiyonu fark eden Kemal, sahip olduğu idealist fikirleri topluma iletmek için önemli bir eser kaleme alır. *Vatan yahut Silistre* eserinde vatan sevgisini

ve hürriyet fikrini güçlü bir şekilde işler. Namık Kemal'in romandan öte tiyatroyu tercih etmesinde tiyatronun görsel bir sanat olarak da sahnelenmesi imkânının etkisi büyüktür. Kemal, tiyatronun insanı duygusal yönden etkileme kabiliyetinin olduğunu, anlatmak istediğini hem düşüncelere hem de vicdanlara etki ederek daha güçlü bir şekilde verdiğini ifade eder. Tiyatronun toplumsal etkisini göstermek adına Namık Kemal, bir şairin Fransa'da bir tiyatro sahnesinde idam sehпасını sahneye eklemek istediğinde çağdaşlarından birinin "O lanet aracı sahneye sakın çıkartma. Sonra onu gören halk altına dört tekerlek takar ve siyaset alanlarında dolaştırarak etkisinden yararlanır" (Sevinçli, 1984: 165) itirazını örnek gösterir.

Vatan yahut Silistre eseri vatan sevgisini ve bir Osmanlı kalesinin savunulmasını anlatması bakımından Namık Kemal'in politik yaklaşımını yansıtır. Eserinin merkezinde vatan sevgisiyle birlikte hürriyet fikri vardır. Birkaç boyutuyla hürriyet fikrini işleyen Namık Kemal öncelikle Osmanlı vatandaşlarının hürriyet olmadan yaşayamayacağını vurgular. Bunun yanında eserdeki kişilerin kendi iradeleriyle hareket etmesinin sıkça vurgulanması da hürriyet fikrinin başka bir boyutunu gösterir. Eser, "Padişahım çok yaşa" sloganlarıyla bitse de bu durum Namık Kemal'in tutuklanması ve sürgün edilmesini engellemez. Zira o güne kadar tiyatro izleyicisi başka milletlerin oyunlarını izlediğinden ilk kez kendi tarihi ve kahramanlıklarına şahit olur ve oyundan etkilenerek salonda coşkulu bir kalabalık meydana gelir (Sevinçli, 1984: 169).

Vatan yahut Silistre eseri, bugün Bulgaristan'ın Romanya sınırında bulunan ve Tuna Nehri'ne kıyısı olan, o dönem Osmanlı'nın Rumeli'deki önemli kalelerinden Silistre kalesinin savunulmasını anlatan dört perdelik bir oyundur. Vatanın bir toprak parçasını, hatta bir kalesini savunmanın kutsallığını anlatan oyunda, temelde vatanseverlik ve hürriyet fikirleri işlenirken bunun yanında aşk olgusu da vatanseverlikle bütünleşir. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik'e gönderdiği bir mektubunda eserdeki Silistre savunmasının bir hayal ürünü olmadığını şu sözlerle belirtir:

"... Onu bilmiyor ki Silistre'nin mevzuu müellifinin hayali değildir. Benim yaptığım şey Rumeli'de Cennet-mekân sultan Mahmud han

zamanındaki Şumnu muhasarasında nakl olunan bir hikâyeyi bir dereceye kadar tevsî için gördüğüm mecburiyet üzerine Kırım muharebesi sırasında vuku bulan Silistre muharebesine nakletmekten ibarettir. Ve maksad-ı telif ise millete olan hissiyat-ı vatan-perver-aneyi tasvir idi. Tiyatro yazmakta maharet göstermek değil idi" (Sevinçli, 1984: 10).

Eserin başkarakteri İslam Bey, Kırım Savaşı esnasında Silistre'ye gönüllü olarak gitmek ister. Gitmeden sadece bir kez gördüğü Zekiye'ye âşık olur. Zekiye ise on yedi yaşında, annesini kaybetmiş, Manastır'da sütanesiyle yaşayan Müslüman bir Osmanlı kızıdır. Babası gittiği bir savaştan geri dönmemiş, erkek kardeşi ise küçük yaşta vefat etmiştir. İslam Bey, Silistre'ye gitmeden Zekiye'yi görmek ister ve bir sabah Zekiye'nin odasına pencereden atlayarak girer.⁴ Burada birbirlerine olan duygularını itiraf ederler. İslam Bey'in gelişi amacı aslında vedalaşmaktır. Silistre savunmasına gideceğini söyler fakat Zekiye bu duruma anlam veremez. Zira daha yeni kavuşmuşlar ve henüz bir kez konuşmuşlardır. Zekiye İslam Bey'in gitmesini istemez. İslam Bey, tüm ecdadının savaşlarda şehit olduğunu söyleyerek vatan için ölmenin en büyük erdem olduğunu belirtir. Namık Kemal bu ve buna benzer sahnelerde vatan aşkının tüm duygulardan daha güçlü ve kutsal olduğunu belirtir. Zira eser sahnelendiğinde de sık sık seyirciler tarafından sloganlar atılır ve oyun bu sloganlarla sık sık kesilir.

İslam Bey, Zekiye'nin yanından ayrıldıktan sonra sokakta gönüllü askerlerle savaş hazırlıkları için konuşma yapar. İslam Bey'in bu konuşmalarında "Beni seven bir vakit ardından ayrılmaz" (Namık Kemal, 2019: 18) diye askerlere seslenince Zekiye bu sözü kendisine söylenmiş gibi kabul eder ve İslam Bey'e olan sevgisinden dolayı erkek kılığına girerek İslam Bey'in ordusuyla Silistre'ye gider. Burada kendisini Âdem ismiyle gizler ve bir kadın olarak vatanın savunulmasında önemli vazifeler görür. Kale komutanı

⁴ Namık Kemal'in tiyatroya dair toplum ahlakına yaptığı sürekli vurgu bu oyunda biraz esnetilmiş gibidir. Zira genç bir kızın odasına bir erkeğin pencereden atlayarak girmesi o dönemin toplumsal normlarına oldukça terstir. Bu durum Mizancı Murad'ın eleştirisine konu olacaktır. Eserin başında Zekiye'nin odasında kendi başına konuşması ve İslam Bey'in onu gizli bir şekilde dinledikten sonra odasına girip aşkını ilan etmesi Namık Kemal'in Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* adlı eserinden etkilenmiş olduğunun göstergesidir (Sevinçli, 1984: 201).

Miralay Sıtkı Bey, büyük bir vatanseverdir. Eserin sonunda Sıtkı Bey'in, Zekiye'nin kayıp babası olduğu anlaşılır. Sıtkı Bey, tüm hayatını vatan savunmasında geçirmiştir. Eserde dikkat çeken bir diğer isim ise Abdullah Çavuş'tur. Yaşı geçkince olan Abdullah Çavuş, Miralayın yakın adamıdır ve önemli bir vazife için İslam Bey'le birlikte canını tehlikeye atmaktan sakınmaz. Eserin sonunda Silistre kalesi kurtulur, Zekiye'nin kimliği açığa çıkar ve Sıtkı Bey Zekiye'nin kendi kızı olduğunu anlar. En sonunda İslam Bey ile Zekiye'nin düğününün kalede olmasına karar verilir ve kaledekiler vatan toprağını kurtarmanın verdiği sevinçle "Padişahım çok yaşa!" sloganları atar.

Eser'de İslam Bey'in adının özellikle İslam olarak seçilmesi önemlidir. Namık Kemal'in Müslümanlığa olan vurgusu buradan açık bir şekilde görülür. Zekiye ismi de özellikle verilmiştir. Henüz on yedi yaşında olmasına rağmen annesi tarafından iyi eğitilmiş olan Zekiye, vicdanı açık ve olayları okuma kabiliyeti yüksek bir kızdır. Eserin başında Zekiye'nin şu sözleri bu durumu açıkça ortaya koyar:

"— Ah! Anneciğim! Anneciğim! Gönlüme niçin bu kadar rikkat verdin? Fikrimi niçin bu kadar açtın? Sen de şimdi kızını görseydin okuttuğuna pişman olurdu... Benim gönlüm öyle büyük büyük hayata nasıl dayansın? Benim beynim öyle geniş geniş tasavvurlara nasıl tahammül etsin" (Namık Kemal, 2019: 39).

Vatan yahut Silistre eserinde gerçek hayattan alınan tek mevzu Şumnu muhasarası değildir. Zekiye karakteri de yine Namık Kemal'in gerçek hayattan esinlendiği bir kişidir. Namık Kemal, dedesinin Kars kaymakamlığına atanmasından sonra dedesiyle birlikte Kars'a gider. Kırım savaşının yaşandığı yıllarda Namık Kemal Kars'ta şahit olduğu bir olayı anlatırken Zekiye karakterinin nasıl oluştuğu hakkında bize önemli ipuçları verir: "... Bir Kürt kızı, nişanlısının arkasına düşerek, gönüllü nefer yazılmış, Kars'a kadar gelmiş. Bir taburun trampetçiliğinde bulunduğu halde şehit olmuştu. Cenazesini gözümle gördüm. Çünkü o zaman, Kars'ta idim" (Tansel, 1949: 84). Bu durum Namık Kemal'in eserinin tamamen kurmaca olmadığı, gerçek hayattan yansımalar içerdiğini göstermesi ve tiyatronun sosyolojik imkânını göstermesi açısından önemlidir.

Vatan yahut Silistre, toplumdan manzaralar içerdiği gibi toplumu etkilemesi yönüyle de önemli bir eserdir. Daha önce de bahsedildiği gibi eserin sahnelenmesinden sonra salonda sloganlar atarak dışarıya taşan halk, oyundan oldukça etkilenmiştir. Öyle ki oyundan sonra elli kişilik kalabalık bir grup "Var olsun Kemal-i Millet!" sadasıyla, Namık Kemal'in başyazarı olduğu İbret gazetesine giderek teşekkür mahiyetinde bir bildiri bırakır. Bildirinin son kısmı tiyatronun toplumsal etkisini göstermesi bakımından ilgi çekicidir: "*Bizim hazret-i müellifi ve eser-i cihan-kıymetlerini tavsif ve takdir edecek lisân-ı mahmîdet ve şükranîyyetimiz lâl ü ebkem ise de ancak hamîyyet-i millîyemizin muhabbet-i vataniyyemizin galeyânıyla hissiyat-ı vicdaniyyemizi arz ve beyandan kendimizi bir türlü geri alamadık*" (Sevinçli, 1984: 189).

Oyunun etkisi bununla sınırlı değildir. 1 Nisan 1873'te Gedikpaşa tiyatrosunda sahnelendiğinde izleyiciler arasında nazırlar, vezirler, devlet memurları, muharrirler, aydınlar ve yüksekokul talebeleri de vardır. Oyunun sahnelenmesi esnasında izleyicinin perde aralarında "Eksik olma Kemal!", "Kemal Bey çok yaşa!" şekline bağırımları, izleyicinin bir kısmının sokağa taşması ve gazetelerin oyunu öven yazıları devlet ricalinin dikkatini çekmiş olacak ki sadece üç gün sonra Gedikpaşa Tiyatrosu komite odasına bir memur gelerek Namık Kemal'i sorar (Sevengil, 1968: 183). Bu sorgu hayra alamet değildir zira çok geçmeden Namık Kemal tutuklanır. Namık Kemal'le birlikte sürgüne gönderilenler arasında komite üyelerinden Nuri Bey ve tiyatroyla ilgilenen Ebuzağa Tevfik ve Ahmet Mithat gibi isimler de vardır. Tiyatronun toplumsal etkisini göstermesi açısından sürgüne tiyatroyla ilgilenen isimlerin de gönderilmesi dikkat çekicidir.

Namık Kemal ve arkadaşlarının sadece bir tiyatro oyunundan dolayı tutuklanıp sürgüne yollanması ilginç görünse de oyun esnasında ve sonrasında gelişmeler incelendiğinde sürgünün, oyunun toplumsal etkisi ve politik yönüyle ilgili olduğu görülür. Oyunun sonunda Namık Kemal'i sahneye davet eden seyirciler onu uzun süre alkışlarken bu arada seyirciler arasında "Muradımız budur, Allah muradımızı versin" gibi sözler söyleye-

rek hürriyet taraftarı olduğu söylenen Şehzade Veliaht Murat Efendinin ismini kastetmiş görünürler (Sevengil, 1968: 188). Padişahın tahttan indirilme tehdidi olarak algılanan bu olaylar *Vatan yahut Silistre* piyesi sonrasında olunca sürgün de kaçınılmaz olmuştur.

Oyunun sonrasında olaylar bu isimlerin tutuklanıp sürgün edilmeleleriyle son bulmaz. Oyunun halk nazarındaki etkisi göz önünde bulundurulunca Namık Kemal'in başmuharriri olduğu *İbret* gazetesi de kapatılır. Türk tiyatrosu açısından *Vatan yahut Silistre* eseri önemli bir uygulama başlatması açısından da önemlidir. Bu eserin sahnelenmesinden sonra tüm tiyatro oyunlarına hükümet tarafından sansür konulmuştur (Sevengil, 1968: 185).

Vatan yahut Silistre piyesi sadece İstanbul'da yankı bulmaz. Yıllar sonra bir Rus gazetesinde *Vatan yahut Silistre* ve Namık Kemal aleyhinde bir yazı yayımlanır. Olaylar Osmanlı-Rus savaşını konu edindiğinden Rusya'dan tepki alması anlaşılır bir durum olsa da etki alanını göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Etkisi Rusya ile sınırlı kalmamış oyun kısa sürede Rusya ve Almanca olmak üzere birçok dile çevrilmiştir (Sevinçli, 1984: 207).

Sonuç

Tiyatro, her ne kadar sahne sanatı olarak ön plana çıksa da sahnelenmeden önce edebi metin olarak var olur. Tiyatroyu geleneksel seyirlik oyunlarından ayıran niteliği de bu noktada kendini gösterir. Geleneksel oyunlar da kısmen bir performans sanatıdır fakat tiyatro gibi yazılı bir edebi ürün değildir. Tiyatro bu yönüyle geleneksel seyirlik oyunlardan ayrılırken, disiplinli bir sahne gösterisi olmasıyla da salt bir edebi metinden daha etkili hale gelir. Bu çalışma, edebiyat sosyoloji bağlamında Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* eserini toplumsal etkisi bakımından incelenirken, tiyatronun seyirciyle yakından iletişim kurma imkânını ve kısa sürede istediği mesajı seyirciye iletme yönünü dikkate alır. Ayrıca bu eser, Türk tiyatro tarihine sahnelenen ilk Türk oyunu olmasıyla da öne çıkar. Tanzimat döneminde az sayıda tiyatro binasının olması ve henüz tiyatro kültürünün

yeni oluşmaya başlaması sebebiyle o dönemde yazılan tiyatro eserlerinin birçoğunun sahnelenmek için değil, oynanmak için yazılmış olması dikkate değerdir. *Vatan yahut Silistre*, konusu ve ulusal bilincin oluşmasına dair verdiği mesajlarla öne çıkarken, sahnelenme imkânı bulması açısından da yazılı tiyatro eserlerinin etkisinden daha fazla etki gösterir. Zira tiyatro tekniği açısından eksikleri olmasına rağmen sahnede oluşturduğu coşkuyla, teknik bakımdan daha iyi fakat sahnelenme imkânı bulamamış eserlere nazaran toplumsal etkisi büyük ve uzun süreli olmuştur. Eserin sahnelenmesinden yaklaşık 35 yıl sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul ve sair Osmanlı şehirlerinde sahnelenmiştir.

Vatan yahut Silistre eseri yalnızca konusu ve verdiği mesajlarla ön plana çıkmaz. Eserin yazarının Namık Kemal olması da esere duyulan ilginin diğer ve önemli bir sebebidir. Namık Kemal, Tanzimat aydınları arasında, siyasetle en yakından ilgilenen isimlerin başında gelir ve basın hayatının en önemli isimlerinden biridir. Yeni Osmanlılar üyesi olması ve muhalif bir siyasi çizgide hareket etmesi onu basın hayatında yoğun bir çalışmaya sevk ederken, fikirlerini yalnızca gazete yazılarıyla açıklamaz. Edebi eserlere verdiği önem, edebiyatın toplumsal işleviyle yakından ilgilidir. Özellikle Avrupa'da yaşadığı yıllarda Batıda tiyatronun, toplumu çağdaştırmadaki fonksiyonu fark etmesiyle, tiyatroya ayrı bir değer atfeder. Onun için tiyatro uygarlığın tutar eli ve terbiye yolunun benzeri bulunmayan okuludur (Sevinçli, 1984: 107). Tiyatro, Namık Kemal için bir ahlak mektebidir. Verilmek istenen mesajı en hızlı ve etkili şekilde topluma iletme için mükemmel bir yoldur. Aynı zamanda eğlencedir hem de en faydalı eğlencedir. Zira insanlar tiyatrodan eğlenirken faydalı şeyler öğrenme imkânına sahip olurlar.

Namık Kemal bu motivasyonla, Gedikpaşa tiyatrosunda *Vatan yahut Silistre* eserini sahneletir. Vatan sevgisi ve hürriyet fikrini seyirciye ulaştırma isterken, oyun belki de hiç beklenmedik bir etki yaratır. Eser, İstanbul'da infial yaratırken, İstanbul basını eserden övgüyle bahseder. Oyunu izleyen bazı insanların sokaklara taşıp sloganlar atması da cabasıdır. Tüm bu toplumsal etkileriyle, Namık Kemal ve tiyatroyla ilgilenen arkadaşları

tutuklanarak sürgüne gönderilir. Namık Kemal 38 ay sürecek uzun ve zor bir sürgün hayatı yaşar. Üstelik başmuharriri olduğu gazetesi İbret de kapatılır.

Bir tiyatro eserinin doğurduğu sonuçların nerelere vardığı düşünüldüğünde Namık Kemal'in bir daha tiyatro eseri kaleme almayacağı düşünülebilir. Fakat aksine Namık Kemal'in sürgündeyken yazdığı ilk eser yine tiyatro eseridir. Namık Kemal tiyatroyu sanat yönüyle değil toplumsal faydası açısından değerlendirir. Namık Kemal'in tiyatro eseri yazmasındaki asıl amacı toplumu çağdaştırmadır. Sadece eser yazmakla da kalmaz. Tiyatroya dair gazete yazıları ve *Mukaddime-i Celal* eseriyle de tiyatro kuramına dair önemli bir birikim oluşturur. Metin And, Namık Kemal'in tiyatro bilgisine dair şu ifadeleri kullanır: “*Tiyatronun ne olduğu ne olması gerektiğinde bile Namık Kemal'in düşüncelerini bugün aşabildiğimizi sanmıyorum*” (And, 1972: 453). Namık Kemal, hayatının geri kalanında sürgün pahasına fikirlerini yaymaya devam edecektir ve bunun da en etkili yolu toplumu hızlı bir şekilde bilinçlendirecek tiyatrodur.

Kaynakça

- Akı, Niyazi. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- And, Metin. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839 – 1908)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- And, Metin. (1976). “*Osmanlı Tiyatrosu*” *Kuruluşu-Gelişimi-Katkısı*, Ankara: DTCTF Yayınları.
- And, Metin. (2019). *Kısa Türk Tiyatrosu Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkez, Niyazi. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Dizdaroğlu, Hikmet. (1995). *Namık Kemal*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gencer, Bedri. (2014). *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2019). *Devlet-i 'Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (1999). *Tanzimat-ı Hayriyye Devri*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.
- Namık, Kemal, (1873). “Tiyatro”, *İbret*, sayı 127, s. 1-2
- Koçak, Cemil. (2009a). “Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi – Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, c.1, s.72-82.
- Koçak, Cemil. (2009b). “Namık Kemal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, c.1, s.244-249.

Koçak, Dilek Özhan. (2011). *19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu*, İstanbul: Parşömen Yayıncılık.

Mardin, Şerif. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Namık, Kemal. (1873). "Tiyatro'dan Bahseden Arkadaşlara", *Hadika*, sayı 33, s.2-3.

Namık Kemal. (1867). "Tefrika-452 numaralı tefrikanın mabadi", *Tasvir-i Efkâr*, sayı 453, s.1-3.

Okay, M. Orhan (1992). "Batılılaşma: V. Edebiyat". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, s.167-171.

Ortaylı, İlber. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın.

Özyurt, Cevat. (2014). "Şinasi ve Yeni Osmanlılar Düşüncesinde Modernleşme", Özyurt, T. (Ed.), *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*, Ankara: Kadim Yayınları, 55-84.

Sevengil, Refik Ahmet. (1968). *Tanzimat Tiyatrosu*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Sevengil, Refik Ahmet. (2015). *Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sevinçli Efdal. (1994). "Türk Tiyatrosu'nda Oyun Eleştirisinin Tarihi Üstün Notlar", Çamurdan, E. (Ed.) *Eleştirmen Gözüyle Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu Eleştiri Seçkisi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, XXIII-XXVII.

Sevinçli, Efdal. (1984). *Namık Kemal ve Tiyatro*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tiyatro Anasanat Dalı, İzmir.

Şener, Sevda. (1999). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Tiyatrosu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tansel, Fevziye Abdullah. (1949). *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara: Güneş Matbaası.

Tansel, Fevziye Abdullah. (1967). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tunaya, Tarık Zafer. (1985). "Osmanlı Batı Diyalogu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, s.142-143.

Uçman, Abdullah. (1995). "Encümen-i Daniş". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, s.176-178.

Ümit, Nazlı M. (2020). *Türk Tiyatrosu Tarih Yazımı ve Avrupalı Şarkiyatçılar*, İstanbul: Libra Kitap.

Extended Summary

Considering that literary texts are also unofficial historical texts, the reflection of social and political changes in a historical period on the literary texts of the period and their observability, albeit indirectly, shows the sociological possibility of literature. In literary sociology studies, one can have an idea about the social conditions in the period in which the text was written, while at the same time the ability of these texts to direct and change the society from which they emerged is noticed. Literary texts are just as important in terms of reflecting the landscape of the period, as historical studies are important in order to have knowledge about the history of a nation. In order to understand the social change in the 19th century, which is called the “longest century of the Empire”, where intense political and social changes were experienced in Turkish history, the literary works of the period give us important clues in this context.

Imperial edict of reorganization (1839), one of the important breaks of Ottoman modernization, heralds the beginning of a new literary period, which is true to its name. In this period, when the modernization process of the Ottoman Empire will take place as Westernization, innovations are not limited to the political and social field. A new understanding of literature in Western style and new literary genres related to it take their place in Turkish literature. While genres that did not exist in Türk literature before, such as novels, stories, memoirs, criticism, letters and theater, were transferred from the West through emulation, Tanzimat intellectuals actively used new literary genres to create a new society and mentality. Considering the role of the Tanzimat period literature in the Ottoman modernization process and their impact on the social transformation in the second half of the 19th century, the examination of these works gains importance. Among these genres, while theater existed as a literary text before, it had a stronger, faster and wider scope of influence compared to other literary genres with the opportunity to be staged afterwards.

Namık Kemal came to the fore among the intellectuals of his time in the coming of the Western theater to the Ottoman Empire, in oth-

er words, in the formation of the Western-style Türk theater. Although Namık Kemal was not the founder of the Türk theater, it is Namık Kemal who brought the theater to these lands in the present sense. The fact that the first tidy theoretical work in the history of Türk theater belongs to Namık Kemal supports this thesis. Namık Kemal, with the value he attributes to theater and the moral mission he imposes, sees theater as an important tool in raising public awareness. While the work *Vatan yahut Silistre*, a concrete extension of his famous “freedom” struggle, caused unprecedented events in the history of Türk theater with its social impact and the developments after its staging, Namık Kemal was arrested for a short time for this play and exiled to Famagusta. At the end of the play, the audience said, “Long live the homeland! Long live Kamal!” The fact that he left the hall with his slogans and spilled onto the streets is enough to show the social impact of the theater. In this study, Namık Kemal's *Vatan yahut Silistre* will be evaluated in terms of literary sociology with its content and social impact, while it will also shed light on the development and function of Western-style theater in the Ottoman Empire and the relationship between theatre-society.

In this study, Namık Kemal's *Vatan yahut Silistre* will be examined in the context of sociology of literature in the context of the social conditions of the period, theater culture and Westernization discussions. While the Tanzimat period meant the formalization of the progress of Turkish modernization on the axis of Westernization, the first Western-style literary products came to the country during this period. Theater is the most effective way of communicating with the society among new literary genres, and after the Tanzimat intellectuals realized this aspect of theater, they made an effort to create a theater culture in the country. The theater, which was monopolized by the minority communities in Pera, was overcome with the establishment of a “theatre-i Osmani” in Gedikpaşa, while the “Theater Development Committee” was formed in order to stage the plays that the Türks could watch and to spread the theater.

The most notable name in this committee is Namık Kemal, who had a good knowledge of theater for his period and followed the Western theater

closely in Paris and London. Kemal, who staged *Vatan yahut Silistre* shortly after the Council was founded, witnessed the social impact of the theater very closely. This effect is not only observed in society, but also other intellectuals who write the work and love theatre, feel this effect deeply. In his work, while trying to convey the idea of patriotism and freedom to the audience, the audience's shouting slogans in the streets and the press discussing this work for days shows the effect of a theater piece on the audience. Namık Kemal, who wrote the work, is arrested and sent to a long exile that will last 38 months. It is known that theater is an effective means of communicating with the audience in general. This study aims to analyze the work-society relationship through theatre. In this direction, the work of *Vatan yahut Silistre*, written by Namık Kemal, an idealist and political intellectual, during the Tanzimat period, when the theater culture was just beginning to form, and its social impact will be analyzed.

NORTH MACEDONIA IS ON THE VERGE OF POLITICAL FRACTURE

Çağdaş Duman

Abstract

The process of evolving the chaotic atmosphere into an economic crisis, which started with the pandemic process, continues to increase its impact in North Macedonia. The administrative crisis in North Macedonia, which has a very cosmopolitan structure in terms of the population it contains, plays a vital role in the acceleration of ethnic and political polarization. The political alliances in North Macedonia follow a proxy policy through their relations with regional and global actors in order to have a say in the administration of the country when this situation is combined with the security concerns created by the Ukraine Crisis. Thus, the polarization that has occurred on a global scale is carried over to the internal politics of North Macedonia. The practice of the Cold War, which has been revived in the region with the Ukraine Crisis, narrows the maneuvering areas of political alliances and drags the country's politics to a deadlock. The uncertainty in the European Union membership process puts the current government in a difficult position both in domestic and foreign public opinion. In the last local elections, eyes were turned to the Internal Macedonian Revolutionary Organization - Democratic Party of Macedonia's National Unity (VMRO-DPMNE), after the opposition won a significant part of the metropolitan cities, especially the capital Skopje. The opposition's calls for early elections and street protests accelerated as its votes increased in opinion polls and it appeared in front of the ruling Social Democratic Union of Macedonia (SDSM). The impact of the Ukraine Crisis on the political balances in the Balkan countries was examined on North Macedonia. In this study, we analyzed the potential for change in North Macedonian politics and the current situation of the opposition.

Keywords: North Macedonia, European Union, Ukraine Crisis, Internal Macedonian Revolutionary Organization - Party of National Unity of Macedonia (VMRO-DPMNE)

SİYASİ KIRILMANIN EŞİĞİNDE KUZAY MAKEDONYA

Çağdaş Duman*

Öz

Pandemi süreci ile başlayan kaotik atmosferin ekonomik krize evrilme süreci Kuzey Makedonya'da etkisini artırarak devam ettirmektedir. İçinde barındırdığı nüfus açısından oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olan Kuzey Makedonya'daki yönetim krizi, etnik ve siyasi kutuplaşmanın ivme kazanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu durum, Ukrayna Krizi'nin yaratmış olduğu güvenlik endişeleri ile birleştiğinde Kuzey Makedonya'daki siyasi ittifaklar ülke yönetiminde söz sahibi olmak adına bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkileri üzerinden bir vekalet siyaseti izlemektedirler. Böylece küresel çapta meydana gelen kutuplaşma Kuzey Makedonya iç siyasetine taşınmaktadır. Ukrayna Krizi ile bölgede yeniden hayat bulan Soğuk Savaş pratiği siyasi ittifakların manevra alanlarını daraltmakla birlikte ülke siyasetini çözümsüzlüğe sürüklemektedir. Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği üyelik sürecindeki belirsizlik mevcut iktidarı hem iç hem de dış kamuoyunda zor duruma sokmaktadır. Yapılan son yerel seçimlerde başta başkent Üsküp olmak üzere büyükşehirlerin önemli bir kısmını muhalefetin kazanmasıyla gözler Makedon İç Devrimci Örgütü - Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi (VMRO-DPMNE)'ne çevrildi. Yapılan kamuoyu yoklamalarında oylarının artması ve iktidardaki Makedonya Sosyal Demokrat Birliği (SDSM)'nin önünde gözükmeleriyle muhalefetin erken seçim çağrıları ve sokak protestoları ivme kazandı. Ukrayna Krizi'nin Balkan ülkelerindeki siyasi dengelere olan etkisi Kuzey Makedonya üzerinde incelendi. Bu çerçevede yaptığımız çalışmada Kuzey Makedonya siyasetindeki değişim potansiyelini ve muhalefetin mevcut durumunu analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Avrupa Birliği, Ukrayna Krizi, Makedon İç Devrimci Örgütü - Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi (VMRO-DPMNE)

* Dr., cagdasduman369@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3512-3070>

Bu makaleye atf için: Duman, Çağdaş. (2022). Siyasi Kırılmanın Eşiğinde Kuzey Makedonya, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 120-138

Giriş

Soğuk Savaş döneminde yıllarca süren çift kutuplu dünya düzeni politikaları, Ukrayna Krizi ile birlikte başta Balkan coğrafyası olmak üzere yeniden yaşam alanı buldu. Rusya'nın Ukrayna'da uyguladığı yayılcı politikası, bölgedeki fay hatlarını yeniden tetikleyerek yeni bir kamplaşmanın kapılarını araladı. Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Biden yönetiminin NATO ve Avrupa Birliği'ni yeniden canlandırma çabaları Balkanlardaki diplomatik ve siyasi gelişmelere ivme kazandı. Pandemi sürecinin getirdiği istikrarsızlık ortamı, Ukrayna Krizi ile birlikte Balkan ülkeleri için ilerlemesi oldukça zor bir konjonktürü meydana getirdi. Yaşanan ekonomik krizin etkisini artırarak devam ettirdiği şu günlerde bölge ülkeleri ciddi bir yönetim krizi ile karşı karşıya. Bu süreçte Kuzey Makedonya'daki gelişmelerin pek çok Balkan ülkesinde karşılığının olması muhtemeldir. Kuzey Makedonya, gerek Balkan coğrafyasının tam ortasında bulunması nedeniyle sahip olduğu jeopolitik konumu, gerekse etnik ve dini açıdan kozmopolit yapısı nedeniyle bir bakıma Balkan coğrafyasının laboratuvarı niteliğindedir. Artan enerji ve gıda fiyatları, etnik fay hatları ve en önemlisi siyasi aktörlere olan güvensizlik, Kuzey Makedonya'nın en önemli sorunlarını oluşturmaktadır.

1. Mevcut Siyasi Tablo

Makedonya Sosyal Demokratlar Birliği (SDSM) ve Makedonya İç Devrimci Örgütü-Makedonya Ulusal Demokratik Birliği (VMRO-DPMNE) liderliğindeki iki koalisyon, Kuzey Makedonya'daki siyasi tabloda öne çıkmaktadır. İktidarı elinde bulunduran Sosyal Demokratlar Birliği, Avrupa Birliği ve NATO ekseninde bir siyasi çizgi benimserken, muhalefetteki VMRO-DPMNE koalisyonu ise Rusya'ya yakın bir politika izlemektedir. 15 Temmuz 2020 tarihinde yapılan son genel seçimlere göre SDSM liderliğindeki "Yapabiliriz İttifakı", 327.408 oyla (%35,89) 46 milletvekiline sahip oldu. VMRO-DPMNE liderliğindeki diğer bir Makedon partisi, "Ayağa Kalk Makedonya İttifakı" 315.344 oyla (%34,57) Meclis'te 44 sandalye kazandı. Ülkedeki en büyük Arnavut partisi olan

Demokratik Birlik Bütünleşme Birliği (BDI), 104 bin 587 oyla (%11,48), 15 milletvekili, Arnavutlar İçin İttifak ve Alternativa partilerinin ittifakı, 81 bin 620 oy (%8,95), 12 milletvekili, Sol (Levica) Parti 37 bin 426 oy (%4,1), 2 milletvekili ve 13 bin 930 oyla Arnavut Demokrat Partisi (PDSH) (%1,53), 1 milletvekili mecliste temsil edildi. SDSM liderliğindeki "Yapabiliriz İttifakı"nda diğer partilerin yanı sıra Türk Hareket Partisi (THP) ve Türk Demokrat Partisi (TDP) de yer aldı ve bu seçimlerde birer milletvekili kazandılar. Yeni kurulan kabinede SDSM 11, BDI 6, BESA Hareketi ve Liberal Demokrat Parti bir bakanlık ile temsil edildi. Başbakan Zoran Zaev liderliğindeki yeni kabine meclisten güvenoyu aldı (Fazlagikj & Abdula, 2020).

İkinci turu 31 Ekim 2021 tarihinde yapılan yerel seçimleri Zoran Zaev öncülüğündeki iktidar açısından büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Muhalefetteki VMRO-DPMNE koalisyonu elindeki belediye sayısını 5'ten başkent Üsküp dahil olmak üzere 42 belediyeye çıkartırken iktidar partisinin adayları ise elinde bulundurduğu 57 belediyenin çok önemli bir kısmını kaybederek sadece 16 belediye kazanabildi (Balkan News, 2021). Başbakan Zaev ise aldığı yenilginin ardından hem başbakanlıktan hem de SDSM parti başkanlığından istifa ettiğini duyurdu. Zaev'in istifası VMRO-DPMNE liderliğindeki muhalefetin güven oylaması için yaptığı baskıdan kurtulan kırılma iktidar çoğunluğunda istikrarsız bir duruma yol açtı (Marusic, 2021). Parlamentoda yapılan müzakereler sonucunda o zamana kadar muhalif kanatta olan Alternativa partisinin 4 milletvekili, mevcut hükümete verdiği destekle güven oylamasında parlamentoda çoğunluk olmasında ve psikolojik üstünlüğün mevcut iktidara geçmesinde etkili oldu (Marusic, 2021). Zaev resmi olarak SDSM başkanlığından istifa ettikten sonra hükümetin Alternativa ile yaptığı müzakerelerde önemli rol oynayan Dimitar Kovachevski, 12 Aralık 2021 tarihinde parti içi seçimlerini kazandı. Akabinde ise Zaev'in yerini alarak 17 Ocak 2022 tarihinde yemin etti (Stamouli, 2021).

Kuzey Makedonya Meclisi'nde 108 milletvekilinin katıldığı oturumda, 62 evet, 46 hayır oyu ile Makedonya Sosyal Demokratlar Birliği (SDSM)

Genel Başkanı Dimitar Kovaçevski tarafından kurulan yeni hükümet onaylandı (Balkan News, 2022a). Kurulan yeni hükümet; SDSM, Liberal Demokratik Partisi (LDP) ve Arnavut kökenli Demokratik Bütünleşme Birliği (BDİ) ve Alternativa partilerinden oluşmaktadır (Yeniçağ Gazetesi, 2022). Arnavutların Kuzey Makedonya siyasetindeki etkisi toplam nüfus içindeki oranlarının çok daha ötesindedir. Ülke siyasetindeki bu iki ittifakın iktidara gelmesi, Arnavut Partileri ile kurdukları koalisyona bağlıdır. Başka bir ifadeyle, Kuzey Makedonya siyasetindeki altın hisse Arnavut partilerinin elindedir. Arnavut partilerinin özellikle ABD ile çok yakın bağları vardır ve bu partiler bu ilişkiyi gizlememektedir (Yusuf Emin Youtube Kanalı, 2020). Kabinde bulunan 20 bakanın 10 tanesi Arnavut kökenlidir. Dışişleri, Ekonomi ve Diaspora Bakanlıkları gibi stratejik öneme sahip bakanlıkların Arnavut kökenlilere verilmesi, Kuzey Makedonya'nın geleceğinin şekillenmesinde oldukça etkili olacaktır. Hükümette yer alan Arnavut bakanların ağırlığına ek olarak yapılan koalisyon protokolüne göre Başbakan Dimitar Kovaçevski, hükümetin görev süresinin bitmesine 100 gün kala başbakanlığı BDİ'den bir milletvekiline devredecektir. Böylece BDİ'nin 2020 seçimlerindeki "İlk Arnavut Başbakan" sloganı da hayata geçmiş olacak. Arnavut cephesinden yapılan analizler doğrultusunda, yeni kurulan hükümette Arnavutların aldığı pozisyonla birlikte devlet kurumlarında Arnavutlar, Makedonlara nazaran daha fazla mevkiye sahip olacaktır (Albayrak, 2022).

2. Mevcut Hükümetin Avrupa Birliği Çıkmazı

Balkan coğrafyası, etnik ve dini açıdan pek çok farklılığı bir arada barındırması, gün geçtikçe artan jeopolitik önemi ve tarihi pozisyonu itibarıyla Avrupa Birliği açısından sosyo-politik ve ekonomik açıdan oldukça önemli bir coğrafyadır. Balkanların bu konumu nedeniyle Avrupa Birliği dışındaki bölgesel ve küresel aktörlerin de ilgi alanına girmiştir. Halihazırda güç dengeleri bölge ülkelerinin Avrupa Birliği sürecinde de etkili olmaktadır. Kuzey Makedonya'nın mevcut hükümetinin hem iç hem de dış politikasındaki en önemli argümanı Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birli-

ği'ne tam üyeliğidir. Hem Avrupa Birliği yanlısı politikalar izleyen Makedonya Sosyal Demokratlar Birliği, hem de ABD ile tarihten beri iyi ilişkileri bulunan Makedonya Arnavutları'nın oluşturduğu konsensüs, Avrupa Birliği'ne tam üyelik konusunda önemli girişimlerde bulundu. Ukrayna Krizi ile daha fazla tartışmalı bir hal alan Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Rusya tehdidinde karşı NATO'nun Balkanlardaki varlığını fırsat bilen Kuzey Makedonya hükümeti bu süreçte proaktif bir dış politika izledi. Dışişleri Bakanı Bujar Osmani, Rusya'nın Donetsk ve Luhansk'ı tanımasını şiddetle kınadı (Republica English, 2022a). Bu süreçte Kosova'nın NATO üyeliğini destekleyeceğini açıklayan Osmani, aynı zamanda Kuzey Makedonya'nın ertelenen Avrupa Birliği üyeliğini görüşmek üzere Avrupa Birliği'nden mevkidaşlarıyla bir araya geldi (Republica English, 2022b). Bulgaristan Başbakanı Kiril Petkov'un Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine vetoyu kaldıracağını belirtmesinin ardından hükümet ortaklarından "Böyle Bir Halk Var" partisi lideri Slavi Trifonov, koalisyon- dan çekildiklerini belirtti. Trifonov, Bulgaristan'ın talepleri karşılanmadan vetoyu kaldırmanın milli ihanet olacağını söyledi (Balkan News, 2022b). Bulgaristan Meclis Başkanı ise Kuzey Makedonya'ya karşı vetonun yürürlükte kalacağını duyurdu (Republica English, 2022c). Geline nokta Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Pendarovski, öngörülebilir gelecekte Avrupa Birliği perspektifinin ne yazık ki sona erdiğini belirtti (Republica English, 2022d).

3. Ukrayna Krizi'nin Ekonomik Yansımaları

Ukrayna Krizi ile birlikte petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki artış ve öngörülemezlik tüm dünyada başta gıda fiyatları olmak üzere yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı ile sonuçlandı. Bu durumdan en fazla etkilenen ülkelerin başında ise Balkan ülkeleri gelmektedir. Avrupa Birliği Enerji Ajansı verilerine göre; Kuzey Makedonya, Bosna Hersek doğal gaz bakımından %100 Rusya'ya bağımlı ülkeler arasındadır. Yine bölge ülkelerinden Sırbistan'ın Rus doğal gazına bağımlılığı %89, Bulgaristan da ise bu oran %77 seviyesindedir (Free Press, 2022). Bu ülkelerden Bulgaristan, Aralık ayı

sonunda Rusya ile sona erecek doğal gaz anlaşmasını yenilemeyeceğini beyan ederken, Sırbistan (Ntv, 2022) ve Bosna Hersek (Sarajevo Times, 2022) ise Rusya ile anlaşma yeniledi Kuzey Makedonya ise Rusya ile olan yüksek bağımlılığı ile ilgili herhangi bir adım atamazken yenilenebilir enerjiye geçiş ve enerji alternatiflerini çeşitlendirme üzerine sonuç alan herhangi bir politika üretmedi. Ukrayna Krizi'nin patlak verdiği ilk günlerde akaryakıt fiyatlarında indirim giden hükümet, bu politikalarını uzun süre sürdüremedi ve akaryakıt fiyatlarına defalarca zam yapmak zorunda kaldı. Son yapılan zamlarla birlikte akaryakıtın litresi 95 dinara yükseldi (Republica English, 2022e). Hükümet, kurumlara önümüzdeki yedi ay içinde elektrik tüketiminin de %15 oranında azaltma talimatı verdi. Kuzey Makedonya'da elektrik tasarrufu önlemlerinin uygulanmasına başlandı ve elektrik ve termal enerji için olağanüstü hal ilan edildi (Al Jazeera, 2022). Hükümetin akaryakıt fiyatlarını kontrol edememesinin paralelinde gıda fiyatlarında yapmış olduğu indirimler de kalıcı olmadı. Mart ayında Parlamento, Hükümet tarafından önerilen, temel gıda maddelerindeki KDV'yi %5'ten %0'a indiren ve akaryakıt üzerindeki tüketim vergisini azaltan önlemleri kabul etti. Ancak üst üste yapılan zamlarla birlikte istatistiklere göre, Nisan ayında perakende fiyatları %11'den fazla arttı ve enflasyon %10,5'e ulaştı (Republica English, 2022f). Geline nokta başta tahıl ürünleri olmak üzere pek çok temel gıda maddesinde Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'a olan bağımlılığı günden güne artmaktadır (Republica English, 2022g).

4. Muhalefetin Durumu: Makedon İç Devrimci Örgütü - Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi (VMRO-DPMNE)

Kuzey Makedonya'daki mevcut muhalefet VMRO-DPMNE'nin köklerine baktığımızda kendisini ulusal bağımsızlıktan yana, egemen devleti benimseyen ve ekonomik kalkınmacılığı temel felsefe haline getirmiş bir siyasi hareket olarak tanımlamaktadır. Ancak Parti, bu öncelikleri ile beraber toplumsal değerler ve ahlak konularına da önemle vurgu yapar. Gelenek ve aidiyetler, aile yapısı ve dini değerlere yönelik hassasiyetleri ne-

deniyle kendisini Avrupa Hristiyan Demokrat geleneğine dayandırmaktadır. Söz konusu karakteristik yapısı ile VMRO-DPMNE, kendisini muhafazakâr bir hareket olarak tanımlarken Kuzey Makedonya siyasetinin ana akımı ve merkezi olmaya talip bir siyasi oluşum olduğunu iddia etmektedir (VMRO-DPMNE Resmi İnternet Sitesi, 2021). Arkasındaki toplumsal destek ve Kuzey Makedonya'daki merkez siyasetin merkezini teşkil eden iki odaktan birisi olması nedeniyle VMRO-DPMNE, merkez sağ bir parti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kuzey Makedonya'nın kendi iç dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda aldığı oy oranı ve temsil kabiliyeti ile birlikte bir kitle partisi görüntüsü vermektedir. Kuzey Makedonya'daki protestolarda göstermiş olduğu performans bu durumu doğrular niteliktedir. VMRO-DPMNE, Kuzey Makedonya'da Makedon ulus inşa sürecinin temsilciliği iddiasını sürdürmektedir. Savunduğu milliyetçilik anlayışını Makedon ulusçuluğu olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenden dolayı VMRO-DPMNE'yi milliyetçi söylemler kullanan popülist bir merkez sağ parti olarak değerlendirmek mümkündür (Petkovski 2015, p. 51)

Kuzey Makedonya'nın mevcut siyasi işleyişinde "Ayağa Kalk Makedonya İttifakı" olarak seçimlere katılan ve iktidar partisini bir puan gerisinde seçimleri tamamlayan VMRO-DPMNE, mecliste 120 sandalyenin 44'ünü kazanarak ana muhalefet konumuna geldi. VMRO-DPMNE, 31 Ekim 2021 tarihinde yapılan yerel seçimlerde, başta başkent Üsküp olmak üzere pek çok büyük şehri bünyesine katarak Kuzey Makedonya siyasetindeki özgül ağırlığını artırdı. Ukrayna Krizi ve ekonomik göstergelerdeki olumsuz gelişmeler, söz konusu siyasi blogun hükümete karşı eleştiri dozunu artırdığı bir sürece tanıklık etmemize sebep olmaktadır. VMRO-DPMNE'nin Rusya ile olan ilişkileri ise oldukça dikkat çekicidir. Rusya'ya bağlı bir oligark olan Ivan Savvidis, ülkedeki sokak muhalefetini destekleyen figürlerden birisi olarak biliniyor (Clapp, 2018). Yine Kuzey Makedonya'nın en büyük futbol kulüplerinden Vardar'ın yakın zamana kadar sahibi olan bir diğer Rus oligark Sergei Samsonenko aynı zamanda siyasi bir figür olarak Kuzey Makedonya siyasetinde boy göstermektedir. Savvidis'in aksine Rus iş dünyasında düşük bir profile sahip olan Samsonenko, 2006 yılında aniden Makedonya'ya taşınmış ve yükselen bir figür haline gelmiştir. Samsonenko'nun VMRO-DPMNE'nin içerisinde çeşitli

hiziplerle yakın ilişki içerisinde olduğu ve seçim kampanyalarına destek verdiği bilinmektedir (Zakharov, 2017).

Yaşanılan ekonomik krizle birlikte mevcut hükümete karşı eleştirilerin dozunu artıran VMRO-DPMNE sözcüsü Marija Miteva, Kuzey Makedonya'nın büyük bir enerji krizi ve büyüyen bir gıda tedarik kriziyle karşı karşıya olduğunu belirterek, SDSM'nin krizlerimizin yaratıcısı olduğunu ve tüm suçu dış etkenlere, Rusya'ya ve Ukrayna'daki olaylara yükleyemeyeceklerini belirtti (Republica English, 2022h). VMRO-DPMNE Yürütme Komitesi, hükümeti, gaz fiyatlarındaki benzeri görülmemiş artış göz önüne alındığında, tüketim vergisini acilen yüzde 50 oranında düşürmeye çağırdı. Muhalefet partisi ayrıca gıda ve ısınmaya yönelik katma değer vergisinin kaldırılması ve 2022'nin geri kalanında enerji için KDV vergisinin yüzde 5'e düşürülmesi çağrısında bulunuyor (Republica English, 2022i). Kuzey Makedonya'nın gıda bakımından her geçen gün daha fazla Sırbistan'a bağımlı olduğu bir süreçte Sırbistan'ın ileride uygulaması muhtemel bir gıda diplomasisinin Kuzey Makedonya iç kamuoyunda bir karşılığının olma ihtimali oldukça yüksek.

Kuzey Makedonya'da Muhalefetin Düzenlediği Protestolar

Kaynak: TRT World, (18 June 2022), North Macedonia's opposition calls for early elections in rally, <https://www.trtworld.com/europe/north-macedonia-s-opposition-calls-for-early-elections-in-rally-58106>, (Date Accessed: 30 June 2022)

Erken seçim çağrılarında hız veren VMRO-DPMNE yetkilileri, tüm Kuzey Makedonya vatandaşlarını 18 Haziran'da Hükümet binası önündeki kitlesel protestoya katılmaya ve siyasi, ekonomik ve ulusal krizin çözümü için erken parlamento seçimleri talep etmeye çağırdı (Republica English, 2022i). Kendisini Hristiyan Demokrat olarak tanımlayan VMRO-DPMNE yetkilileri artan ekonomik krize vurgu yapmakla birlikte dini söylemleri de sıklıkla kullanıyor. Geçtiğimiz günlerde Ohri Başpiskoposu Stefan ile İstanbul Başpiskoposu Bartholomeos'un İstanbul'da gerçekleştirdiği ayin vesilesiyle VMRO-DPMNE lideri Hristijan Mickoski, kilisenin kimlik tanımı için temel alınan önemli sütunlardan birisi olduğu ve güçlü bir kilise yapısının Kuzey Makedonya'nın istikrarına katkı sunduğunu belirtti (Republica English, 2022j). Bu durum yaklaşan seçimlerle birlikte muhalefetin dini söylemlere başvurmadaki potansiyelini gözler önüne seriyor.

Rusya ile çok yakın ilişkileri olan VMRO-DPMNE, son zamanlarda Avrupa Birliği yetkilileri ile temas halinde. VMRO-DPMNE lideri Hristijan Mickoski, partinin genel başkan yardımcısı Aleksandar Nikoloski ve Timco Mucunski ile birlikte geçtiğimiz pazartesi günü Avrupa Parlamentosu Milletvekili Marion Walsman ve Avrupa Birliği Makedonya Delegasyonu Karma Parlamento Komisyonu Başkan Yardımcısı Daniel Braun ile bir araya geldi. Yaptığı hamlelerle mevcut iktidarın zayıflamasıyla birlikte hem içeride hem de dışarıda daha görülür hale gelen VMRO-DPMNE, yapılan kamuoyu yoklamalarında üstünlüğü ele geçirdiği görülüyor. Makedonya Uluslararası İşbirliği Merkezi'nin (MCIC) yaptığı son kamuoyu yoklaması sonrasında VMRO-DPMNE, SDSM karşısında bu güne kadar yapılan kamuoyu yoklamalarında ilk defa farkı bu kadar açtı. Bu kamuoyu yoklamasında VMRO-DPMNE'nin oy oranı %20,7 olarak gözükürken, iktidardaki SDSM'nin oy oranı ise %14,6'da kaldı (Republica English, 2022k).

Sonuç

Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği sürecinin önemli ölçüde tıkanması mevcut hükümetin ABD'ye daha fazla yakınlaşmasıyla sonuçlandı.

Özellikle Sırbistan'ın başını çektiği ve Arnavutluk ve Kuzey Makedonya'yı kapsayan Açık Balkan Girişimi ABD tarafından açık bir şekilde desteklenmektedir. Ancak gerek ABD ile olan yakınlaşmanın gerekse Açık Balkan Girişiminin Avrupa Birliği'ne tam üyelik perspektifinin yerini tutmayacağı açıktır. ABD ile geliştirilecek olan özel ilişki biçimi, tıpkı Arnavutluk'ta olduğu gibi, bu ülkenin yeni askeri talepleri ile sonuçlanabilir. Özellikle Ukrayna Krizi ile birlikte Balkan coğrafyasında askeri varlığını artırmak isteyen ABD, bu durumu bir fırsata çevirerek Kuzey Makedonya'da askerî açıdan yeni hamleler yapabilir. Ülkede etkisini giderek artıran enflasyon ve hayat pahalılığı ise çözüm bekleyen bir diğer mesele. Doğal gaz açısından tamamen Rusya'ya bağımlı olan Kuzey Makedonya'nın önümüzdeki süreçte bu sorunun çözümüne yönelik ne gibi katkılar sunacağı merak konusu. Ancak mevcut hükümetin ABD ile yakınlaşması halinde Rusya'nın doğal gaz enstrümanını kullanması Kuzey Makedonya'daki siyasi dengeleri değiştirme potansiyeli mevcuttur. Toplumun önemli kesimleri hükümetin açıkladığı enflasyon oranlarına inanmıyor ve gerçek enflasyonun %50'nin üzerinde olduğuna dair bir inanış mevcuttur. Bu durumun daha da kötüleşmesi durumunda kitlesel gösteriler ve sokak hareketleri ivme kazanabilir ve ülkedeki etnik fay hatları tetiklenebilir. Böyle bir durumda ise tıpkı Bosna Hersek'te olduğu gibi NATO ve ABD başta olmak üzere Kuzey Makedonya'daki askeri varlıklarını artırmak için bu durumu bir fırsat olarak göreceklendir.

Kuzey Makedonya'da oluşan bu kırılğan tablo karşısında mevcut ana muhalefet VMRO-DPMNE sokak gösterilerini her geçen gün artırarak devam ediyor. VMRO-DPMNE lideri Hristijan Mickoski demokrasi ve sokak yoluyla değişime doğru ilerlediklerini belirterek erken seçim çağrılarını gün geçtikçe artırmaya başladı. Yerel seçimlerden sonra kazandığı büyükşehirler ile iç kamuoyunda görünürlüğünü artıran muhalefet, Mickovski'nin geçtiğimiz günlerde Avrupa Parlamentosu'ndan milletvekilleri ile görüşerek dış dünyada da bir meşruiyet arayışında olduğu görülüyor. Söz konusu diplomatik görüşmelerin ne kadar etkili olacağı merak konusudur. Ancak Avrupa Birliği'nin olası bir iktidar değişikliğinde Kuzey Makedonya'yı kaybetmek istemediği açık bir şekilde gözüküyor. Muhalefetin kitle-

leri meydanlara çağırdığı şu günlerde Arnavut orijinli Alternative partisi Milletvekili İskender Reçepi'nin partiden ayrılması zamanlama açısından oldukça manidardır. Yeni istifaların olması durumunda Kuzey Makedonya bir erken seçimle karşı karşıya kalabilir. Mevcut muhalefetin ise bölgesel ve küresel denklemler açısından nasıl bir strateji isteyeceği Kuzey Makedonya'nın geleceğini tayin edecek en önemli faktördür.

Kuzey Makedonya siyasetinin Avrupa Birliği ve Rusya ekseninde iki kutba sıkıştığı ve taraflar arasındaki gerilimin giderek arttığı şu günlerde Türkiye'nin bölgedeki tutumu Kuzey Makedonya'nın istikrarı açısından son derece önemlidir. Özellikle son yıllarda bölgede yürüttüğü aktif dış politika ile Türkiye, Kuzey Makedonya açısından bir üçüncü seçenek olabilir. Ukrayna Krizi'nde üstlenilen rol, Bosna Hersek'te tarafları bir araya getirerek gösterilen tutum, birbirlerini diplomatik olarak tanımayan Sırbistan ve Kosova gibi iki ülkeyle aynı anda derinleştirilebilen ilişkiler Türkiye'yi diplomatik açıdan bir çekim merkezi yapabilir. Türkiye'nin tarihsel bağlarının çok güçlü olduğu Kuzey Makedonya Arnavutları bu açıdan bir fırsat olabilir. Başkent Üsküp'te rastlanılan Arnavut esnafın neredeyse tamamı Türkçe konuşabilmekte ve Türkiye'ye yönelik olumlu hava Üsküp sokaklarında açık bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin başta Kuzey Makedonya ve Sırbistan olmak üzere bölge ülkeleri ile ticaret hacmi her geçen gün artmaktadır. Bu çerçevede Açık Balkan İnisiyatifi'ndeki ülkeler gibi bir Balkan ülkesi ve Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü olan Türkiye, önümüzdeki süreçte bu inisiyatife katılma konusunda girişimlerde bulunarak Kuzey Makedonya'nın ekonomik ve siyasi istikrarına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

Al Jazeera, (1 September 2022). Sjeverna Makedonija Uvela Mjere Štednje I Vanredno Stanje Za Energente, <https://balkans.aljazeera.net/videos/2022/9/1/sjeverna-makedonija-uvela-mjere-stednje-i-vanredno-stanje-za-energente>, (Date Accessed: 2 September 2022).

Balkan News, (2 Kasım 2021). “Kuzey Makedonya’da Belirsizlik Hâkim”, <https://www.balkannews.com.tr/kuzey-makedonya/kuzey-makedonyada-belirsizlik-hakim-h1535.html>, (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022).

Balkan News, (9 Haziran 2022b). “Bulgaristan’da Kuzey Makedonya Kaynaklı Hükümet Krizi”, <https://www.balkannews.com.tr/balkanlar/bulgaristanda-kuzey-makedonya-kaynakli-hukumet-krizi-h3353.html>, (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2022).

Balkan News, (17 Ocak 2022a). “Kuzey Makedonya’da Yeni Hükümet Kuruldu, Balkan News <https://www.balkannews.com.tr/kuzey-makedonya/kuzey-makedonyada-yeni-hukumet-kuruldu-h2146.html>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).

Clapp, A. (5 January 2018). From Russia with Love: The New Greek Oligarchy. The American Interest, <https://www.the-american-interest.com/2018/01/05/new-greek-oligarchy/> (Date Accessed: 13 July 2022).

Fazlagikj, A. & Abdula, F. (16 Temmuz 2020). Kuzey Makedonya’da Erken Genel Seçimin Sonuçları Açıklandı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kuzey-makedonyada-erken-genel-secimin-sonuclari-aciklandi/1913214>, (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).

Free Press, “ACER: Kuzey Makedonya, Bosna Hersek ve Moldova En Çok Rus Gazına Bağımlı”, <https://www.slobodenpecat.mk/tr/acer-severna-makedonija-bih-i-moldavijanajzavisni-od-ruskiot-gas/>, (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022).

Hakan Albayrak, (18 Ocak 2022). Makedonya Hükümetinde Arnavut Fırtınası, <https://www.karar.com/yazarlar/hakan-albayrak/makedonya-hukumetinde-arnavut-firtinasi-1591882>, (Erişim Tarihi:10 Şubat 2022).

Nektaria Stamouli, (13 December 2021). Dimitar Kovachevski On Course To Become North Macedonia’s New Prime Minister, Politico, <https://www.politico.eu/article/kovachevski-north-macedonia-new-prime-minister/>, (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2022).

Ntv, (29 Mayıs 2022). “Sırbistan ve Rusya Doğalgaz Konusunda Anlaştı”, <https://www.ntv.com.tr/dunya/sirbistan-ve-rusya-dogalgaz-konusunda-anlasti,7bMwB6swiU-hN23LK6mMgw>, (Erişim Tarihi: 8 Haziran 2022).

Petkovski, L., (2016) Authoritarian Populism And Hegemony: Constructing ‘The People’ In Macedonia’s Illiberal Discourse, Contemporary South Eastern Europe. 3 (2), pp. 44-66.

Republica English (21 February 2022a). “Bujar Osmani Strongly Condemns Russia’s Recognition of Donetsk and Luhansk”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/bujar-osmani-strongly-condemns-russia-as-recognition-of-donetsk-and-luhansk/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English (29 May 2022f). “New Rise in Prices of Basic Foodstuffs”, <https://english.republika.mk/news/economy/new-rise-in-prices-of-basic-foodstuffs/>, (Date Accessed: 12 June 2022).

Republica English, (21 March 2022b). “Foreign Minister Osmani Meets With EU Counterparts To Discuss Macedonia’s Stalled EU Accession”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/foreign-minister-osmani-meets-with-eu-counterparts-to-discuss-macedonias-stalled-eu-accession/>, (Date Accessed: 13 July 2022)

Republica English, (12 July 2022j). “Mickoski: The Church is One Of The Important Pillars On Which Our Identity Recognition is Based”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/mickoski-the-church-is-one-of-the-important-pillars-on-which-our-identity-recognition-is-based/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English, (12 July 2022k). “The Government Didn’t Meet The Expectations Of The Citizens: Biggest Advantage of VMRO-DPMNE So Far, SDSM Lags Behind By 6.1%”, <https://english.republika.mk/news/>

macedonia/the-government-didnt-meet-the-expectations-of-the-citizens-biggest-advantage-of-vmro-dpmne-so-far-sdsm-lags-behind-by-6-1/, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English, (21 March 2022g). “The Government Plans to Allow Traders to Export The Grain it Secured from Serbia for Profit”, <https://english.republika.mk/news/economy/the-government-plans-to-allow-traders-to-export-the-grain-it-secured-from-serbia-for-profit/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English, (22 May 2022c). Bulgarian Parliament Speaker announces that the veto against Macedonia will stay in place, <https://english.republika.mk/news/macedonia/bulgarian-parliament-speaker-announces-that-the-veto-will-stay-in-place/>, (Date Accessed: 10 July 2022).

Republica English, (29 May 2022i). “Nikoloski Urges Citizens To Join 18 June Protest For Early Parliamentary Elections And A Way Out Of The Crisis”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/nikoloski-urges-citizens-to-join-18-june-protest-for-early-parliamentary-elections-and-a-way-out-of-the-crisis/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English, (30 May 2022d). “Pendarovski says EU perspective in the foreseeable future is unfortunately over”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/pendarovski-says-eu-perspective-in-the-foreseeable-future-is-unfortunately-over/>, (Date Accessed: 10 July 2022).

Republica English, (30 May 2022e). “New Fuel Prices in Macedonia”, <https://english.republika.mk/news/economy/new-fuel-prices-in-macedonia/>, (Date Accessed: 11 June 2022).

Republica English, (8 March 2022h). “VMRO: SDSM Can't Blame The Multiple Crises It Caused On The War In Ukraine”, <https://english.republika.mk/news/macedonia/vmro-sdsm-cant-blame-the-multiple-crises-it-caused-on-the-war-in-ukraine/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Republica English, (8 March 2022i). “VMRO Calls For A Major Reduction In The Fuel And Food Taxes”, <https://english.republika.mk/news/economy/vmro-calls-for-a-major-reduction-in-the-fuel-and-food-taxes/>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Sarajevo Times, (1 June 2022). “Bosnia Herzegovina Gas Supplier signs Agreement with Russian Gazprom”, <https://sarajevotimes.com/bih-gas-supplier-signs-agreement-with-russian-gazprom/>, (Date Accessed: 10 June 2022).

Sinisa Jakov Marusic, (12 November 2021). North Macedonia Govt Survives Threat, Hints at Boosting Majority, Balkan Insight <https://balkaninsight.com/2021/11/12/north-macedonia-govt-survives-threat-hints-at-boosting-majority/>, (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

Sinisa Jakov Marusic, (6 December 2021). North Macedonia Govt Solidifies Majority, Adding New Coalition Partner, Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/2021/12/06/north-macedonia-govt-solidifies-majority-adding-new-coalition-partner/>, (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

VMRO-DPMNE Resmi İnternet Sitesi, <https://www.vmro-dpmne.org.mk/index.php/organizacija/sovet-na-veterani>, (Erişim Tarihi: 30 Mart 2022)

Yeniçağ Gazetesi, (17 Ocak 2022). Kuzey Makedonya'da yeni hükümet güvenoyu aldı, Yeniçağ Gazetesi, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kuzey-makedonyada-yeni-hukümet-guvenoyu-aldi-500673h.htm>, (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).

Yusuf Emin Youtube Kanalı. (2020). Kuzey Makedonya Seçim Özel - 4.Bölüm (2. Kısım), https://www.youtube.com/watch?v=d97vrlIrxFE&ab_channel=YusufEmin. (Erişim Tarihi: 1 Haziran 2022).

Zakharov, A. (2017). Расследование РБК: Как Россиянин Стал Самым Богатым Человеком Македонии. RBC, <https://www.rbc.ru/magazine/2017/10/59c2aa029a79473e38382464>, (Date Accessed: 13 July 2022).

Extended Summary

The political and economic uncertainty in the Balkan geography rose to a high level as the security concerns created by the Ukraine crisis combined with the economic problems that deepened with the pandemic. North Macedonia is one of the countries most impacted by the latest developments, due to its geopolitical location and demographic structure. In the parliamentary arithmetic that emerged as a result of the elections organized on 15 July 2020 in North Macedonia, the alliance led by the current ruling party, the Social Democratic Union of Macedonia (SDSM), has 46 deputies in the 120-member parliament, the main opposition Macedonian Internal Revolutionary Organization - Democratic National Union of Macedonia Party (VMRO-DPMNE) is represented by 44 deputies, and the coalition formed by Albanian parties is represented by 12 deputies. The remaining seats are divided among the various parties. SDSM formed the government as a result of its coalition with Albanian parties and VMRO-DPMNE became the main opposition. However, the local elections held on October 31, 2021, had a heavy toll on the ruling wing. VMRO-DPMNE has won many metropolitan municipalities, including the capital city of Skopje, increasing the number of municipalities it owns from 5 to 42. On the other hand, SDSM was able to win only 16 of the 57 municipalities it held before the elections. After the heavy defeat, Prime Minister Zaev resigned as both prime minister and SDSM party chairman positions. Dimitar Kovachevski, his successor, agreed with the Albanian parties and formed the new government. The new government was established by SDSM, Liberal Democratic Party (LDP), Democratic Union for Integration (BDI), and Alternativa. 10 of the 20 ministers in the cabinet are of Albanian origin.

The current government in North Macedonia has always followed a policy in line with the European Union and has repeatedly expressed its goals for full membership. The ruling partner Albanian parties have long had a history of strategic cooperation with the US. VMRO-DPMNE, the main opposition party, represents a pro-Russian line. The practice of the

Cold War, which arouse especially in the Balkans as a result of the Ukraine Crisis, is increasing the political polarization in the country day by day. Both Bulgaria's veto of North Macedonia's membership in the union and the internal dynamics in the country weakens the belief in the European Union the country. Despite the favorable conjuncture created by the Ukraine Crisis for the European Union enlargement process, The European Union membership process of North Macedonia has come to a freezing point. Due to the political instability in Bulgaria, this process seems difficult to repair in the short term. This situation severely limits the room for maneuver of the ruling SDSM in both domestic and foreign policy. When we add the deepening economic crisis, the picture is not very encouraging for North Macedonia. It is a matter of curiosity how the government will cope with the 100% dependency on Russian natural gas and increasing inflation. North Macedonia is becoming more dependent on Serbia for food and it cannot produce an alternative to this situation. The Open Balkan Initiative, formed by the Western Balkan countries among themselves, cannot hide the fact of the frozen European Union membership process of North Macedonia.

The political atmosphere in North Macedonia led the main opposition VMRO-VPMNE to pursue more active policies. This alliance, which is known to have close relations with the Russian oligarchs and defines itself as a Christian Democrat, accelerated the calls for early elections and protest demonstrations with the self-confidence gained by its success in the local elections. Party officials, who hold the current government responsible for the current economic crisis and the situation in foreign policy, believe that the government is using the Ukraine crisis as an excuse. VMRO-DPMNE, which has become more visible both inside and outside with the weakening of the current power with the moves it has made, seems to have gained the upper hand in the opinion polls. Following the latest opinion poll conducted by Macedonian Center for International Cooperation (MCIC), VMRO-DPMNE has made such a difference in opinion polls against SDSM for the first time. In this opinion poll, VMRO-DPMNE's vote rate was 20.7%, while the ruling SDSM's vote rate remained at 14.6%. In the

picture reached in North Macedonia, there is a strong possibility that the protests led by the opposition will turn into acts of violence. Looking at the public opinion polls, it is seen that North Macedonia is on the verge of a political change. However, the effects of the said change will not be limited only to the domestic but will have regional and global consequences.

It is among the possible scenarios that the current government in the country will get closer to the USA as an alternative to the blocked European Union process. The Open Balkan Initiative, led by Serbia and covering Albania and North Macedonia, is openly supported by the United States. The special form of relationship that will be developed with the USA may result in new military demands for this country, just as in Albania and Kosovo. In the face of such a situation, it would undoubtedly face fierce opposition from the VMRO-DPMNE. Mass demonstrations and street movements could gain momentum and trigger ethnic fault lines in the country. As in Bosnia and Herzegovina, they will see this situation as an opportunity to increase their military presence in North Macedonia, especially in NATO and the USA. Türkiye's position in the region is extremely important for the stability of North Macedonia these days when the politics of North Macedonia are stuck on two poles on the axis of the European Union and Russia and the tension between the parties is increasing. Türkiye may be a third option for North Macedonia, especially with its active foreign policy in the region in recent years. The role undertaken in the Ukraine Crisis, the attitude shown by bringing the parties together in Bosnia and Herzegovina, and the relations that can be deepened simultaneously with two countries such as Serbia and Kosovo, which do not know each other diplomatically, can make Türkiye a diplomatic center of attraction. In addition, Türkiye's trade volume with the countries in the region is increasing day by day. In this context, Türkiye, which has the status of a Balkan country and a candidate country for the European Union, like the countries in the Open Balkan Initiative, can contribute to the economic and political stability of North Macedonia by taking initiatives to participate in this initiative in the coming period.

KEY DETERMINANTS OF THE RISE OF RADICAL RIGHT PARTIES IN EUROPE

Museyib Shiraliyev

Abstract

The far-right reflects the growing internal crisis of liberal democracy. Voters who think that Europe cannot solve its own problems seem to be more likely to support far-right parties. Discourses against “foreigners” in Europe have made immigrants and refugees a social problem. Based on this perspective based on prejudices and stereotypes, immigrants, who make up a significant part of the European population, suffer from the exclusionary position of far-right parties. Almost all far-right parties point to the immigrant population as the main culprit for the problems in the country or the continent. In such a situation, the crisis will lead to rejection of politics and support of parties that are considered to be the most distant from the dominant political class. In this study, in line with the data obtained by the literature review method, the rising trend of the far right, which has started to increase its power in Europe, the factors that reveal the right-wing parties and cause them to gain votes will be examined, so the main reasons for the rise of the far-right parties will be investigated. These developments will be discussed within the framework of three main factors, “the unstable economic situation” in Europe, “refugee crises and migration” and “political dissatisfaction”, and the reasons for the crisis in the European party system will be learned and its relationship with Brexit and far-right movements will be explained.

Keywords: *Radical Right, Populism, European Union, Crisis, Brexit*

AVRUPA’DA AŞIRI SAĞ PARTİLERİN YÜKSELİŞİNİN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ*

Museyib Shiraliyev**

Öz

Aşırı sağ, liberal demokrasinin büyüyen iç krizini yansıtmaktadır. Avrupa’nın bir bütün olarak kendi sorunlarını çözemeyeceğini düşünen seçmenlerin, aşırı sağ partileri destekleme olasılıkları daha yüksek görünmektedir. Avrupa’da “yabancı” karşıtı söylemler göçmenleri ve mültecileri toplumsal bir sorun haline getirmiştir. Önyargı ve stereotiplere dayalı bu bakış açısına dayanarak, Avrupa nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan göçmenler, aşırı sağ partilerin dışlayıcı konumundan zarar görmektedir. Neredeyse tüm aşırı sağ partiler, ülkedeki veya kıtadaki sorunların asıl sorumlusu olarak göçmen nüfusu işaret etmektedir. Böyle bir durumda kriz, siyasetin reddedilmesine ve egemen siyasi sınıftan en uzak olduğu düşünülen partilerin desteklenmesine neden olacaktır. Bu çalışmada, literatür taraması yöntemiyle elde edilen veriler doğrultusunda, Avrupa’da güçlerini arttırmaya başlayan aşırı sağın yükseliş trendi, sağcı partileri ortaya çıkaran ve onların oy kazanmalarına neden olan faktörler incelenecek, dolayısıyla aşırı sağ partilerin yükselişinin temel ana nedenleri araştırılacaktır. Bu gelişmeler üç ana faktör olan Avrupa’daki “istikrarsız ekonomik durum”, “mülteci krizleri ve göç” ve “siyaset memnuniyetsizliği” çerçevesinde ele alınacak ve Avrupa parti sistemindeki kriz nedenleri öğrenilirken onun Brexit ve aşırı sağ hareketleriyle ilişkisi açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aşırı Sağ, Popülizm, Avrupa Birliği, Kriz, Brexit*

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi I. Uluslararası İlişkiler Lisansüstü Öğrenci Kongresinde bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, msirliyev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7407-194X>
Bu makaleye atf için: Shiraliyev, Museyib. (2022). Avrupa’da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişinin Temel Belirleyicileri, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 140-159

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana Avrupa siyaseti çoğunlukla “muhafazakârlar ve Hıristiyan Demokratlar, sosyalistler, sosyal Demokratlar ve liberaller” tarafından yönetilmiştir. Fakat 1980'lerden başlayarak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ırkçı, göçmen ve Müslüman karşıtı söylemleri benimseyen aşırı sağ partilerin gelişmekte olduğu gözlemlenmektedir. Bu tür popülist sağcı partileri görmek neredeyse her Avrupa ülkesinde kaçınılmaz hale gelmiştir. İstatiksel veriler¹ Avrupa'nın çoğunda en az bir başarılı aşırı sağcı parti var olduğunu, Avrupa ülkelerinin üçte birinde aşırı sağcıların en etkili üç parti arasında yer aldığını göstermektedir. Son otuz yılda, Avrupada sağ popülist partiler, ulusal, eyalet ve yerel düzeyde önemli seçim kazanımları elde etmişlerdir. Özellikle bu tür aşırı sağ partilerin Fransa, Avusturya, Hollanda, İsveç, Belçika, Almanya ve Macaristan'da bölgesel ve ulusal seçimlerde rekor sonuçlar elde ettiği bildirilmektedir.

Bununla birlikte, birkaç ülkede olağanüstü başarıya rağmen, sağ popülizm henüz Avrupa çapında bir kitle fenomeni değildir. Ayrıca sağ kanat popülist partilerin büyümesi, mevcut düzende artık temsil edildiğini düşünmeyen seçmenleri kendilerinden uzaklaştıran geleneksel sol ve sosyal demokrat partilerin pahasına gerçekleşmektedir. Dolayısıyla genel sonuç, çoğu bireyin aşırı sağ partilere, onlarla aynı fikirde oldukları için oy vermesidir. Yani göç, hukuk ve düzen, Avrupa entegrasyonu ve siyasi sistemin işleyiş şekli gibi konularda ideolojik olarak kendilerine yakın olan partilerin lehine rasyonel bir karar vermektedirler.

Peki, bu vatandaşlar tam olarak neden bu tür tutumlara sahip diye sordüğümüzde, varılan sonuç, vatandaşların küreselleşmenin sonucu olarak kendilerini tehdit altında hissetmeleridir. Bu vatandaşlar, genel olarak, işgücü piyasasının geleneksel olarak korunan sektörlerinde işlerini ve kimliklerini kaybedebileceklerinden korkan daha az eğitilmiş çalışan gruplardır. Bu süreçte hem ekonomik krizler ve sanayileşme hem de göç ve ulusal

devletlerin bu sorunları çözmedeki başarısızlığı aşırı sağ partilerin seçmen bulabilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca sosyal medyanın da aşırı sağ partiler lehine yarattığı algı bu süreçte etkili olmaktadır.

Özellikle Brexit'in ortaya çıkması ise Avrupa'nın içinde bulunduğu krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Birleşik Krallık'ın ardından kıtada bulunan diğer aşırı sağ ve Avrupa karşıtı partilerin seslerinin daha fazla duyulduğu gözlemlenmiş ve AB'nin en önemli politikalarının başında gelen temel kavramlar sorgulanır hale gelmiştir. Öte yandan, mevcut ekonomik ve sağlık krizlerinin, toplumdaki diğer milletlerden veya etnik azınlıklardan olan insanlara karşı ırkçılık düzeyini arttıracak beklenmektedir. Böyle bir durumda kriz, siyasetin reddedilmesine ve egemen siyasi sınıftan en uzak olduğu düşünülen partilerin desteklenmesine neden olacaktır.

Dolayısıyla bu çalışmada ilk olarak, Avrupada güçlerini arttırmaya başlayan aşırı sağın yükseliş trendi, sağcı partileri ortaya çıkaran ve onların oy kazanmalarına neden olan faktörler incelenecektir. Ayrıca bu çalışmada – Aşırı sağın yükselmesinin altında yatan temel nedenler nelerdir? Seçmenler niçin sağ kanat popülizmini bu kadar çekici bulmaktadırlar? sorularına yanıt aranacaktır. Bu gelişmeler üç ana faktör olan Avrupadaki “istikrarsız ekonomik durum”, “mülteci krizleri ve göç” ve “siyaset memnuniyetsizliği” çerçevesinde ele alınacak ve Avrupa parti sistemindeki kriz nedenleri öğrenilirken onun aşırı sağ hareketler ve Brexit ile ilişkisi açıklanacaktır.

Avrupa'da Aşırı Sağ

Aşırı sağ ve popülizm

Radikal sağ veya aşırı sağ, siyasette en yüksek sağ kanat biçimini göstermektedir. Hiyerarşi ile derinden bağlı olan aşırı sağ; bu nedenle siyasi çıkarları için kendi görüşüne yakın grupların üstünlüğünü savunmaktadır. Genel olarak aşırı sağ terimi, istenmeyen gruplara, sosyokültürel baskılara, milliyet ayrımcılığına karşı göç ve uyumsuzluk duruşları; diğerlerinden üstün olanlara karşı tutumlar gibi ırksal ve dini bir grup, küreselleşme karşıtı görüşleri içermektedir. Başka bir deyişle, kavram aşırı milliyetçi, yabancı

¹ Bkz: Parties and Elections in Europe, <http://www.parties-and-elections.eu/countries.html>.

düşmanı, ırkçı, köktendinci veya gerici görüşlere sahip kişi veya grupları tanımlamak için kullanılmaktadır (Mudde, 2010: 1174-1176). Aşırı sağ hareketi ifade ederken, Betz ve Immerfall (1998:1) da şöyle bir tanım yapmıştır:

“Demokratik sistemin kurallarını, eşitlik ilkesini, bireysel özgürlüğü ve siyasi aktörlerin tamamının eşit haklardan yararlanmasını reddeden ve bunun yerine ırk, etnik köken, din gibi kişisel özelliklere dayalı otoriter bir sistemin savunuculuğunu yapan hem kendi ülkesinde, hem dış politikada siyasi amaçlara ulaşmak için “şiddeti” gerekli bir araç olarak kabul eden görüş...”

Dolayısıyla aşırı sağcıların temel dayanak noktalarından biri; etnik homojenlik yaklaşımıyla bir ırkın diğerlerinden ayrı bir topluluk oluşturması tasavvurunu içeren “ulusal topluluk” ideolojisidir. Ancak bu çerçevede aşırı sağ faşizm ile karıştırılmamalıdır. Günümüz aşırı sağ partileri, geleneksel faşist hareketlerin tam aksine, anti-demokratik değillerdir. Aşırı sağın demokrasi karşıtı olmadığı, halkın egemenliği ve çoğunluğun yönetimi kavramlarını benimsediği, fakat liberal demokrasinin azınlık hakları ve kültürel çoğulculuk gibi kavramlarının günümüz aşırı sağı tarafından reddedildiği belirtilmektedir (Aslan, 2018: 52). Ayrıca başarılı aşırı sağ partiler artık kendilerini karizmatik liderlerin kitlelere “cennete giden yolu gösterdiği Führer partileri” olarak sunmamaktadır. Aksine, sistem partilerinin yerleşmiş elit demokrasisinde siyasi nüfuzdan yoksun olan sıradan insanlara seslendiklerini iddia etmektedirler (Hillebrand, 2014: 9).

Bu doğrultuda aşırı sağ partiler için politikalarında en önemli araçlardan biri popülizmdir. Popülizm, toplum üzerinde seçkin bir tabaka tarafından halk çıkarlarının bastırıldığını ve de engellediğini varsaymaktadır (Hürriyet, 2020). Popülizmin temel belirleyici özelliği; seçkinlerin “kötü veya yolsuz”, toplumun ise “iyi veya saf” olarak konumlandırılmasıdır. Kısaca, aşırı sağ, toplumu ahlaki ve etnik değerler bakımından homojen olarak gören tekçi bir yapı olup, halkın iradesini aşındıran ve “özel çıkarları” koruyan bir sistem olarak ifade edilmektedir (BBC, 2018).

Ayrıca aşırı sağ partiler hem popülist hem de otoriter yanlısı inançlar taşımaktadırlar. Popülist aşırı sağ partiler, vatandaşların ulusun yaşayabilirliğine katkıda bulunduğunu ve bu yüzden onlara ayrıcalıkların verilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bununla birlikte, yabancılar veya mülteciler, etnik merkezci ve göçmen karşıtı duyguları içeren bir tehdit olarak görülmektedir (Schumann et al., 2019: 4).

Avrupa'da aşırı sağ partilerin yükselişi

Avrupa örneğinde aşırı sağ partiler 1990'lardan itibaren siyaset sahnesine girmiş ve kendilerini göstermeye başlamışlardır. Önceleri halk tarafından yeteri kadar desteklenmeyen partiler gitgide iktidar ortağı olacak oranda seçmen oyu kazanabilmişlerdir. Ulusal seçimlerde popülist partilere oy veren Avrupalıların sayısı, yüzyılın başından bu yana ortalama yüzde 7'den yüzde 25'in üzerine çıkmıştır. Yirmi yıl önce, sadece iki Avrupa ülkesi – Slovakya ve İsviçre hükümette popülist partilere sahipken, bugün hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde aşırı sağ partiler vardır. Hatta kabinesinde en az bir popülist parti bulunan hükümetler tarafından yönetilen Avrupalıların sayısı 12,5 milyondan yaklaşık 170 milyona çıkmıştır (Grindheim, 2019: 758).

Son yıllarda gerçekleştirilen seçimlere baktığımızda, bu durum çok net görülmektedir. Örneğin; Almanya için Alternatif (AfD), yalnızca birkaç yıl içinde, Almanya'nın parti-politik yelpazesinde kendine bir yer açmıştır. 2013 yılında kurulan parti, hızla saygın gösterilere imza atmış ve 2014'ten bu yana tüm ulusal ve eyalet seçimlerinde yüzde 5 barajını geçmiştir. Partinin bugüne kadarki en büyük başarısı şüphesiz Eylül 2017 Federal Meclis seçimleri olmuştur: Ulusal seçimlerde yüzde 12,6 oranında oyun kazanılması, AfD'yi ulusal düzeyde hesaba katılması gereken bir güç haline getirmiştir (Giebler & Regel, 2018: 5). İtalya'da da 2018 seçimlerinde aşırı sağ blok yüzde 50'yi aşarken, bu bloktaki en yüksek oyu yüzde 17.4 ile aşırı sağ Kuzey Ligi (Lega) partisi almıştır. 2017 yılında yapılan parlamento seçimlerinde aşırı sağcı FPÖ, bir önceki seçime göre oylarını % 5,5 puan artırarak % 26'lık oy oranıyla ülkesinde üçüncü sırada yer almıştır. Özellikle

2000 yılından itibaren Avusturya Halk Partisi (ÖVP) ile kurduğu koalisyon, Avusturya Özgürlük Partisi'ni (FPÖ) ulusal siyasetin en önemli temel aktörlerinden biri haline getirmiştir. Hollanda'da 2006 yılında Temsilciler Meclisinde Geert Wilders'ın tek kişilik partisinin ardılı olarak kurulan Özgürlük Partisi (PVV) aynı yıl yapılan genel seçimlerde dokuz sandalye kazanmış ve parlamentoda beşinci en büyük parti olmuştur. 2010 genel seçimlerinde de yüzde 15,5 oy oranıyla üçüncü büyük parti olmayı başarmıştır. 2017'deki seçimlerde ise meclise 20 milletvekili sokmuş ve ikinci parti olmuştur (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Avrupa'da aşırı sağ partilerin ulusal seçimlerde elde ettikleri oy oranları (2017 yılına kadar):

Ülke adı	Parti	Kuruluş yılı	En yüksek oy aldığı yıl	Parlamento seçimlerindeki Oy oranı	Koalisyon hükümet
Avusturya	Özgürlük Partisi (FPÖ)	1956	2017	% 26	+
Belçika	Vlaams Blok/Vlaams Belang	1979 2004	2004	% 24,15	-
Danimarka	Danimarka Halk Partisi (DF)	1995	2015	% 21,1	+
Fransa	Ulusal Cephe (FN)	1972	1997	% 14,9	-
Almanya	Almanya için Alternatif Partisi (AfD)	2013	2017	% 12,6	-
İtalya	Kuzey Ligi Ulusal İttifak (AN)	1991 1995	2018 1996	% 17,4 % 15,7	+
Hollanda	Özgürlük Partisi (PVV)	2006	2010	% 15,5	+
İsviçre	İsviçre Halk Partisi	1971	2015	% 29,4	+
Norveç	İlerleme Partisi	1973	2009	% 22,9	+

Kaynak: Parties and Elections in Europe, <http://www.parties-and-elections.eu/countries.html> sitesindeki verilerden derlenmiştir.

Genellikle bu aşırı sağ partilerin hedefleri, ulusun çoğunluk kültürünü korumak ve ulusu mümkün olduğunca etnik açıdan homojen tutmaktır. Dolayısıyla aşırı sağ partilerin ortak özellikleri dikkate alınarak, siyasi ve ideolojik bir genelleme yapacak olursak, ilk önce aşırı sağ partilerin kuruluş amaçlarında ve söylemlerinde yer verdiği aşırı milliyetçi tutum, modernitenin beraberinde getirdiği çok kültürlülüğe ve uluslararası girişimlere karşı çıkmaktadır. Böylece, insanlar arasında belirli bir hiyerarşi oluşturarak “biz”ler ve “öteki”ler ayrımına gidilmektedir. Başka bir deyişle, “öteki”lere karşı olumsuz algılara dayanan ayrımcı eğilim içeren radikal milletçilik, liberal öğretinin temel savlarından olan insanların eşitliğine ilişkin görüşleri reddetmektedir. Aşırı sağ partiler, insanlar arasındaki eşitliği kabul etseler bile, insanların farklı geleneklere, yaşam tarzlarına ve inanışlara sahip olduklarını düşündükleri için her kültürün kendi coğrafyasında gelişmesini istemektedirler. Onlar, sorunlar karşısında basit çözümler üreterek elit karşıtlığı yapmakta ve halkın yanında gözükmemektedirler. Aşırı sağ partiler, ana akım siyasi sistemin göz ardı ettiği veya anlayamadığı “sessiz kitlelerin sesi” olduklarını söylemektedirler. Son olarak da güçlü bir devlet anlayışı özellikle aşırı sağ partiler tarafından dillendirilmektedir. Ötekilere karşı, ülkenin geleneksel değerlerinin korunması ve kanunlarla desteklenmesi istenmektedir (Aydın, 2019: 97).

Brexit'i tetikleyen Avrupa şüpheciliği

Birleşik Krallık'ta popülizmin siyasi partiler, seçimler ve hükümet üzerindeki otoriterliği, 2000'li yılların sonuna kadar parti ve parlamenter sistemin etkisiyle oldukça sınırlı kalmıştır. 24 Haziran 2016 tarihinde Brexit referandumunda oy kullanmış (% 51,9) halk tarafından Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde karar verilmesi, daha sonra aynı yıldaki ABD başkanlık seçimlerini Donald Trump'ın kazanması, Avrupa devletlerinin çoğu kısmında popülist aşırı sağ partilerin başta yerel düzey olmak üzere, ulusal düzeyde ve Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde de oy oranlarının yükselmesi, aşırı sağın ve Avrupa şüpheciliğinin yükselişinin belirtileri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca İtalya'da 2018 yılında yapılan seçimlerden

sonra Beş Yıldız hareketi aşırı sağ parti olan Lega ile koalisyon kurmuş, Avusturya'da Özgürlük Partisi (FPÖ) 2017 seçimlerinden sonra merkez sağ parti ile iktidarda ortak olmuş, Almanya için Alternatif (AfD) Partisi ise 2017 yılı federal seçimlerinde barajı geçerek (%12,6) ilk defa parlamentoda yer tutmuştur.

Aynı zamanda, toplumu farklı kutuplara ayıran Brexit süreci, özellikle göç krizi, çok kültürlülüğe karşı söylemler, artmakta olan terör saldırılarına yönelik korku, küreselleşmenin etkisiyle artan sosyo-ekonomik gerilimler ve eşitsizliklerle sentezlenerek AB'den çıkmanın aleyhinde olan politikacıların somut, olumlu argümanlara dayalı uygulamalar öne sürmesini engellemiştir.

Brexit referandumuna yönelik genel açıklamalarından biri, kozmopolit uluslararası etkileşimlere açık olanların AB'de kalmak için oy verirken, coğrafi olarak köklerine bağlı olanların ise AB'den ayrılmak için oy kullanmasıdır. Avrupadaki sağcı partilerin memnuniyetle karşıladığı Brexit gibi süreçlerin diğer AB üyesi devletlerde de gündeme gelerek “domino etkisi” yaratabileceği ve bunun “sonun başlangıcı” olduğu ifade edilmektedir (Öner, 2021: 97-98).

Sonuç olarak, küresel güvensizlik, bölgesel kaos ve göçmenlere karşı yabancı düşmanlığı ortamında Birleşik Krallık'ın sağcı Bağımsızlık Partisi'nin oylarının yükselişte olması ve Muhafazakâr Parti'nin popülizm dalgasıyla karşı karşıya kalması, dönemin hükümetinde baskı unsuru yaratmış, Brexit'i hızlandırmıştır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği kendi içindeki ayrılıkçı güçleri dengelemek istiyorsa, Avrupalı siyasi liderlerin mantıklı kararlar vermesi önemlidir.

Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Başarısının Temel Belirleyicileri

Aşırı sağ partilerin yükselişinin temel nedenlerinden biri, insanların küreselleşmenin olumsuz sosyo-ekonomik etkilerine karşı kendilerini savunmasız hissetmeleridir. Seçim yasaları ve parti koalisyonları, göç ve işsizlik seviyeleri, seçmenlerin cinsiyet ve eğitim düzeyi, ana akım partilerin

ve demokratik kuruluşların işleyişinden duyulan memnuniyetsizlik gibi faktörler aşırı sağ partilerin popülaritesini açıklayabilmektedir (Doroshenko, 2018: 3187). Guibernau (2010), küreselleşmenin hızlandırdığı yeni aşırı sağın yükselişini temel olarak üç nedene dayandırmaktadır: bunlar ana hatlarıyla ekonomik, kültürel ve siyasi nedenlerdir (ss. 5-8).

Ekonomik nedenler

Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde peş peşe yaşanan krizlerin temelinde siyasi olmaktan çok ekonomik nitelik taşıdığı görülmektedir.. AB'nin devam eden ekonomik başarılarına rağmen kriz sırasında bu performansın hiçbir şekilde garanti edilmediği de görülebilir (Ertuğral, 2016: 8). Uluslararası ticaret ve ekonomik krizler, ekonomik güvensizliğe ve nüfusun sosyal düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir. Bu nedenler, Avrupadaki aşırı sağ partilerin seçim başarılarının anlaşılmasında kilit faktörlerdir (Edo & Giesing, 2020: 6).

Küresel ekonomik gelişmeler eşitsizlikleri artırmıştır. Bu sürecin kazananları ile kaybedenleri arasındaki fark her alanda açılmaktadır (Baumel, 2014: 2). Ayrıca AB'nin dünya ticaretindeki ve üretimdeki payı azalma eğilimi içerisindedir. Üretici sanayi sanayileşmiş Batı toplumlarından üretimin daha ucuz, iş kanunlarının daha katı, ücretlerin düşük ve işçi haklarının daha zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır. Başarılı seçkinler bu küresel pazarın esnekliğinden yararlanırken, dönemin mağduru düşük ve orta vasıflı emekçilerin ise işsizlik oranı giderek artmıştır. Sonuçta, farklı bir bölgesel profille beceri ve gelir grupları arasındaki eşitsizlikte artış olmuştur. Ekonomik araştırmalar bu gelişmenin kaybedenlerinin popülist partileri korumacı ve milliyetçi gündemlerle desteklemeye yöneldiğini göstermektedir (Gold, 2020: 72-73).

Ayrıca küreselleşme döneminde ekonomik eşitsizlik; makineleşmenin ve dış kaynak kullanımının büyümesiyle, sermaye ve emek hareketliliğinin artmasıyla, mavi yakalı işçi sendikalarının erozyonuyla, neoliberal “kemmer sıkma” politikalarıyla, bilgi ekonomisinin büyümesiyle ve demokratik

hükümetlerin çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarını düzenleme ya da göç akınlarını engelleme kapasitelerinin sınırlı olmasıyla şiddetlenmiştir (Çolakoğlu, 2019: 936). Özellikle kötüleşen ekonomik ve sosyal koşullar, şiddetli ekonomik kriz dönemlerinde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 2008 ekonomik krizinden kaynaklanan işsizlik artışı, Avrupa'da aşırı sağın yükselişine katkıda bulunmuştur. Ekonomik etkilerinin ötesinde, krizler, vatandaşların ekonomik gerilemeleri durduramadığı düşünülen ulusal ve uluslar-ötesi kurumlara olan güvenini aşındırmıştır (Gerrits, 2014: 6). Buna ek olarak, göçmenlerin ülkelere işlerini çalmak için geldikleri algısı, sığınmacıların ve mültecilerin vatandaşlardan daha fazla sosyal yardım aldığı görüşü, devlete olan kızgınlığı artırmaktadır. Bütün bu durum aşırı sağ partilerin seçmen bulabilmesini kolaylaştırmaktadır (Çöpoğlu, 2017: 5).

Ancak, tek başına ekonomik etkiler popülist partilerin başarısını açıklamaya yetmemektedir. Genel olarak, popülizmin yükselişinin yalnızca tek bir nedenden dolayı açıklanması pek olası değildir. Yine de küreselleşmeye maruz kalmadaki bölgesel ve bireysel farklılıkların, tam da bu tür eşitsizlikleri ele aldığı için, popülist kampanyanın başarısına zemin hazırladığı açıktır.

Kültürel nedenler ve göç

Aşırı sağ partiler uzun süredir Avrupa'da faaliyet göstermektedir. Ancak son zamanlarda popülizm bir Avrupa trendi haline gelmiştir. Bunun "mülteci krizi" bağlamında bariz hale geldiği söylenmektedir. Avrupa özellikle Soğuk Savaş döneminin bitişiyle beraber, artan oranda farklı kültürlerle, etnik gruplara ve dinlere mensup göçmenlerin akınına uğramıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap Baharı gibi siyasal krizlerin sonucunda insanlar kaçış yolu olarak Avrupa'yı görmüşlerdir.

2010-2016 yılları arasında tüm Avrupa Birliği üyesi ülkelere kayıtlı mülteci nüfusunun yaklaşık 4 milyon olduğu belirtilmektedir. Bundan sebeple, en çok kıyı girişlerinden dolayı Almanya, Yunanistan ve İtalya'nın

yanı sıra, başlangıçta Macaristan'ın da etkilendiği görülmektedir. Bu durum özellikle söz konusu ülkelerde yabancı karşıtlığını tırmandıran önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Çolakoğlu, 2019: 934).

Bu doğrultuda bir dizi çalışma, göçmen akımının Avrupa'da sağcı popülist partilere olan desteği artırdığını doğrulamaktadır (Gold, 2020: 74-75). Bu partiler farklı düzeylerde otoriter, radikal, popülist ve ırkçı eğilimler hâkim olmakla birlikte, küreselleşmeye karşı olduklarını da açıkça dillendirmektedirler. Bu bakımdan göçmen karşıtlığı aşırı sağ partilerin temel özelliklerinden biri olup, ülkedeki mevcut tüm sorunların ana kaynağı olarak göçmenleri (ya da yabancıları) görmektedirler. Çoğulcu demokrasiye karşı olan bu siyasal partiler, dinin ve kültürel değerlerin korunması gerektiğine inanmaktadırlar. Avrupa'da yükselişte olan bu akımların toplumun terör odaklı korkusundan faydalanarak siyaset yapması da mültecilere karşı tutumu sertleştirmiştir. Ek olarak aşırı sağ partiler, ülkelerindeki istihdam ve diğer olanaklardan öncelikli olarak hâkim etnik grubun yani kendilerinin yararlanması gerektiğini ifade etmektedirler (Çolakoğlu, 2019: 939).

Yerli kültüre mensup Avrupa vatandaşlarının bir kısmı bu yeni gelenlerin kültürünü kendi ulusunun kültürüne, homojenliğine ve yaşam tarzına bir tehdit olarak görmektedir. Ayrıca Avrupa dışından olan göçmenlerin özellikle Müslüman göçmenlerin hem kendi ülkelerinin ulusal kimliklerini hem de Avrupa kimliğini zayıflattığını ve bulanıklaştırdığını ileri sürmektedirler. Bunun bilincinde olan yeni radikal sağcılar da, hızlı ve ani değişimlerle karakterize edilen çağdaş dünyanın yarattığı güvensizlik ve belirsizlik ortamını, "biz" ve "ötekiler" ayırımına vurgu yapan siyasal söylemler aracılığıyla yeniden şekillendirmeyi başarmışlardır (Şaşmaz, 2020: 80).

Göçmenlerin suç seviyesini yükselttiği, göç ettikleri ülke halkının istihdam olanaklarını olumsuz yönde etkilediği ve eğitim düzeyini düşürdüğü gibi suçlamaların Avrupa'da aşırı sağ partiler tarafından yeniden gündeme getirildiği görülmektedir (Şaşmaz, 2020: 94). Aynı zamanda bu partiler toplumu tek tipleştirmekle homojen bir hale getirmek isteyerek, sosyo-ekonomik sorunların "ötekiler"i dışlayarak çözülebileceğini savunmaktadırlar. Örneğin, Avusturya Özgürlük Partisi'nin parti programında,

“Avusturya bir göç ülkesi değildir” ve Danimarka Halk Partisi programında “Danimarka bir göçmen ülkesi değildir ve hiçbir zaman olmamıştır” ifadeleri yer almıştır. İtalya'da Lega ise, “İstilayı Durdur” mesajını içeren bir seçim afişi kullanmıştır (Grindheim, 2019: 761).

Sonuç olarak bir zamanlar masum bir ekonomik faaliyet olarak görülen, Avrupa devletleri tarafından memnuniyetle karşılanan ve teşvik edilen göç, şimdi Avrupa devletlerini tehdit eden ve sıklıkla suç, sosyo-ekonomik sorunlar, kültürel yoksunluk ve terörizmle bağlantılı olarak görülen bir güvenlik meselesi haline gelmiştir (Middleton, 2016: 21).

Siyasi nedenler

Birçok uluslararası karşılaştırmalı çalışma, popülist aşırı sağ partilerine oy verenlerin siyasetten daha az memnun olduğunu göstermektedir. Popülist aşırı sağ partiler iktidar partilerin sıradan vatandaşları dinlemediklerini iddia ettikleri için, bu partiler memnuniyetsiz vatandaşlar için çekici bir alternatif oluşturmaktadır. Dolayısıyla aşırı sağın güçlenmesi, geleneksel sol ve merkez partilerin zayıflamasıyla alakalı olarak görülmelidir. Çünkü bugün Avrupa parti sisteminde geleneksel partilerin eskisi gibi güçlü olmadığı ya da giderek düşüşte olduğu görülmektedir. Bu durum eş zamanlı olarak muhalefet gücü notasında da sağ partilerin kozunu arttıran bir yapı oluşturmaktadır (Goziev & Özcan, 2020: 84).

Öte yandan çeşitli akademisyenler Avrupa şüpheciliğinin de popülist aşırı sağ partilerine oy vermekle güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Güçlü bir Avrupa şüpheciliği olan vatandaşların, genellikle siyasi yelpazenin kenarındaki partiler arasından seçim yapmaktan başka pek bir seçeneği yoktur. Bu nedenle, popülist aşırı sağ partiler bu seçmenler tarafından geniş ölçüde desteklenmektedir.

Popülist aşırı sağ partilerin yükselişini anlamak için sadece bu partilere oy verenlere bakmak yeterli değildir. Seçmenler dış etkenler ve süreçlerden, birbirleriyle rekabet eden partilerin davranış ve fikirlerinden de etkilenmektedir. Genel olarak popülist partiler, kendilerini modası geçmiş ve

fosilleşmiş siyasi düzene tek alternatif olarak göstermektedirler (Pisoiu & Ahmed, 2015: 171).

Ayrıca Avrupa'ya baktığımızda, aşırı sağ partiler tek başlarına ülke yönetiminde olmasalar bile, diğer partilerin programlarını ve siyaset yaklaşımlarını etkileyebildikleri göze çarpmaktadır. Son aylarda, AB'de milliyetçiliğin yeniden canlanması o kadar güçlü hale gelmiş ki, ana akım partiler de keskin bir şekilde sağa eğilmeye zorlanmış, genellikle temel ilkeleri olan hoşgörü, açıklık ve çeşitlilikten geri çekilmişlerdir (Shuster, 2016).

Medyanın etkisi

Popülist medya kuruluşlarının süregelen çoğalması ve ticarileştirilmesi, genellikle benzer iletişim tarzına başvuran, duygusal dil kullanan ve halk ile “öteki”ler arasındaki ayrımı vurgulayan aşırı sağ partilerin gündemlerini desteklemek için elverişli koşullar yaratmıştır (Doroshenko, 2018: 3187).

Bu doğrultuda son zamanlarda araştırmacılar, popülizmin başarısının iletişim stratejisiyle ilgili olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre popülist siyasi partiler, zayıf örgütlenmeleri nedeniyle konsolide olanlardan daha çok medyaya bağımlıdırlar. Genel olarak, daha fazla görünürlük elde etmek ve seçmen sayılarını artırmak için sansasyonel haberlerden yararlanmaktadırlar. Sosyal medya, seçmenlerle doğrudan iletişim kurup onları harekete geçirebilmek yönünde günümüzde aşırı sağ partiler için güçlü bir araç olmaktadır (Alonso-Muñoz & Casero-Ripollés, 2020: 3).

Bu durum insanlarda farklı bir algı yaratmakta, yalan dahi olsa, liderler medya aracılığıyla ulaşılabilirlik illüzyonu vermekte ve destekçilerle yaklaşma sağlamaktadır. Böyle yaparken aşırı sağ partilerin vermek istedikleri mesaj, “ben halktan biriyim, elit değilim” algısını içermektedir (Karabat, 2017). Örneğin, popülist radikal sağ parti AfD, Eylül 2015 ile Nisan 2016 tarihleri arasında Facebook'ta ana akım veya herhangi bir sol popülist partiden daha fazla kullanıcı katılımı kaydetmiştir (Schumann, 2019: 6).

Sonuç

Küresel dünyada meydana gelen değişim ve gelişmeler ülkelerin iç siyasi alanlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle artan küreselleşme ile birlikte devletler tarafından hazırlanan siyasi, sosyal ve ekonomik politikaların gücü her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel alanlardaki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmanın anahtarı, dünya siyasetinde istikrarlı yeni bir düzenin kurulmasıdır. Ancak bu durum tek başına devletin gücünün ötesindedir. Devletler dinamik bir ruh içinde örgütlenebilir ve diğer bölgelerdeki iyi yönetim uygulamalarını kendi ülkelerine uyarlayabilir. Küreselleşmenin olumsuz yönlerini gerekli önlemleri alarak en aza indirebilen veya önleyebilen, girişimcilik ve esnek hükümet politikası ile devlet-toplum uyumunu sağlayabilen ülkelerde aşırı sağın desteklenmediği görülmektedir.

Ulus ve ulus-devlet düşüncesinin merkezi olan Avrupa, dışlayıcı dinamikler üzerine geliştirilen teori ve pratiklerin de merkezi olmuştur. Bu nedenle ırkçılık ve yabancı düşmanlığı Avrupa için yapısal olgular haline gelmektedir. Konjonktürel dinamiklerden kaynaklanan “öteki” eğilimi, aşırı sağın yaygınlaşmasına ve yapısal bir fenomene dönüşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden günümüz Avrupası'nın siyasi söylemi haline gelen ucuz popülizmden kaçınılmalıdır. Çünkü bu durumdan sadece göçmenler veya üçüncü ülke vatandaşları değil, aynı zamanda Avrupa entegrasyonunun değerleri de zarar görmektedir.

Kaynakça

Alonso-Muñoz, L. & Casero-Ripollés, A. (2020). Populism Against Europe in Social Media: The Eurosceptic Discourse on Twitter in Spain, Italy, France, and United Kingdom During the Campaign of the 2019 European Parliament Election. *Front. Commun*, 5(54), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.00054>.

Aslan, H. K. (2018). Aşırı Sağın Yükselişi: Resme Küresel Perspektiften Bakmak. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), 47-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/38114/600608>.

Aydın, H. İ. (2019). *Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ ve Avrupa Birliği* [Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. YÖK Açık Bilim. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/257455/yokAcikBilim_10254784.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Baumel, L. (2014). How to Reinvigorate Social Democracy to Fight Populism in Europe. İçinde: E Hillebrand (der), *Right Wing Populism in Europe – How do we respond?* (ss. 2-3). Berlin: International Policy Analysis.

BBC. What is populism, and what does the term actually mean?. 06 March 2018. <https://www.bbc.com/news/world-43301423>. (11.05.2022).

Betz, H. G., & Immerfall, S. (1998). *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. New York: St. Martin's Press.

Çolakoğlu, E. (2019). Avrupa'da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 933-962. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/47100/529362>

Çöpoğlu, M. O. (2017). Avrupa'da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (8), 1-17. <https://doi.org/10.20860/ijoses.331142>.

Doroshenko, L. (2018). Far-Right Parties in the European Union and Media Populism: A Comparative Analysis of 10 Countries During Euro-

pean Parliament Elections. *International Journal of Communication*, 12, 3186-3206. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/7757/2422>.

Edo, A., & Giesing Y. (2020, July). *Has Immigration Contributed to the Rise of Rightwing Extremist Parties in Europe?*. European Network for Economic and Fiscal Policy Research, 4. https://www.econpol.eu/publications/policy_report_23.

Ertuğral, Y. (2016). Liberal Avrupa ve Sosyal Avrupa Tartışması Gölgesinde Avrupa'da Aşırı Sağ'ın Yükselişi. *Euro Politika*, (1), 6-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/europ/issue/44790/557163>.

Gerrits, A. (2014). More Europe and fewer Europeans – the Dangers of De-politicizing European Integration. İçinde: E Hillebrand (der), *Right Wing Populism in Europe – How do we respond?* (ss. 6-7). Berlin: International Policy Analysis.

Giebler, H., & Regel S. (2018). *Who Votes Right-Wing Populist? Geographical and Individual Factors in Seven German State Elections*. Friedrich Ebert Stiftung.

Gold, R. (2020). The economic causes of populism. *Global Solutions Journal*, (5), 72-77. https://www.global-solutions-initiative.org/wp-content/uploads/2020/04/GSJ5_Gold_Fetzer.pdf.

Goziyev, R., & Özcan Ö. (2020). Aşırı Sağın Yükselişi ve Almanya İçin Alternatif Partisi (AFD). *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(21), 76-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider/issue/56888/798787>.

Grindheim, J. E. (2019). Why Right-Leaning Populism has Grown in the Most Advanced Liberal Democracies of Europe. *The Political Quarterly*, 90(4), 757-771. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12765>.

Guibernau, M. (2010). *Migration and the Rise of the Radical Right*. Policy Network.

Hillebrand, E. (2014). Populism: The Errors of the Left. İçinde: E Hillebrand (der), *Right Wing Populism in Europe – How do we respond?* (ss. 8-10). Berlin: International Policy Analysis.

Hürriyet. Popülizm nedir? Popülizm hakkında bilgi. 11 Kasım 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/populizm-nedir-populizm-hakkin-da-bilgi-41659594>. (18.04.2022).

Karabat, A. (2017, Mart 19). *Avrupa'da aşırı sağ nasıl yükseldi?*. Al Jazeera Türk. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/avrupada-asi-ri-sag-nasil-yukseldi>. (22.06.2022).

Middleton, A. (2016, Fall). *Populist radical right parties and the securitization of migration in France*. Independent Study Project (ISP) Collection. https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/2430/.

Mudde, C. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, 33(6), 1167-1186. <https://doi.org/10.1080/01402382.2010.508901>.

Öner, S. (2021). Brexit ve Avrupa'da Popülist Radikal Sağın Yükselişi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20, 95-118. <https://doi.org/10.32450/aacd.978784>.

Parties and Elections in Europe. (t.y.). <http://www.parties-and-elections.eu/countries.html>. (10.07.2022).

Pisoiu, D., & Ahmed R. (2015). Capitalizing on Fear: The Rise of Right-Wing Populist Movements in Western Europe, İçinde: IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 2015* (ss. 165-176). Baden-Baden: Nomos. <https://doi.org/10.5771/9783845273655>.

Schumann, S., Boer, D., Hanke, K., & Liu, J. (2019). Social media use and support for populist radical right parties: assessing exposure and selection effects in a two-wave panel study. *Information, Communication & Society*, 24(7), 1-20. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1668455>.

Shuster, S. (2016, September 22). *European Politics Are Swinging to the Right*. TIME. <https://time.com/4504010/europe-politics-swing-right/>. (15.06.2022).

Şaşmaz, H. Ç. (2020). Zeynep Atikkan'ın "Avrupa Benim" Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi Konusundaki Yaklaşımının Önemi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 80-95. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad/issue/54732/716040>.

Extended Summary

Since the end of the Second World War, European politics has mostly been led by “conservatives and Christian Democrats, socialists and social democrats, and liberals”. However, starting from the 1980s, it is observed that far-right parties that adopt racist, anti-immigrant, and anti-Muslim rhetoric have been developing in various European countries. It has become inevitable to see such populist right-wing parties in almost every European country. Statistical data show that there is at least one successful far-right party in most of Europe, with far-right parties among the three most influential parties in one-third of European countries. In the last three decades, European right-wing populist parties have made significant electoral gains nationally, state-wide, and locally. It is reported that such extreme right-wing parties have achieved record results in regional and national elections in France, Austria, the Netherlands, Sweden, Belgium, Germany and Hungary.

One of the main reasons for the rise of far-right parties is that people feel vulnerable to the negative socio-economic effects of globalization. Several factors can explain the popularity of far-right parties, such as electoral laws and party coalitions; levels of immigration and unemployment; gender and education levels of voters; and dissatisfaction with the functioning of mainstream parties and democratic institutions. Montserrat Guibernau attributes the rise of the new extreme right, accelerated by globalization, to three main reasons: these are mainly economic, cultural, and political.

Despite extraordinary success in several countries, right-wing populism is not yet a mass phenomenon across Europe. However, the growth of right-wing populist parties comes at the expense of traditional left and social democratic parties, from which they alienate voters who no longer feel represented in the current order. So, the overall result is that most individuals vote for populist far-right parties because they agree with them. They make a rational decision in favour of parties that are ideologically close to them on issues such as immigration, law and order, European integration, and the way the political system works.

Well, when we ask why exactly these citizens have such attitudes, the result is that citizens feel threatened as a result of globalization. These citizens are generally less educated groups of workers who fear they may lose their jobs and identities in traditionally protected sectors of the labour market. In this process, both economic crises and industrialization, migration, and the failure of nation-states to solve these problems facilitate the finding of voters for far-right parties. In addition, the perception created by social media in favour of far-right parties is effective in this process.

The emergence of Brexit, in particular, has led to a deepening of the crisis in Europe. After the United Kingdom, the basic concepts that the voices of other far-right and anti-European parties on the continent are more audible and that they are at the forefront of the EU's most important policies have become questionable. On the other hand, the current economic and health crisis caused by COVID-19 is expected to increase the levels of racism defined as hostility towards people of other nationalities or ethnic minorities in society. In such a situation, the crisis will lead to the rejection of politics and the support of parties that are considered to be the most distant from the dominant political class.

Therefore, in this study, firstly, the rising trend of the far right, which has started to increase its power in Europe, will be examined. The factors that reveal right-wing parties and cause them to gain votes will also be examined. Also in this study, what are the main reasons underlying the rise of the extreme right? Why do voters find right-wing populism so attractive? Your question will be answered. These developments will be discussed within the framework of three main factors: “the unstable economic situation”, “refugee crises and migration” and “political dissatisfaction” in Europe, and the reasons for the crisis in the European party system will be learned, as will its relationship with Brexit and far-right movements.

EDİTÖRE MEKTUP

AZERBAJYAN ŞEHİTLERİNİ ANMA GÜNÜ MÜNASEBETİYLE

Reşad MAMMADOV

Azerbaycan Ankara Büyükelçisi

Bugünlerde bütün dünyada Azerbaycan büyükelçilikleri, Azerbaycan dernekleri ve bütün diaspora teşkilatları şehitlerimizle ilgili anma törenleri düzenlemektedir. Rusya İmparatorluğunun 1828 yılından itibaren Azerbaycan'a ait toprakları işgal etmesi, Erivan Hanlığının işgali ve diğer Azerbaycan Hanlıklarının işgali sırasında şehitlerimiz olmuştur. 1905 yılında şehitlerimiz olmuştur. 1918 yılında devletimizi kurarken hem Azerbaycan'dan hem Türk topraklarından beraber savaşırken şehitlerimiz olmuştur. 1990 yılında Sovyet Ordusunun Azerbaycan'a girmesi neticesinde şehitlerimiz olmuştur. 1992 – 1994'üncü yıllar arasında 1.Karabağ Savaşı'nda 20.000'e yakın Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Karabağ Savaşı esnasında da toprak, millet ve bayrak uğruna hayatını feda eden, şehit olan Azerbaycanlılar vardır. Ve bugün sizin her birinize derin minnetler duyduğumu belirtmek istiyorum ki bu milletimiz için önemli günde sizler bizlerle birliktesiniz.

Azerbaycan bağımsızlığını hak ettikten sonra, 1991'inci yılda Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edildi. 750.000 kişi,

kendi insanından ve kendi topraklarından ayrılmak ve bugüne kadar göçmen ve kaçak ismiyle yaşamak durumunda kaldı. 1958 yılından itibaren yaklaşık 250.000 Azerbaycan Türkü, şimdi Ermenistan olarak adlandırılan eski topraklarımızdan ayrılmak zorunda bırakıldı. Kısacası yaklaşık 7 milyonluk nüfusu olan bir ülkede bir milyona yakın kişi kaçkın ve göçmen olarak yaşamak zorunda kaldı.

Ermeniler, 9 ayrı bölgeden topraklarımıza saldırı başlatmışlardı. Bu savaşlar gösterdi ki, Ermenileri barış yolu ile durdurmak mümkün değildi. Yaklaşık 30 sene MİNSK, AGİT gruplarının çabası da bir sonuç vermedi. Zaman gösterdi ki Ermeniler, Azerbaycan'dan aldığı toprakları geri vermek niyetinde değil. 1 milyon kaçkın ve göçmen, 30 sene kamplarda perişan oldu.

Bu süre zarfında Azerbaycan öz ordusuna güvendi, öz kardeşlerine güvendi. Genç yaşta çocuklarımız Türk Harp Okullarında eğitim aldı. Bu dönemde güçlü Azerbaycan ordusu, güçlü Azerbaycan ekonomisi kuruldu. Güçlü Azerbaycan Ordusu sayesinde 2020 yılında Ermenilerin işgal ettiği toprakları geri aldık.

Cumhurbaşkanımız İlham Aliyev'in orduya verdiği emre göre topraklarımızı müdafaa etmeye başladık. Gencecik çocuklar o işgal altında olan Karabağ topraklarının %20'sinin her karışını öz kanıyla sulamıştır. Bu canların, bu genç insanların hayatı pahasına biz toprağımızı 44 günde işgalden azat ettik. Artık Azerbaycan'ın kaçkını ve göçmeni yoktur. Azerbaycan anayasasına göre istediği yerde yaşama hakkına sahiptirler. Rusya, Azerbaycan ve İşgalci Ermenistan'ın imzası ile bir beyanname imzalanmıştır. Bu imzalanmış beyanname esasen, Ermenistan ordusunun dağılmış olduğunun bir kanıtıdır. Bu beyanname işgalci Ermenistan ordusunun Azerbaycan'dan çıktığını gösterir. Daha sonra yapılmış olan beyanname ise devletlerimizin sınırları ve devletlerin karşılıklı olarak birbirinin toprak bütünlüklerini tanımaları ile ilgilidir.

Ancak, maalesef her zaman olduğu gibi işgalci Ermenistan, mağlup olmuş ve ordusu dağılmış olsa bile yine de yenilgiyi kabul etmemeye de-

vam etmektedir. Bununla birlikte, Karabağlılar küçücük bir yerde olsa da vardılar ve ülkelerinin sınırlarının ihlal edilmesini kabul etmiyorlar.

Azerbaycan sağlam bir orduya sahip güçlü bir devlettir. Azerbaycan bölgeye sulh gelmesini istemektedir ve bölgeye sulh getirecektir. Yolların açılması, ticaretin başlaması, komşularıyla sulh içinde olması, bölgeye yatırımların yapılması hedefleri vardır. Karabağ'da 300'den fazla köyümüz yok oldu. Büyük şehirlerimiz, kentlerimiz yok oldu. Yaklaşık 70 camiden 60 tanesi yok oldu. Bütün tiyatrolarımız, müzelerimiz, abidelerimiz yok oldu ama biz yemin ettik yollar yapacağız, havaalanları açacağız, bölgeyi kalkındıracağız. 20 Ekim 2022 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla bölgede havaalanı açılacaktır. Azerbaycan bölgede 3 milyar dolarlık projeleri hayata geçirecektir.

Yakın zamanda yine saldırılar oldu ve yine Ermenistan cezasını aldı ve yine saldırgan Ermenistan ordusu 200'den fazla insanın hayatını kaybetti. Maalesef Ermenistan'ın saldırılarında 79 genç insanımızı şehit verdik, 200'den fazla insanımız da yaralandı, Gazi oldu. Ama Ermeniler bilmediler ki bu vatan şehitsiz olmaz. Devletimiz varsa şehidimiz de olacaktır. Allah şehitlerimize rahmet eylesin. Şehitler ölmez vatan bölünmez. Azerbaycan devleti hiçbir şehidini unutmayacaktır. Allah şehitlerimize rahmet eylesin, gazilerimize şifa versin.

HAKEMLİ SDE AKADEMİ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

I. Genel Kurallar

Stratejik Düşünce Dergisi 2020 yılından itibaren “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda üç sayı (Ocak, Mayıs, Eylül) olarak yayımlanmaktadır.

Stratejik Düşünce Dergisi’ne Türkçe gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik İngilizce öz, İngilizce gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik Türkçe özün verilmesi gerekmektedir. Türkçe yazılan makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla İngilizce özet “Extended Summary” eklenecektir. Aynı şekilde İngilizce yazılan makaleler için makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla “Genişletilmiş Özet” eklenecektir. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak (3) anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu dergi formatında 5.000-8000 sözcük arasında olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Stratejik Düşünce Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulu’nun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu proble-

matikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.

Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayınlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç (1) ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

SDE Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın e-posta aracılığıyla yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

Yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmemektedir.

II. Yazım Kuralları

Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times (New Roman) karakterinde yazılmalıdır.

Yazının giriş ve sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça:

Metin içinde yapılacak atıflar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu atıf sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki atıf ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap için metin içi yollama:

(Karpat, 2011:49).

Kaynakçada:

Karpat, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Makale için metin içi yollama:

(Tanrısever, 2015:11).

Kaynakçada:

Tanrısever, Oktay. (2015). "Energy Diplomacy in an Increasingly In-terdependent and Globalizing World", Energy and Diplomacy Journal, 1(1), s. 5-16

Editoryal yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Alpar, 2020: 273).

Kaynakçada:

Alpar, Güray. (2020), "Clifford Geertz", Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 271-281.

Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Pınar, 2020).

Kaynakçada:

Pınar, Abuzer. (2020), “Corona Pozitif Faiz Negatif”, <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/corona-pozitif-faiz-negatif-kose-yazisi-16531>, (20.09.2020)

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

İletişim Bilgileri

Adres: Stratejik Düşünce Enstitüsü

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Yazılar Word formatında tek dosya halinde

makale@sdeakademidergisi.org mail adresine gönderilmelidir.

Tel : +90 312 473 80 45

Fax : +90 312 473 80 46

E-mail : makale@sdeakademidergisi.org

Web sitesi : www.sdeakademidergisi.org

**Taranan Indexler ve Veri Tabanları
Indexes&Databases**

**ASOS
indeks**

”ACARINDEX

derginin indirme linki

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12
Çankaya-Ankara
Telefon: (0312) 473 80 45
E-posta: makale@sdeakademidergisi.org
www.sdeakademidergisi.org

